

WESTFÄLISCHE
WILHELMS-UNIVERSITÄT
MÜNSTER

› READER

Intercultureel Dossier

Workshop *Kultur und Interkulturalität*

wissen.leben
WWU Münster

Institut für
Niederländische
Philologie

Fachbereich 09
Philologie

Februari 2015

Inhoudsopgave

I.	Geschiedenis van de Lage Landen	1
II.	Politiek in België en Nederland	32
III.	De Eerste en de Tweede Wereldoorlog	66
IV.	Kunst en cultuur	83
V.	Beeldvorming en nationale identiteit	99

I. Geschiedenis van de Lage Landen

1. Lectuur in de reader

- Hellinga, Gerben G. "De Brugse Metten en de Guldensporenslag." *Geschiedenis van Vlaanderen: De canon van het Vlaams Verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. Zutphen: Walburg Pers, 2010. 35-38.
- Hellinga, Gerben G. "Karel V." *Geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 40-45.
- Hellinga, Gerben G. "De Beeldenstorm." *Geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands Verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 46-49.
- Hellinga, Gerben G. "Willem van Oranje." *Geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands Verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 50-53.
- Hellinga, Gerben G. "De Republiek." *Geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands Verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 54-56.
- Hellinga, Gerben G. "Het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden." *Geschiedenis van Vlaanderen: De canon van het Vlaams verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. Zutphen: Walburg Pers, 2010. 139-142.
- Hellinga, Gerben G. "De geboorte van België." *Geschiedenis van Vlaanderen: De canon van het Vlaams verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. Zutphen: Walburg Pers, 2010. 143-146.

2. Taak voor iedereen (aan ID toevoegen)

- Maak een tijdlijn/ tijdbalk met de in de artikelen vermelde gebeurtenissen. Plaats verder de volgende gebeurtenissen/ personen en geef voor elke persoon/ elk gebeurtenis een heel korte verklaring (max. drie zinnen):
 - o Het Bourgondische Rijk
 - o Karel de Grote
 - o De Franse Tijd
 - o Margareta van Parma
 - o Filips de Schone

3. Mogelijke thema's voor referaten

- Het kolonialisme van België. (Welke koloniën waren in het bezit van deze twee landen? Hoe bestuurden ze deze? Hoe en wanneer werden de koloniën onafhankelijk?)
- Het kolonialisme van Nederland. (Welke koloniën waren in het bezit van deze twee landen? Hoe bestuurden ze deze? Hoe en wanneer werden de koloniën onafhankelijk?)
- De VOC. (Wat is de VOC en welke functie had ze?)

4. Verdere lectuur en informatiebronnen

- <http://www.feico-houweling.nl/> (luisterfragmenten)
- <http://www.npogeschiedenis.nl/> (luisterfragmenten)
- Deneckere, Gita, Tom de Paepe & Bruno De Wever. *Een geschiedenis van België*. Gent: Academia Press, 2013.
- Doedens, Anne, Yolande Kortlever & Liek Mulder. *Geschiedenis van Nederland: het verhaal van prehistorie tot heden*. Zutphen: Walburg Pers, 2014.
- Tollebeek, Jo & Henk te Velde. *Het geheugen van de Lage Landen*. Rekkem: Stichting Ons Erfdeel, 2009.
- Toorn-Schutte, Jenny van der. *Retour NL: De canon van de Nederlandse geschiedenis in vijftig verhalen*. Amsterdam: Boom, 2007.

6 De Brugse Metten en de Guldensporenslag

1302–1305

De steden werden geleidelijk aan zo zelfstandig dat de graven hun eigengereide optreden aan banden wilden leggen. Dat leidde tot een dramatische opstand in Brugge, die uiteindelijk met moeite bedwongen kon worden.

Als gevolg van interne en externe oorzaken was het graafschap Vlaanderen rond 1300 lang niet meer het machtige vorstendom van 1035. Interne machtsconflicten hadden geleid tot het definitieve verlies van Henegouwen en de Franse koning Filips IV ('De Schone', 1268-1314) was een geslepen politicus die zijn zoon de zuidelijke delen van Vlaanderen liet veroveren en in feite in veel gevallen bepaalde wat de graaf of gravin van Vlaanderen kon doen of moest laten. Van de achteruitgang van de grafelijke macht maakten de steden gebruik: Gent, Brugge, Dowaai, Ieper en Rijsel werden zo autonoom als kleine staatjes. Ze werden allemaal geregeerd door een kleine groep families, de patriciërs, welvarende lieden die elke buitenstaander uit hun machtsblok weerden en het gewone volk, het Gemeen, uittuiten en onderdrukten.

De rijkdom van de steden berustte op handel en industrie, vooral de invoer en het tot laken verwerken van wol uit Engeland. Die industrie was geheel in handen van de patriciërs. Meer dan een derde van de bevolking werkte in de wolindustrie, voor minimale lonen terwijl de opbrengst naar de patriciërs ging. Het gevolg was dat een diep verankerde haat de bevolking en de stadsregeerders scheidde, wat herhaaldelijk leidde tot oproer. Daarbij stelde de graaf, die alleen maar rust in zijn gebieden wilde, zich steeds op aan de kant van de patriciërs.

De graaf, dat was vanaf 1278 GWYDE VAN DAMPIERRE (1226-1305), de zoon van Margaretha van Constantinopel die het graafschap als gravin had geregeerd omdat haar man in een Franse gevangenis verbleef. Gwyde had uit twee huwelijken zestien kinderen die hij allemaal een goed

Ruiterzegel van Gwijde van Dampierre, ca. 1226-1305. (Kortrijk, Museum 1302)

De Grote Markt te Brugge met het Belfort, in de tweede helft van de 17de eeuw. Door J.B. van Meunincxhove. (Brugge, Museum Brangwyn)

huwelijk of een aanzienlijke positie wilde geven en dat kostte handenvol geld aan bruidschatten en omkoopsommen. Hij verkocht grote delen van de uitgestrekte grafelijke domeinen aan kloosters en grootgrondbezitters en leende zoveel geld dat de grote bankiers ten slotte Vlaamse steden als onderpand gingen eisen. Zo kwam hij in botsing met de stadsbestuurders, die weigerden hem nog langer financieel te steunen. Die verwijdering leidde ertoe dat de patriciërs bij conflicten met het Gemeen niet de graaf, maar de Franse koning om hulp gingen vragen. Zo kregen zij de scheldnaam 'Leliaarts', naar het embleem van Filips de Schone, de lelie. De partijgangers van het Gemeen noemden zichzelf 'Klauwaarts', naar het wapen en het zegelteken van Gwyde van Dampierre. Want er groeide een verbond tussen de gewone burgers (om sociaal-economische redenen) en graaf Gwyde (louter om financiële redenen).

Gwyde was verwickeld in talloze geschillen met de graven van Henegouwen en Holland, met het stadspatrici-

aat van de vijf grote steden en in grensconflicten en wisselende bondgenootschappen. Maar de Franse koning Filips IV was veruit zijn gevaarlijkste tegenstander. Die had meer macht in zijn eigen land dan zijn voorgangers lange tijd hadden gehad en wilde die macht consolideren door een eind te maken aan het feit dat allerlei graven, hertogen en andere hoge edelen zich maar weinig aantrokken van het feit dat de Franse koning officieel hun leenheer was. Uiteindelijk was het in het noorden gelegen graafschap Vlaanderen een van de weinige vorstendommen die hij niet had onderworpen. Maar het scheelde niet veel: Filips had grote invloed op de edelen binnen Vlaanderen en ontbood de graaf herhaaldelijk aan het Franse hof om zijn beleid door juristen te laten beoordelen en hem bij ontdekte fouten een vernederende schrobbering te geven. Omdat nu ook het stadspatriciaat de Franse koning opzocht bij geschillen met de graaf, ging Gwyde zoeken naar een bondgenoot. Tijdens de Frans-Engelse oorlog van 1294 kwam hij zijn leenplicht aan de Franse koning nog wel na, hoewel Engeland zijn voornaamste handelspartner was. Maar in 1296 verbood

Filips alle Vlamingen om gewapend het graafschap te verlaten, terwijl Gwyde op dat moment juist in oorlog was met Holland om het bezit van Zeeland bewesten de Schelde, en met Henegouwen. Toen de Franse koning hem te verstaan gaf dat hij in het vervolg zou bepalen met wie Gwyde wel of niet oorlog mocht voeren, was voor de graaf de maat vol. Na zich verzekerd te hebben van een bondgenootschap met Engeland zegde hij op 7 januari 1297 zijn leenheer de oorlog aan, en twee dagen later deelde hij Filips mede dat hij hem niet langer als leenheer erkende.

De stadspatriciërs werden uit hun ambten ontheven, Franse diplomaten, agenten en vertegenwoordigers het land uitgezet en de bezittingen van rijke Fransgezinden verdeeld onder Gwyde zelf en het Klauwaartse Gemeen. Dat werd dus oorlog. De legers van beide partijen trokken nu eens een Frans gebied binnen en dan weer een Vlaams, in alle gevallen dood en verwoesting veroorzakend. Maar van Engelse zijde kwam de beloofde bijstand niet, en ten slotte bezetten de sterke Franse legers meer dan de helft van Vlaanderen. Juist nu Gwyde meer dan ooit inkomsten nodig had om zijn leger in het veld te houden, verloor hij de helft van zijn inkomsten genererende gebieden. Hij kwam in oktober 1297 met de Franse koning een wapenstilstand tot 7 januari 1300 overeen en droeg in november het graafschap over aan zijn zoon, ROBRECHT VAN BÉTHUNE (ca. 1247-1322). Die kon echter ook niets beginnen tegen de sterke vijand en in mei 1300 moesten Gwyde, Robrecht en hun voornaamste ridders zich overgeven. Zij verdwenen in

een Franse gevangenis en Vlaanderen werd ingelijfd bij Frankrijk.

Nu konden de Leliaarts terugkeren naar hun oude machtsposities in de steden en doorgaan met het geldverkwistende leven dat hen zo gehaat gemaakt had. Dat accepteerde de bevolking van de steden niet, omdat zij met zware belastingen moesten opdraaien voor de kosten van de oorlog en van het woekerbeleid van de patriciërs. In Brugge volgden opstootjes, rellen en een complete opstand die streng werd onderdrukt. Brugge kreeg een hoge boete te betalen en moest 300 gijzelaars leveren als garantie voor goed gedrag. De versterkingen van de stad werden afgebroken en Brugge verloor alle privileges. De sfeer van opstandigheid was daarmee niet weg, integendeel: onder leiding van twee zoons en een kleinzoon van Gwyde van Dampierre probeerde men de Franse bezetters te verdrijven. Weer tevergeefs. In mei 1302 gaven de burgers zich gewonnen op voorwaarde dat de deelnemers aan de opstand de stad mochten verlaten. Meer dan 5000 ambachtslieden vertrokken, maar toen de Franse legerleider de stad binnentrok met niet slechts de afgesproken 300 ridders maar met een compleet leger, vermoedden de in Brugge achtergebleven burgers dat de opstand misschien wel op een vreselijke manier bestraft zou worden. Zij stuurden een boodschap naar de uitgewekenen met het verzoek terug te keren en de stedelingen te helpen zich te verdedigen.

Dat gebeurde de volgende nacht. De totaal verraste Fransen werden in de straten en stegen met honderden vermoord, velen werden gevangen genomen, de Franse gouverneur van Vlaanderen kon net op tijd met een paar getrouwen vluchten. Zoiets was nog nooit voorgekomen: de bewoners van een nog maar net bedwongen stad, die in de nacht ridders en soldaten aanvielen en vermoordden. De 'BRUGSE METTEN' schokten heel feodaal Frankrijk, de geestelijkheid constateerde verbijsterd dat de door God gecreëerde driestandenmaatschappij op haar grondvesten schudde, de Franse koning voelde zich in zijn eer aangetast. Riddermoord! Majesteitsschennis! Ridders en edelen stroomden naar de Franse koning om hem te helpen zich te wreken.

De Bruggenaren wisten dat zij nu niet meer op enige clementie hoefden te rekenen. Zij riepen iedereen bij elkaar die een wapen kon hanteren, al was het maar een hooivork of een zeis. Het Franse leger rukte inmiddels op wraak belust op naar de stad en verwoestte alles zodra het de taalgrens overgestoken was. De woede over het nog steeds gevangen zitten van hun graaf en het gedrag van het Franse leger was zo groot dat alle andere steden behalve Gent – waar de Leliaarts aan de macht gebleven waren – zich aan de kant van Brugge opstelden.

De Guldensporenslag. Miniatuur uit *Les Grandes Chroniques de France*. (Brussel, Koninklijke Bibliotheek)

In juli 1302 wachtten de Brugse Klauwaarts en hun bondgenoten het Franse leger van 6000 man voetvolk en boogschutters en 3000 ridders op bij een klooster bij Groeninge. Zij kozen voor een opstelling aan de westelijke oever van de Leie, een drassig gebied vol waterloopjes, dichtbegroeid met riet zodat niet goed te zien was dat de grond moeilijk was om door te trekken. Hun toestand was niet rooskleurig. Vóór hen kwam het grote Franse leger er aan, achter hen lag een kasteel met een hen vijandig gezinde bezetting. En hoewel hun leger ongeveer evenveel mannen telde als het Franse bevatte het maar enkele tientallen ridders. Maar ze waren allemaal beziel van de wetenschap dat ze vochten voor hun leven en dat van hun gezinsleden.

De strijd begon slecht voor hen: de Franse boogschutters lieten een regen van pijlen op hen neerdalen waardoor ze teruggedreven werden in de richting van het kasteel. Als het Franse leger daarmee was doorgedaan zouden de Vlamingen in de pan gehakt zijn. Maar de Franse ridders zagen aankomen dat de strijd binnen korte tijd gewonnen zou worden zonder enig aandeel van henzelf en dat was hun eer te na. De boogschutters kregen het bevel zich terug te trekken en nog voordat die manoeuvre voltooid was stormden de ridders naar voren, dwars door de gelederen van hun eigen boogschutters. Die raakten in verwarring en dachten dat er sprake was van een complot tegen hen. Toen de paarden van de ridders in het drassige terrein struikelden en hun berijders ten val kwamen, begonnen de boogschutters, die nu niet meer wisten wie vriend of vijand was, op hen in te hakken. En de ridders die wél konden doorstoten naar de massa Vlamingen ondergingen hetzelfde lot. Want zij waren nu niet langer één aanstormende muur van staal, maar geïsoleerde ruiters met wie het voetvolk gemakkelijk kon afrekenen. De benen van de paarden werden doorgehakt en terwijl de zwaar gepantserde ridders onbeholpen probeerden overeind te komen werden ze afgemaakt. Weer zoiets volslagen nieuws: je spaarde toch altijd de paarden als het even kon? En het gewone voetvolk werd natuurlijk altijd ter plekke doodgeslagen, maar ridders nam je gevangen om er losgeld voor te eisen. Toch? Was geen enkele oude spelregel meer van toepassing?

Inderdaad niet. In de avond van die elfde juli 1302 was de bloem van de Franse ridderschap omgekomen of roemloos op de vlucht geslagen met achterlating van al hun bezittingen. In de Onze Lieve Vrouwekerk in Kortrijk werden meer dan 500 gouden sporen aan de muren opgehangen; de Franse koning had andermaal zijn gezicht verloren. In heel Vlaanderen werden de Leliaarts verdreven of gevangen gezet en hun bezittingen werden weer verdeeld onder de Klauwaarts. In alle steden, nu ook in Gent, namen de Klauwaarts de positie van de Leliaarts over.

Monument uit 1906 voor de Guldensporenslag, te Gent.
Door G. de Vreese (Foto D. Antrop, Gent)

Koning Filips liet het er natuurlijk niet bij zitten. Hoewel het hem na die rampzalig verlopen slag bij Kortrijk, de 'GULDENSPORENSLAG', meer moeite kostte om een leger bijeen te krijgen dan de eerste keer, kon hij toch als koning van het rijkste land van Europa uiteindelijk zo'n sterke troepenmacht verzamelen dat de Vlamingen in juni 1305 akkoord moesten gaan met een vredesverdrag. Het verdrag van Athis maakte duidelijk dat het nu wel gedaan was met het tijdelijke bondgenootschap tussen de graaf en het Gemeen. Want Robrecht van Béthune ging akkoord met voorwaarden die hem het graafschap teruggaven en zijn macht herstelden, terwijl de bevolking werd opgezadeld met zware boetes en zeer hoge herstelbetalingen. Het Frans sprekende deel van Vlaanderen werd door Frankrijk geannexeerd. Vlaanderen was weliswaar weer een semi-autonoom vorstendom, maar voor de bevolking was er nauwelijks iets veranderd.

9 Karel V

1500-1558

Als erfgenaam van een aantal zeer verschillende landen en gebieden die hij probeerde samen te smelten tot één rijk, werd Karel V geconfronteerd met problemen die hij niet goed aankon. De juist in die tijd op grote schaal succesvolle hervormingsbeweging heeft die taak nog gecompliceerd. Hij slaagde er wél in, het gebied dat tegenwoordig Nederland heet tot een geheel te maken.

DE NEDERLANDEN ALS BESTUURLIJKE EENHEID

Met het zelfstandige gedoe van al die vorsten en vorstjes in Europa waarvan al sprake was bij

FLORIS V (6), ging men in de volgende twee eeuwen vrolijk verder. Zo ontstond in de loop der jaren in Noord-west-Europa het groothertogdom Bourgondië, een verzameling hertogdommen, bisdommen, graafschappen, markizaten en vrije steden, de meeste gelegen in het gebied van de delta's van de grote Europese rivieren Schelde, Maas, Rijn en IJssel. Ze waren in de loop van anderhalve eeuw bij elkaar geërfd, gekocht en (soms) veroverd door Filips de Stoute (1342-1404) en zijn nakomelingen, en lagen gedeeltelijk op grondgebied dat officieel behoorde tot het Heilige Roomse Rijk (Duitsland) en gedeeltelijk op Frans grondgebied (zie kaartje). Het noordelijke gedeelte van het middeleeuwse Bourgondische Rijk ontwikkelde zich in het einde van de 15de eeuw tot een zelfstandige staat en werd 'De Lage Landen', 'De Nederlanden' of 'de landen van herwaarts over' genoemd. Het was welvarender en belangrijker voor de handel, en verder ontwikkeld op het gebied van de kunst en het geestelijke leven, dan alle andere Europese landen buiten Italië. In de 19de eeuw zouden hieruit de landen Nederland en België gevormd worden. Maar de grenzen kwamen nog lang niet overeen met die van het huidige Nederland. Midden tussen de noordelijke gebieden lag het hertogdom Gelre, waarvan de heerser tientallen jaren lang oorlog bleef voeren tegen de Bourgondiërs. En hele-

maal in het noorden lagen Groningen en Friesland, waar de bewoners niets moesten hebben van inlijving bij Bourgondië, want als onderdanen van het Duitse rijk konden ze zich in feite onafhankelijk gedragen. Ook de burgers van het bisdom Utrecht gedroegen zich vaak alsof ze in een onafhankelijk gebied woonden. Deze laatste stukjes van het toekomstige Nederland zouden worden toegevoegd door Karel V.

Karel was de oudste zoon van Filips de Schone, de laatste hertog van Bourgondië en heerser over de Nederlanden. Zijn moeder was Juana (Johanna) van Castilië, erfgename van de twee grote landen Castilië en Aragon die samen Spanje vormden, en zijn grootvader was Maximiliaan I, de Keizer van het Heilige Roomse Rijk (Duitsland). Al die gebieden erfde hij, waardoor hij de machtigste heerser van zijn tijd werd. Zijn gebieden werden tijdens zijn regering bovendien sterk uitgebreid met grote delen van de Nieuwe Wereld, zodat men wel zei dat de zon er nooit onderging. Zijn rijk zou overigens veel te groot blijken te zijn voor één vorst, en zeker voor een vorst die altijd met één been in de Middeleeuwen zou blijven staan.

Karel had een zwakke gezondheid, maar toch trokken lichamelijke activiteiten (paardrijden, jagen, toernooien, schieten en schermen) hem meer aan dan boeken. Hij was niet bijster intelligent en had volstrekt geen gevoel voor talen. Hij had bovendien een handicap: alle Habsburgers (het geslacht van zijn grootvader Maximiliaan) hadden een sterk vooruitstekende onderkaak, maar bij

Het Bourgondische Rijk.

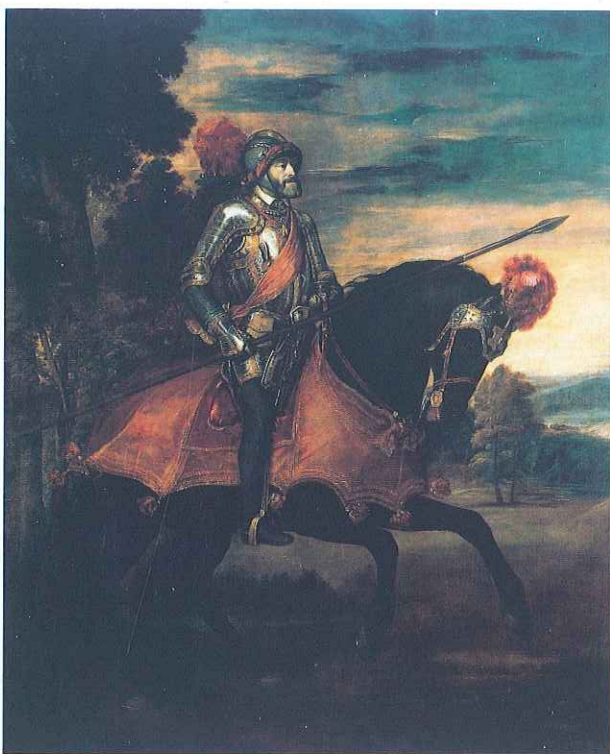
Op twaalfjarige leeftijd zag Karel V er nog niet naar uit dat hij de heerser zou worden van een rijk 'waar de zon nooit onderging'. (National Galleries of Scotland, Edinburgh)

hem was dat zo uitgesproken dat zijn mond zich niet goed kon sluiten. Dat, gecombineerd met een korte, dikke tong, maakte dat hij vaak moeilijk verstaanbaar was en dat alles maakte hem heel onzeker.

Maximiliaan verwachtte dat Karel beter tot zijn recht zou komen als iemand hem leerde jagen, vechten en paardrijden, en zorgde ervoor dat een edelman een grote rol kreeg bij de opvoeding van zijn kleinzoon. Dat zou ook als voordeel hebben dat Karels zwakke, ziekelijke lichaam ontwikkeld en gehard werd. Als gevolg daarvan werd Karel doordrongen van de idealen, normen en waarden van de vroegere adel en ridderstand. Dat hielp hem over zijn onzekerheid en minderwaardigheidsgevoelens heen, al zou hij nog lange tijd een wat domme, sullige indruk op zijn omgeving blijven maken. Het nadeel was, dat hij zich **KAREL DE GROTE** (4) als zijn ideaal ging voorstellen. Diens rijk was immers net zo groot geweest? En die man had tot zijn dood voortreffelijk geregeerd. Karel realiseerde zich niet dat hij lang niet zo bekwaam was als zijn voorbeeldfiguur en bovendien zaten zijn bezittingen veel ingewikkelder in elkaar. Ze waren een verzameling bij elkaar geërfde gebieden zonder enige binding en daar

midden tussenin lag het grote koninkrijk Frankrijk, zodat zijn eigen land niet eens een geografische eenheid vormde.

De Franse koning Frans I en Karel zouden hun leven lang aartsvijanden blijven. Ze bestreden elkaar gedeelten van Noord-Spanje, delen van Bourgondië, delen van Duitsland en grote gedeelten van Italië. Het zou te ver gaan om al die internationale verwickelingen en oorlogen te bespreken, want dit is een boek over de vaderlandse geschiedenis. Maar ze hadden voor de Lage Landen wel consequenties, want al die oorlogen kostten handenvol geld. De welvarende gewesten bij de riviermondingen moesten keer op keer zwichten voor zijn aandringen op forse bijdragen. Er was nog een reden voor de voortdurende 'verzoeken' van Karel om nog meer geld. Zijn kroning tot keizer van Duitsland in 1520 had hem miljoenen gekost en een miljoen gulden was in die tijd ongeveer honderd keer zoveel waard als nu. De Franse koning had namelijk ook gedongen naar de keizerskroon en de uiteindelijke keuze moest gemaakt worden door 'keurvorsten', die zeer bereid waren zich te laten omkopen. Frans I deelde waanzinnige bedragen uit. Alleen omdat Karel nog meer

*Ruiterschilderij door Karels hofschilder, Titiaan.
(Museo del Prado, Madrid)*

betaalde, won hij de verkiezingsstrijd. Zowel Frans I als Karel moesten zich daarvoor diep in de schulden steken.

Vrijwel meteen na zijn verkiezing werd Karel geconfronteerd met Maarten Luther, over wie meer verteld zal worden bij **DE BEELDENSTORM** (10). Kort daarna moest hij zich gaan bezig houden met zijn eerste oorlogen, maar op de Augsburgse Rijksdag (augustus tot november 1530) moest hij zich toch weer bemoeien met de godsdienstkwestie. Hij huldigde ten aanzien van de hervormingsbeweging van Maarten Luther en zijn medestanders nog steeds het standpunt dat hij al eerder in Worms had uitgesproken, namelijk dat Luther een ketter was. Hij had nu echter niet meer te maken met één ketter, maar met een groeiend aantal staten en steden die het onderling wel over van alles oneens waren, maar allemaal één ding van hem eisten: de vrijheid om hun eigen weg op het terrein van de godsdienst te zoeken. Door zijn onbuigzame opstelling vervreemde Karel zelfs de protestantse vorsten en stadsbesturen van zich, die aanvankelijk nog wel een combinatie van vrijheid van godsdienst en trouw aan de keizer hadden nagestreefd. Daarmee heeft hij ongewild bijgedragen aan het onoverbrugbaar worden van de kloof tussen de moederkerk en de nieuwe religies.

In politiek opzicht leek de stand van zaken voor Karel in 1530 buitengewoon gunstig te zijn. Maar Karels rijk

was te groot, er waren teveel problemen tegelijk, hij maakte verkeerde keuzes en nam soms geen beslissingen als er echt een genomen moest worden. Zijn beruchte besluiteloosheid bleef zijn leven lang een rol spelen. Hij heeft er ook nooit echt oog voor gekregen dat oplossingen die in Spanje werkten, niet zouden werken in de Lage Landen. Een voorbeeld hiervan was de interne hervorming van de Katholieke Kerk, die daardoor onbedreigd de absolute kerkelijke macht in Spanje kon blijven. Karels poging om de Inquisitie in de Nederlanden te introduceren (1523) mislukte, en de eigengereide Nederlanders voelden zich veel meer aangesproken door de leer van Luther en Calvijn dan door het autoritaire regime van de Katholieke Kerk.

Karel kon zich toch al niet veel permitteren in de Lage Landen, want omdat zijn voortdurende geldnood niet voldoende gelenigd kon worden door het goud en het zilver uit de Nieuwe Wereld, moest hij voortdurend een beroep doen op de Staten-Generaal van de Nederlanden. Die voelden daar niets voor, vooral niet als hij zich te autoritair opstelde. Evenals tijdens de regering van zijn

Karel van Gelre, de grootste tegenstander van Karel V in de Lage Landen. Dit is een kopie, origineel vermoedelijk gemaakt door Barthel Bruyn, circa 1518. (Historisch Museum, Arnhem)

Philips de Schone en Johanna 'de waanzinnige', de ouders van Karel V. (Koninklijke Musea voor de Schone Kunsten, Brussel)

grootvader Maximiliaan vonden als gevolg van de hoge belastingen die hij liet heffen regelmatig oproeren plaats, waarvan hij de ernstigste, in de jaren 1532-40 in Gent, wreed liet onderdrukken en bestraffen.

Toch is Karel v van groot belang geweest voor de vorming van het latere Nederland. Hij heeft het grondgebied van de Nederlanden vergroot met Friesland (1524), Utrecht en Overijssel (1528), Groningen (1536) en Gelre (1543), waarmee de uiteindelijke vorm van de 'Zeventien Nederlandse Provinciën' een feit werd. Maar gemakkelijk is dat niet gegaan.

Het hertogdom Gelre (Gelder, Gelderland) was gelegen aan de noordgrens van het Bourgondische Rijk en viel officieel binnen de invloedsfeer van de Duitse keizers. Aan het einde van de 15de eeuw betekende dat, dat het evenals de honderden andere vorstendommen in het Heilige Roomse Rijk onder keizer Frederik III een vrijwel onafhankelijke staat was. Het brokkelige gebied van Gelre waarbinnen een aantal autonoom opererende edelen soms een apart beleid voerden en dat bovendien allerlei

enclaves had binnen Bourgondisch gebied, was des te belangrijker omdat alle grote rivieren erdoorheen liepen. In een tijd van slechte verbindingen over land gaf dat Gelre een relatief groot economisch en strategisch belang. De hertogen van Bourgondië streefden er dus naar het in te lijven in de Bourgondische Nederlanden. Bovendien probeerden én de hertog van Gelre én de naburige graven, hertogen en bisschoppen voortdurend elkaar delen van hun land af te nemen. Daarom is Gelre gedurende de 15de eeuw en de eerste helft van de 16de eeuw een voortdurende bron geweest van onrust en oorlog in de Lage Landen.

De feitelijke aanleiding tot de Gelderse Oorlogen lag in het feit dat de Duitse keizer Maximiliaan zélf de titel Hertog van Gelre wilde voeren in plaats van de heersende landheer (Karel van Egmond). Een wapenstilstandsverdrag met Margaretha van Oostenrijk, die als voogdes voor Karel v de Lage Landen beheerde, bevestigde hertog Karel in het bezit van zijn gebied maar hij werd daarbij nog steeds niet officieel bevestigd als hertog van Gelre. Bovendien zag hij mogelijkheden om ook nog veel gebied van zijn burens te veroveren. In Groningen en Friesland woedde namelijk in die tijd een burgeroorlog. Te hulp geroepen door een van de twee partijen slaagde hij erin in Groningen vaste voet aan de grond te krijgen en op uitnodiging van de Friese Heren begon hij Friese steden een voor een in te nemen. Hij schroefde nu zijn eisen op en wilde dat Karel v hem niet alleen huldigde als hertog van Gelre, maar dat hij ook stadhouder-met-erfrecht van Friesland zou worden. En dat, terwijl hij in Friesland alleen het grootste deel van het platteland en een aantal steden in handen had.

Hij vervreemde steeds meer hoge Friese Heren van zich door zijn pogingen niet alleen hulpverlener, maar vorst over Friesland te worden. Hij stelde hoge belastingen in en al snel had hij de sympathie verspeeld van de bevolking die hem als beschermers had binnengehaald. Het feit dat hij probeerde de protestantse gebiedsdelen weer katholiek te laten worden heeft hem ook niet populair gemaakt. Daarbij kwam dat de voortdurende oorlogstoestand de bevolking alleen maar ellende en armoede opleverde. De strijd verliep na enige tijd ook niet goed meer voor Karel van Gelre. Steeds meer gebieden in Friesland gingen voor hem verloren. Eind november 1523 verloor hij in dat gewest zijn laatste bolwerk.

Ook in andere delen van de Lage Landen keerde het tij zich tegen hem. In januari 1524 werden zijn mensen buiten de stadsregering van Zwolle gezet en de stad weigerde hem zijn geplande intocht in maart van dat jaar. Karel van Gelre beheerste nu in het noorden alleen nog Groningen en Drenthe en zag zich met steeds meer vijan-

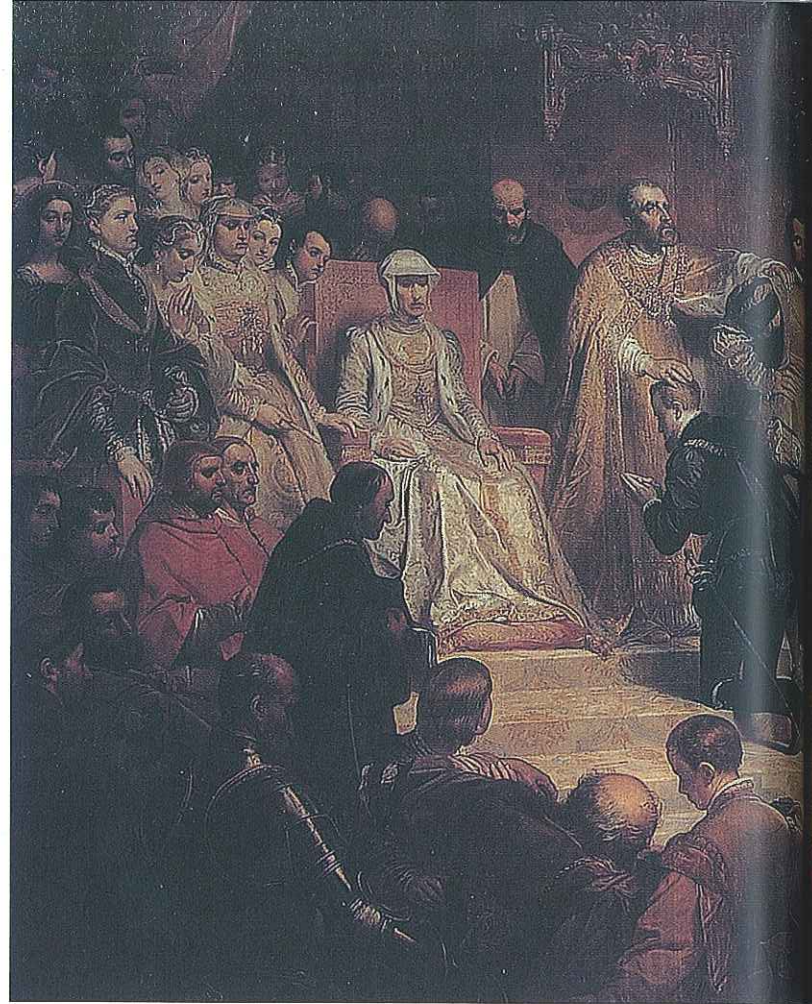
den omringd. Nu was hij eindelijk bereid tot een bestand. Er volgde een periode van jarenlang moeizaam onderhandelen waarbij de starre houding van Karel van Gelre die van Karel v en Margaretha overtrof. Er was nu een redelijk lange tijd geen oorlog meer, maar de situatie bleef gespannen. Zo steunde Karel van Gelre op aandringen van de Franse koning opstandige Utrechtse tegen hun bisschop. In maart 1528 ging hij, ook op aansporing van Frans I, zelfs zo ver zijn uitstekende maar hardvochtige generaal Maarten van Rossem naar Holland te sturen waarbij onder andere Den Haag werd geplunderd.

In alle delen van het Bourgondische Rijk ging men zich realiseren hoe gevaarlijk Karel van Gelre altijd zou blijven als buurman, zolang er geen echte vrede kwam.

Deze zag zich geconfronteerd met vijandschap van alle kanten en kreeg nu dringende behoefte aan vrede. In oktober 1528 kwam er een vredesverdrag met Karel v en daarbij kreeg hij waar het hem allemaal om te doen was geweest: op 3 oktober 1528 werd hij rechtstreeks door keizer Karel beleend met Gelre en Zutphen. Toen hij in 1538 kinderloos overleed werd hij als hertog opgevolgd door een ver familielid, Willem van Kleef, die in het bezit van het hertogdom zou blijven tot hij in 1543 zwichtte

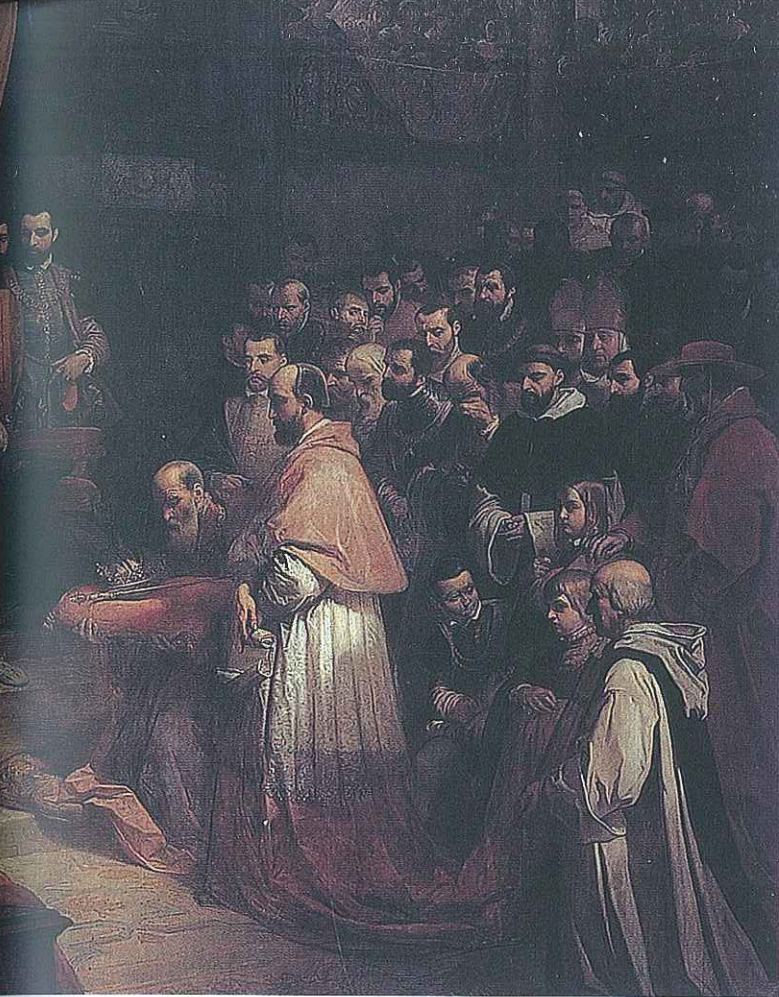
Intocht van de jonge Karel in Brugge. Miniatuur begin 16de eeuw. (Österreichische National Bibliothek, Wenen)

Karel V doet, leunend op zijn vertrouweling Prins Willem van Oranje, afstand ten behoeve van zijn zoon Philips II op 25 oktober 1555, door Louis Gallait, 1841. (Musée des Beaux-Arts, Tournai)

voor de grote overmacht van het leger van Karel v. In dat jaar werden Gelre en Zutphen officieel ingelijfd in het grote geheel van het Bourgondische Rijk. Tijdens de 46 regeringsjaren van Karel van Gelre waren er ruim zeventien jaren van oorlog geweest en de andere jaren waren zelden zonder grensconflicten of bestandsschendingen. Dat alles heeft de vorming van een samenhangend Bourgondisch Rijk, dat de basis werd voor de latere landen Nederland en België, tientallen jaren vertraagd. Bovendien heeft het veel ellende veroorzaakt voor de inwoners van Gelre, Brabant, Utrecht, Holland, Overijssel, Friesland, Groningen en Drenthe. Het uiteindelijke resultaat is alleen maar geweest dat Karel van Gelre zichzelf vanaf 1528 Hertog van Gelre mocht noemen.

Karel v was er tijdens de Gelderse Oorlogen dus in geslaagd niet alleen Gelre, maar ook Groningen, Friesland en Drenthe in te lijven en de opstandige Utrechtse legden zich neer bij het bestuur van hun (aan de Bourgondiërs verwante) bisschop. Noord-Nederland begon al aardig de vorm te krijgen die het tegenwoordig heeft. Maar in Duitsland lukte het hem niet, eenheid te creëren.

De hervorming sloeg in zoveel gebieden aan dat hij machteloos stond tegenover de toenemende verdeling in katholiek gebleven vorstendommen en steden, en hervormingsgezinde delen van het Duitse Rijk en bij zijn troonsafstand in 1556 liet hij een verdeeld Duitsland achter.

Rond 1555 was hij uitgeblust door het steeds weer oorlog voeren tegen Frans I en/of de Turken, en door de teleurstellingen in Duitsland. Bovendien zag hij zich geconfronteerd met schulden die domweg niet meer te betalen waren en hij kreeg steeds meer problemen met zijn gezondheid. Hij werd al vanaf zijn negenentwintigste geplaagd door jicht (bijna elke winter had hij daar zoveel last van dat hij soms wekenlang invalide was). Dat was in belangrijke mate het gevolg van zijn gewoonte om veel te veel te drinken. Hij volgde zelden de adviezen op van zijn artsen om zich te matigen. De laatste jaren kwamen daar maag- en darmzweren bij, zodat hij vanaf zijn vijftigste jaar bijna voortdurend ziek was.

Zo kwam hij uiteindelijk tot het besluit zich uit de politiek terug te trekken. Op 15 oktober 1555 deed hij afstand van de regering over de Lage Landen en op 16 januari 1556 van die over Spanje. Zijn zoon Filips II volgde hem op. Die erfde ook zijn schuldenlast en zou

zich kort daarop failliet moeten laten verklaren. Aan zijn broer Ferdinand, die al vanaf 1531 Rooms-Koning van Duitsland was, droeg hij op 28 februari 1558 het keizerschap over. Zelf was hij al eerder, in 1556, naar Spanje teruggegaan om daar in een klooster in San Yuste zijn laatste jaren door te brengen in speciaal voor hem gemaakte vertrekken. Op 21 september 1558 is hij gestorven, diep teleurgesteld omdat het hem niet was gelukt zijn reusachtige wereldrijk samen te smeden tot één geheel. Maar wat ons eigen land betreft was hij daar dus aardig in geslaagd.

Karel V, door Titiaan. (Museo del Prado, Madrid)

10 De Beeldenstorm

1566

De hervormingsbeweging had in de Lage Landen groot succes. De woede over de pogingen van de Katholieke Kerk om de nieuwe manier van geloven te onderdrukken kwam tot uiting in de beeldenstorm, waarbij mensen kloosters en kerken binnendrongen en daar alles vernielden wat te maken had met heiligenverering en luisterrijke rituelen.

GODSDIENSTSTRIJD

Op 10 augustus 1566 vond in de Nederlanden de eerste 'beeldenstorm' plaats. Een groep mannen

en vrouwen drong een klooster in Vlaanderen binnen, gooide de heiligenbeelden kapot, dronk het wijwater op, bekladde de fraaie schilderijen, kortom: vernielde alles wat maar iets te maken had met het Rooms-Katholieke geloof. In de maanden daarna gebeurde hetzelfde in bijna alle kloosters en kerken in de Lage Landen. En daarvoor had zo'n vernieling al plaatsgevonden in onder meer Duitsland (1521) en Zwitserland (1523). Het was niet alleen maar stompzinnige vernielzucht. Een deel van de beeldenstormers werd weliswaar gemotiveerd door onvrede met hun uitzichtloze bestaan, maar de meeste mensen kwamen tot hun acties uit godsdienstige motieven. Want aan de beeldenstorm was een lange geschiedenis voorafgegaan.

Rond 1500 was er van alles mis met de Rooms-Katholieke Kerk. Bijna alle kloosters waren oorden van luxe en bandeloosheid, en degenen die een voorbeeldfunctie behoorden te vervullen, zoals de paus en de hoge geestelijken, leefden er onbekommerd op los. Veel van de talloze heiligen werden verondersteld over magische krachten te beschikken en werden bijna even serieus aanbeden als God, Jezus en Maria. En dan was er nog de groeiende onvrede over het feit dat de eredienst aan elkaar hing van rituelen en werd opgedragen in het Latijn en daarmee voor gewone mensen onverstaanbaar was.

Maarten Luther, een Augustijner monnik die zich

De Beeldenstorm, schilderij van Dirk van Delen uit 1630. (Rijksmuseum, Amsterdam)

voortdurend bezighield met kwellend zelfonderzoek en heel bang was voor de toorn van God, was in het klooster gegaan om met God en met zichzelf in het reine te komen. Maar hoe hard hij zichzelf ook tuchtigde en hoe serieus hij ook vastte (zo standvastig dat zijn superieuren hem moesten opdragen te stoppen, omdat hij eraan dreigde te bezwijken), het bracht hem geen innerlijke

vrede. Integendeel: het was alsof de duivel zich steeds aan hem opdrong. Toen hij in 1510 Rome bezocht, realiseerde hij zich dat de pracht en praal van de kardinaalspaleizen in die stad en de verhalen die rondgingen over de pausen Alexander VI en Julius II volledig in tegenstelling waren tot wat hij zich voorstelde van een aan God gewijd leven. Er was in Rome bijna nergens sprake van serieuze vroomheid; geld was het waar alles om draaide. Vanaf toen baseerde Luther zijn denkbelden op hetgeen de profeten en apostelen hadden gezegd in plaats van op wat de leiders van de Rooms-Katholieke Kerk leerden. In die periode kwam hij tot een ontdekking die hem de geestelijke rust bracht die hij eerder tevergeefs gezocht had. Hij kwam tot de overtuiging dat Gods gerechtigheid niet gebaseerd was op een neiging te veroordelen, maar integendeel op genade. Men moest in het leven niet proberen zo veel mogelijk onder straf uit te komen, maar 'van hart veranderen', dat wilde zeggen: vertrouwen op God. Als men met Hem in het reine kwam, hoefde men immers geen verschrikkelijke straffen te vrezen.

Van dat standpunt uitgaande, was de steeds meer uit de hand lopende praktijk van het verkopen van aflaten hem een doorn in het oog. Iedereen kon voor een geldprijs die in verhouding stond met zijn inkomen, bij de Kerk certificaten kopen waarin werd verklaard dat hem een bepaald aantal jaren in het vagevuur kwijtgescholden werd. Toen paus Alexander VI begon aan het ambitieuze en schreeuwend dure bouwproject van het Vaticaan was hij begonnen de aflaten te gebruiken als een zeer lucratieve bron van extra inkomsten. Niet alleen kon een gelovige daarmee een bepaald aantal jaren in het vagevuur worden kwijtgescholden, stelde hij, men kon daarmee ook familieleden en vrienden die al in het vagevuur verbleven vrijkopen. Johann Tetzel, de meest succesvolle en luidruchtige aflaatverkoper, stelde dat men zelfs straf kon afkopen voor zonden die men nog niet begaan had. Tetzel haalde kapitalen binnen voor paus Leo X (die het geld niet alleen nodig had voor het Vaticaan maar ook voor zijn extravagante levensstijl) en voor de bisschop van Mainz (die zijn bisdom alleen had kunnen kopen door zich diep in de schulden te steken). Luther had zich zo geërgerd aan de misstanden in de Kerk dat hij tot actie overging. Op 31 oktober 1517 stapte hij naar de grote deuren van de slotkerk in Wittenberg, waarop iedereen die iets aan de grote massa wilde mededelen zijn boodschap kon bevestigen, en nagelde enkele vellen papier met vijftien negentig stellingen aan het hout. Daarin somde hij alles op wat naar zijn mening verkeerd was met de praktijk van de Rooms-Katholieke Kerk.

Nu bleek hoe belangrijk de uitvinding van de boek-

Maarten Luther wiens protesten tegen de misstanden van de rooms-katholieke kerk de aanzet gaven tot de hervorming en de daarmee gepaard gaande gewelddadigheden. Om aan vervolging te ontkomen dook hij enige tijd onder, vermomd als Junker Jörg, zoals hier afgebeeld door L. Cranach Sr. in 1527. (Schlossmuseum, Weimar)

drukkunst was. Binnen een paar maanden waren Luthers stellingen in heel Europa bekend. Ze werden van mond tot mond doorgegeven, maar vooral ook via kopieën die in vele talen werden gepubliceerd door mensen die met Luthers ideeën sympathiseerden, en ze waren het onderwerp van bijna elk gesprek. Paus Leo X stuurde een kardinaal naar Augsburg om met Luther te praten, maar de kardinaal stelde zich zo onbuigzaam op dat het gesprek alleen maar leidde tot verharding van Luthers standpunten. Luther had echter nog steeds geen behoefte om uit de Rooms-Katholieke Kerk te treden. Hij wilde alleen maar dat de Kerk weer gezond werd. Nu moest hij concluderen dat de paus niet, zoals hij nog had gehoopt, slechts onwe-

tend was geweest van de misstanden, maar er zelfs achter stond. De opstelling van zijn tegenstanders verhardde ook, vooral toen Luther tijdens een openbaar debat over zijn stellingen met Johann von Eck in Leipzig (1519) stelde dat het concilie dat honderd jaar eerder Johannes Hus tot de brandstapel had veroordeeld daarmee een verkeerde beslissing had genomen. Als niet alleen een paus fouten kon maken, maar ook een heel concilie van kardinalen, waar bleef de zekerheid dan nog die de Kerk zo lang gegeven had?

Het Heilige Roomse Rijk (Duitsland) werd geregeerd door een Rooms-koning, die in de meeste gevallen (soms jaren later) door de Paus tot keizer werd gekroond.

KAREL V (9) was door zijn grootvader keizer Maximiliaan van Oostenrijk wel benoemd tot Rooms-koning maar dat hield niet automatisch in dat hij keizer van Duitsland werd. Dit werd bepaald door zeven 'keurvorsten', en die konden kiezen tussen Karel V en Frans I van Frankrijk. Uiteindelijk kon Karel V meer besteden aan omkoopsommen dan Frans I, en werd hij benoemd, ondanks de tegenwerking van de Paus. Diens pogingen om te verhinderen

dat Karel behalve koning van Spanje ook keizer van Duitsland zou worden namen al zijn aandacht in beslag. Intussen dacht en publiceerde Maarten Luther verder. Hij verwierp vijf van de zeven sacramenten, en handhaafde alleen de doop, waardoor de erfzonde kon worden weggewassen, en de communie waarmee Christus' laatste avondmaal werd herdacht. Daarna publiceerde hij zijn Traktaat over de Vrijheid van de Christenmens, waarin hij stelde dat de mens alleen gebonden is door het woord van God, dus door de Bijbel, en niet door wat de aardse vertegenwoordigers van God beweren. 'De geestelijken zijn gewone mensen zoals iedereen,' schreef hij. 'Ze zijn nuttig voor onderwijs en bestuur, maar moeten verder geen pretenties hebben.'

Leo X moest nu wel ingrijpen. Hij vaardigde een bul uit waarin hij gebood al Luthers werken te verbranden. Maar intussen was de uitslaande brand van het Lutheranisme niet meer te blussen. Luther verbrandde de pauselijke bul in het openbaar en antwoordde erop met zijn felste geschrift tot dan toe, Tegen de gruwelijke Bul van de Antichrist. In Duitsland liep stad en land te hoop tegen

Luther verdedigt op bevel van Karel V zijn standpunt op de Rijksdag te Worms (1521), door Plüddemann, 1864. (Lutherhalle, Wittenberg)

Schoolplaat van een Hagepreek bij Rijswijk, door J.H. Isings.

de Rooms-Katholieke Kerk. De boeren dreigden zelfs met opstand als Luther zou worden veroordeeld. Zoals in het venster hiervoor reeds is vermeld stelde niet alleen de paus maar ook Karel zelf zich onverzettelijk op. Luther bleef weigeren zijn standpunten te herroepen, en was vanaf toen in feite vogelvrij. Keurvorst Frederik van Saksen nam hem in bescherming en liet hem onderduiken in een van zijn kastelen, de Wartburg in Eisenach. Gedurende de periode die hij daar doorbracht vertaalde Luther het Nieuwe Testament in het Duits. Dat stimuleerde niet alleen de gewone mensen tot Bijbelstudie en zelfstandig nadenken over Bijbelse kwesties, het heeft ook een grote rol gespeeld bij de ontwikkeling van de positie van het Duits als landstaal.

Nu op grote schaal werd afgeweken van de Roomse leer, was de geest echt uit de fles. Vooral Johannes Calvijn, met zijn veel strengere opvattingen over de macht van God over het leven van de mens, maar ook anderen begonnen hun religieuze ideeën te verkondigen. Al spoedig werden in heel West-Europa mensen vervolgd om hun geloofsovertuiging, niet meer alleen door de Roomse Kerk, maar ook door 'hervormden' onderling. De ideeën van Luther en Calvijn sloegen vooral aan in Noordwest-Europa. De overheid in de Lage Landen was echter trouw aan de Rooms-Katholieke Kerk, en liet de predikanten niet toe in de steden. De nieuwe leer werd daarom vooral

gepredikt op het platteland. Tijdens dergelijke 'hagenpreken' waarschuwden wachtposten de gelovigen als ze ontdekt dreigden te worden. De eerste beeldenstorm in Vlaanderen begon na zo'n hagenpreek. De van hun katholieke versierselen ontdane kerken werden daarna gebruikt door de hervormde predikanten.

De furie van de beeldenstormers was wel te begrijpen. Het leven was, gedeeltelijk als gevolg van een aantal misoogsten, voor de eenvoudige mensen vaak ellendig, wat nogal eens leidt tot rellen en explosies van geweld (zie > **DE PATRIOTTEN** (26)). En het zag er niet naar uit dat aan de godsdienstonvrijheid snel een eind zou komen. Vier maanden daarvoor hadden 200 edellieden uit de Nederlanden een smeekschrift gericht tot de landvoogdes, die voor de Spaanse koning Filips II onze gebieden bestuurde, met het verzoek de felle vervolgingen te staken en vrijheid van godsdienst toe te staan. Dat werd pertinent geweigerd. Een hoveling zei minachtend dat de smekelingen maar bedelaars (in het Frans: gueux) waren. Daarna nam de onvrede meer en meer toe. En dat culmineerde in augustus 1566 in de beeldenstorm. Het leidde ook tot de acties van de 'geuzen'. Dat waren lagere edelen en hun volgelingen, die het Franse scheldwoord als erenaam hadden overgenomen. Zij begonnen met een felle, vaak zeer wrede vervolging van de katholieken in die gebieden en steden waar zij het voor het zeggen kregen.

11 Willem van Oranje

1533-1584

Willem van Oranje was er helemaal niet op uit de Lage Landen onafhankelijk te maken van het Spaanse koningshuis. Toch werd hij de leider van een onafhankelijkheidsbeweging, omdat de Nederlanders alleen door zich onafhankelijk te verklaren een kans hadden hun eigen religie te kiezen.

VAN REBELSE EDELMAN TOT 'VADER DES VADERLANDS'

De graaf en gravin
van het Duitse
vorstendom
Nassau-Dillenburg

kregen op 24 april 1533 hun eerste zoon, die ze Willem noemden. In hun gezin werden de ideeën van Maarten Luther aangehangen, maar toen Willem elf jaar oud was eiste **KAREL V** (9) dat hij zijn verdere opvoeding kreeg aan het hof van de katholieke Maria van Hongarije. Willem was namelijk in 1544 erfgenaam geworden van de uitgestrekte bezittingen van de Bredase tak van het geslacht Nassau en Karel had al zoveel problemen met hervormingsgezinden in Duitsland dat hij probeerde te voorkomen dat invloedrijke edelen in de Lage Landen ook afvalig werden. In het zuiden lag, omringd door Frans gebied, het zelfstandige prinsdom Orange en dat erfde Willem eveneens in 1544. Vandaar dat hij behalve als Willem van Nassau en Willem de Zwijger ook de geschiedenis is ingegaan als Willem van Oranje.

Karel v raakte zeer op de jongeman gesteld en toen hij in 1555 troonsafstand deed, leunde de vermoede keizer op zijn vertrouweling Willem van Oranje. Ook Karels zoon Filips II, die de volgende koning van Spanje werd en dus ook van de Nederlanden, vertrouwde op Willem. Hij benoemde hem in 1555 in de Raad van State, nam hem op in de prestigieuze ridderorde van het Gulden Vlies en benoemde hem toen hij zelf in 1559 naar Spanje vertrok tot stadhouder van Bourgondië, Holland, Zeeland en Utrecht.

Willems bijnaam De Zwijger kreeg hij niet omdat hij nooit iets zei, maar omdat hij nooit het achterste van zijn tong liet zien, men moest vaak gissen naar zijn mening over iets. Zo was het lange tijd onduidelijk aan welke kant hij stond in de steeds feller wordende tegenstellingen tussen katholieken en hervormden. Hoge edelen aan het hof van Margaretha van Parma, die door Filips II was aangesteld tot landvoogdes over de Lage Landen, verdachten hem (terecht) van sympathieën voor de hervormden. Dat was onder andere het gevolg van Willems sympathie voor de regionale edelen en regenten die zich verzetten tegen het absolute monarchisme van Filips en ernaar streefden de rechten en privileges te behouden die hen door Karel v en diens voorgangers gegeven waren. Willem probeerde die argwaan weg te nemen door de katholieke leer te volgen, in zijn hof in Breda het uiten van calvinistische ideeën te verbieden en in Orange de Hugenoten (hervormden in Frankrijk) te vervolgen. Maar welke partij hij ook was toegedaan: vanaf 1564 pleitte hij in de Raad van State (het hoogste regeringsorgaan dat overigens alleen een adviserende functie had) nadrukkelijk voor vrijheid van godsdienst.

Aanvankelijk leek het hof van Margaretha daar nog betrekkelijk tolerant tegenover te staan, maar in 1567 vond Willem het toch maar beter om te verhuizen naar het stamslot Dillenburg in Nassau, waar hij de vrijheid had om de Lutherse praktijk te volgen. Enkele jaren later werd hij calvinist. Hij bleef echter, anders dan heel veel calvinisten in die tijd, humanistisch en tolerant van

*Willem van Oranje-Nassau, door A. T. Key.
(Rijksmuseum, Amsterdam)*

opstelling, waardoor hij vooral in zijn laatste levensjaren veel weerstand opriep bij de meeste calvinisten.

Intussen was Filips II begonnen met een beleid van zware onderdrukking van de hervormden in de Lage Landen. Hij stuurde in 1567 de hardvochtige Hertog van Alva naar onze streken, wiens 'Bloedraad' menig doodvonnis uitvaardigde vanwege afvalligheid van het 'ware geloof'. De graven van Egmont en Horne, trouwe volgelingen van de koning maar bezorgd over de harde opstelling ten aanzien van godsdienstvrijheid, werden door Alva verraderlijk gevangen genomen en begin 1568 in het openbaar onthoofd. Willem zag zichzelf ook als een

trouwe aanhanger van zijn koning, maar kon dit beleid niet accepteren. Nog in hetzelfde jaar viel hij met een klein leger het land binnen maar door geldgebrek en onervarenheid, en vanwege het feit dat de bevolking hem niet zoals hij had verwacht te hulp kwam, mislukte die invasie jammerlijk. Deze gebeurtenis (de Slag bij Heiligerlee) wordt door velen gezien als het begin van de Opstand, niet zozeer tegen de Spaanse koning als wel tegen diens landvoogd. Het zou pas vrede worden in 1648 (Vrede van Munster) zodat men 'de Opstand' vaak de Tachtigjarige Oorlog noemt. Die term is de laatste tijd in onbruik geraakt want er zijn diverse andere jaartallen waarmee men het begin van de Opstand zou kunnen aangeven, bijvoorbeeld 1572. In dat jaar mislukte ook een tweede militaire campagne van Willem, maar in hetzelfde jaar slaagden de 'geuzen' (opstandelingen tegen het Spaanse regime) erin Den Briel te veroveren waarna de vonk overal in Nederland oversloeg. Het verzet tegen het Spaanse regime was overigens niet alleen van religieuze aard. Ook het streven van Filips II om de macht te centraliseren, ten koste van in het verleden verleende rechten en privileges van de edelen en steden, speelde een grote rol.

Willem had zichzelf inmiddels bewezen als een betrouwbare edelman die bereid was have en goed in te zetten voor de goede zaak en hij werd onmiddellijk de spil van de Opstand. In juli 1572 hielden de Staten die zich onafhankelijk van Spanje verklaard hadden hun eerste vergadering, waarbij zij Willem erkenden als stadhouder. Eind oktober 1572 vestigde Willem zich in Holland om de Opstand te leiden. Filips II stuurde een gezant naar hem toe om over vrede te onderhandelen, maar Filips hield daarbij vast aan zijn eis dat alleen het rooms-katholieke geloof acceptabel was, zodat de besprekingen op niets uitliepen. Holland, Zeeland, Buren en Zaltbommel sloten in april 1576 de Unie van Delft, waarbij gesteld werd dat in hun gebied alleen het calvinisme zou worden toegestaan. Dat was niet wat de veel tolerantere Willem wilde. Hij probeerde (gedeeltelijk met succes) in zoveel mogelijk plaatsen de door de fanatieke watergeuzen benoemde onverdraagzame regenten te vervangen door tolerante, ongeacht hun religieuze overtuiging.

Intussen bereikten de fanatieke calvinisten in het zuiden van de Lage Landen, door een terreurbeleid tegen de katholieken te voeren, het tegendeel van wat ze beoogden. De nieuwe Spaanse landvoogd Parma kreeg daardoor juist steun van de bevolking en zo kwam het in januari 1579 tot een definitieve tweedeling van de Lage Landen. In de Unie van Atrecht verenigden zich de tien zuidelijke gewesten van de 'Zeventien Provinciën' en een aantal van

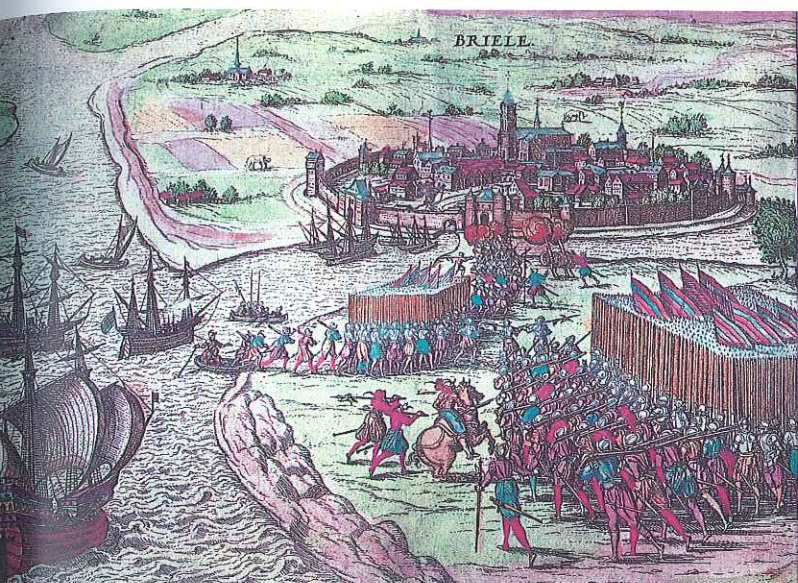

Allegorische voorstelling van Alva en de onderworpen provincies. Op de achtergrond de terechtstelling van de graven van Egmont en Horne. (Bylokeuseum, Gent)

de noordelijke gewesten sloten in dezelfde maand de Unie van Utrecht. Tot die unie, een uitbreiding van de Unie van Delft, traden toe: Holland, Zeeland, Gelre, Utrecht en het platteland van Groningen. Later zouden zich Groningen (stad), de provincies Drenthe en Overijssel, Friese steden en grietmannen en nog vele andere steden, ook in Vlaanderen, aansluiten. De zuidelijke steden werden in 1584 en 1585 veroverd door de Spaanse stadhouder Parma en zo bleven er zeven noordelijke provincies over (Drenthe was toen nog zo dun bevolkt dat het niet als volwaardige provincie werd meegerekend). Nadat de ondertekenaars van de Unie van Utrecht zich in 1581 officieel onafhankelijk hadden verklaard van de Spaanse koning (met het Plakkaat van Verlatinghe), zochten zij nog enkele jaren naar een vorst in het buitenland die hun staatshoofd wilde zijn. Een land werd immers

altijd door een vorst geregeerd. Maar toen dat een paar maal op een teleurstelling was uitgelopen, besloten zij in 1584 verder te gaan als een zelfstandige natie, met Willem van Oranje als stadhouder. Op deze ingewikkelde manier werd de basis gelegd voor de **REPUBLIEK DER ZEVEN VERENIGDE PROVINCIEËN** (12) die tot 1795 zou blijven bestaan.

Willem was er met moeite in geslaagd te voorkomen dat de Unie van Utrecht een calvinistische theocratie werd, maar voor Filips II, die elke afwijking van de rooms-katholieke leer weigerde te accepteren, was dat niet genoeg. Hij zag Willem alleen nog maar als een verrader en deed hem in maart 1580 in de ban. De hoge beloning die op Willems hoofd gezet werd trok velen aan, enkele complotten werden gesmeed, en minstens twee moordaanslagen gepleegd. De laatste slaagde. Kort voordat de staten van Holland Willem van Oranje tot graaf van Holland konden benoemen, wat de band tussen Willem en de belangrijkste en rijkste provincie zeer

versterkt zou hebben, vuurde Balthasar Gerards zijn pistool op Willem af. Willems laatste woorden zouden zijn geweest: 'Mon dieu, ayez pitié de mon ame, ayez pitié de ce pauvre peuple.' 'Mijn God, heb medelijden met mijn ziel, heb medelijden met dit arme volk.'

De moord op Willem van Oranje, de 'Vader des Vaderlands', heeft Filips II niet geholpen zijn doel te bereiken. De noordelijke provincies bleven doorgaan zich te ontwikkelen tot een zelfstandige statenbond, een proces dat in 1588 min of meer was afgerond. Over de staat die toen gevormd werd wordt hierna verteld in **DE REPUBLIEK** (12).

(Boven) De verovering van Den Briel op 1 april 1572, door F. Hogenberg. (Atlas van Stolk, Rotterdam).

(Onder) De moordaanslag op Willem van Oranje.

12 De Republiek

1588-1795

In een tijd waarin alle landen geregeerd werden door vorsten, nam de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën een aparte plaats in. De Republiek was een bundeling van in belangrijke mate autonome provincies, met een overkoepelende burgerregering, de Staten-Generaal, en een edelman, de stadhouder, die leiding gaf aan het leger en de zeemacht.

EEN STAATKUNDIG UNICUM

Bij de **BEELDENSTORM** (10) en **WILLEM VAN ORANJE** (11) kwam al aan de orde hoe tijdens het begin van de Opstand een zelfstandige staat ontstond, die Zeeland, Holland, Friesland, Groningen, Utrecht, Overijssel en Gelderland omvatte en daarom de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën werd genoemd. De beginjaren van de Republiek waren vol problemen, want tot 1588 lukte het alleen de watergeuzen de Spanjaarden gevoelige verliezen toe te brengen; op het land konden onze troepen niet op tegen het geduchte Spaanse leger. Maar in 1588 werd een reusachtige Spaanse vloot die was uitgezonden om de Lage Landen en het protestantse Engeland te onderwerpen (de Armada), bijna geheel vernietigd. Bovendien begon een zoon van Willem van Oranje, Prins Maurits, in dat jaar aan een grondige reorganisatie van het leger, waardoor hij erin slaagde de Spanjaarden de baas te worden. Maurits was de eerste 'stadhouder' van de Republiek, de opperbevelhebber van de strijdkrachten.

De politieke organisatie van de Republiek was nogal ingewikkeld. De zeven provincies waren formeel wel 'verenigd', maar ze hadden vaak tegenstrijdige belangen. De zeeprovincies Holland, Zeeland en in mindere mate Friesland vonden het bijvoorbeeld van het grootste belang dat de scheepvaart ongestoord kon blijven verlopen. De landprovincies stonden voortdurend bloot aan aanvallen van de Spaanse troepen en investeerden hun geld liever in het leger dan in de marine. De Staten van

alle provincies hadden een vertegenwoordiging in de Staten-Generaal, allemaal met gelijk stemrecht. Maar de ene staat was toch een beetje gelijkzamer dan de andere, want het rijke Holland betaalde 60% van de oorlogskosten en kon daarom in veel gevallen bepalen wat de Staten-Generaal besloot. Besluiten werden overigens vaak nogal traag genomen want elke vertegenwoordiger moest ruggespraak houden met zijn eigen achterban en reisde daarvoor regelmatig terug naar de eigen provincie. Als Holland een zaak wist door te drukken kon een besluit vaak sneller genomen worden. 'Holland', dat wil zeggen de regering van wat tegenwoordig Noord- en Zuid-Holland is, werd in sterke mate gedomineerd door de hoogste ambtenaar, de raadpensionaris, Johan van Oldenbarnevelt.

Maurits en Van Oldenbarnevelt werkten jarenlang uitstekend samen. Maurits en zijn neef Willem Lodewijk, die stadhouder was voor de provincies Groningen en Friesland, introduceerden vernieuwingen in het leger waardoor dat leger het beste van de toenmalige wereld werd. Ook de Spanjaarden die heel lang als onoverwinnelijk beschouwd waren, konden daar niet goed meer tegenop. En Van Oldenbarnevelt zorgde ervoor dat de Staten-Generaal genoeg geld vrijmaakten om Maurits zijn werk te kunnen laten doen. Tussen 1588 en 1598 veranderden de verhoudingen tussen Spanje en de Republiek dan ook volkomen. Maurits bevrijdde een groot deel van de door de hertog van Alva en een andere Spaanse generaal, Parma, ingenomen gebied. Terwijl Van Oldenbarne-

Prins Maurits, de succesvolle veldheer, door Michiel Jansz. van Miereveld, ca. 1617. (Rijksmuseum, Amsterdam)

velt op de achtergrond aan de touwtjes trok, werd Maurits met zijn spectaculaire successen een volksheld.

De relatie tussen die twee bleef niet zo goed. Van Oldenbarnevelt drong er in 1600 op aan dat Maurits ging proberen het kapersnest Duinkerken te veroveren. Maurits voelde daar niets voor omdat hij dan veel te diep het vijandelijke gebied zou moeten intrekken. Maar Van Oldenbarnevelt drukte zijn wil door, wat leidde tot de Slag bij Nieuwpoort waarbij Maurits het maar net kon winnen. Dat zette kwaad bloed bij de stadhouder, maar het zou veel erger worden omdat ze verschillende ideeën hadden over wat het beste beleid was voor het land.

Dat conflict kwam tot een climax tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621). In 1609 was Spanje oorlogsmoe

Johan van Oldenbarnevelt, door J. van Miereveld, 1616. (Rijksmuseum, Amsterdam)

geworden. Koning Filips II van Spanje zat altijd slecht bij kas ondanks de grote bedragen aan goud en zilver die vanuit de Nieuwe Wereld werden aangevoerd, want de militaire activiteiten kostten handenvol geld. De Nederlanders hadden twee jaar eerder de gehele Spaanse vloot bij Gibraltar vernietigd, en de Republiek bleek te sterk te zijn om haar op korte termijn te kunnen verslaan. De politieke leiding van Holland wilde ook wel vrede want oorlog was slecht voor de handel. De Zeeuwen zagen de oorlog liever doorgaan omdat het in 1585 door de Spanjaarden veroverde Antwerpen door hen geblokkeerd kon worden. Daardoor vloede een deel van de voor Antwerpen bestemde handel naar hen toe. Ook Maurits wilde doorvechten, want voor hem had handel minder prioriteit dan militaire actie. Maar Holland (en dus: Van Oldenbarnevelt) drukte zoals zo vaak zijn wensen door, al werd het geen vrede maar een wapenstilstand. Alleen al het feit dat Spanje een bestandsakkoord met de Republiek sloot was een diplomatiek succes: het betekende dat de Republiek een zelfstandige natie was geworden die met andere naties op gelijk niveau kon onderhandelen. Tijdens dit bestand liep de onenigheid over het te voeren

godsdienstbeleid hoog op. De volgelingen van de zeer rechtlijnige, radicale predikant Gomarus eisten dat alle burgers van het land zich hielden aan de calvinistische leer, terwijl de volgelingen van de veel vrijzinnigere predikant Arminius pleitten voor (een beperkte vorm van) godsdienstvrijheid (zie ook > **DE STATENBIJBEL** (17)). De gomaristen zetten iedere predikant die het niet met hen eens was uit zijn ambt, de arminianen probeerden dat met milities tegen te gaan. Van Oldenbarnevelt steunde de arminianen omdat ook hij vond dat de Republiek geen theocratie moest worden. Maurits vond de instelling van milities echter onacceptabel. Alleen hij en zijn leger mochten de gewapende macht van de Republiek zijn. Uiteindelijk won Maurits met de dreiging van zijn leger het conflict. De milities werden afgeschaft en Van Oldenbarnevelt werd in 1619 wegens landverraad onthoofd. Zijn naaste medewerkers werden tot langdurige gevangenisstraffen veroordeeld (zie > **HUGO DE GROOT** (16)).

Het was een tragische ontknoping. Zonder de voortreffelijke staatsman Van Oldenbarnevelt, die geen landverrader was geweest maar alleen andere ideeën dan de stadhouder had over de belangen van het land, werd de poli-

Portret van Frederik Hendrik en profil door Gerard van Honthorst, 1631. (Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau, Den Haag)

Zitting van de Staten-Generaal tijdens de Grote Vergadering van 1651, door D. van Delen. (Mauritshuis, Den Haag)

tieke leiding besluitelozier. En Maurits zelf was tegen die tijd als opperbevelhebber ook niet meer zo goed als hij daarvoor geweest was. Toen het Twaalfjarig Bestand in 1621 afliep en de oorlog werd hervat, stond de Republiek er al snel veel minder goed voor, dan voordat het bestand was ingegaan. Maar Maurits stierf in 1625 en werd opgevolgd door zijn veel jongere, energieke halfbroer Frederik Hendrik. Die bleek zeer succesvol te zijn bij het heroveren van wat de Spaanse troepen inmiddels weer veroverd hadden en slaagde er ook in aanzienlijke delen van het grondgebied ten zuiden van de grote rivieren te veroveren. Zo kreeg hij de bijnaam 'de Stedendwinger'.

In de tijd van Frederik Hendrik zou de republiek zich ontwikkelen tot een land met veel meer godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting dan alle andere landen van Europa. Zo werd de Republiek niet alleen een staatkundig unicum in een wereld waar alle landen geregeerd werden door koningen of hoge edelen, maar ook een unicum op godsdienstig gebied.

32 Het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden

1814–1830

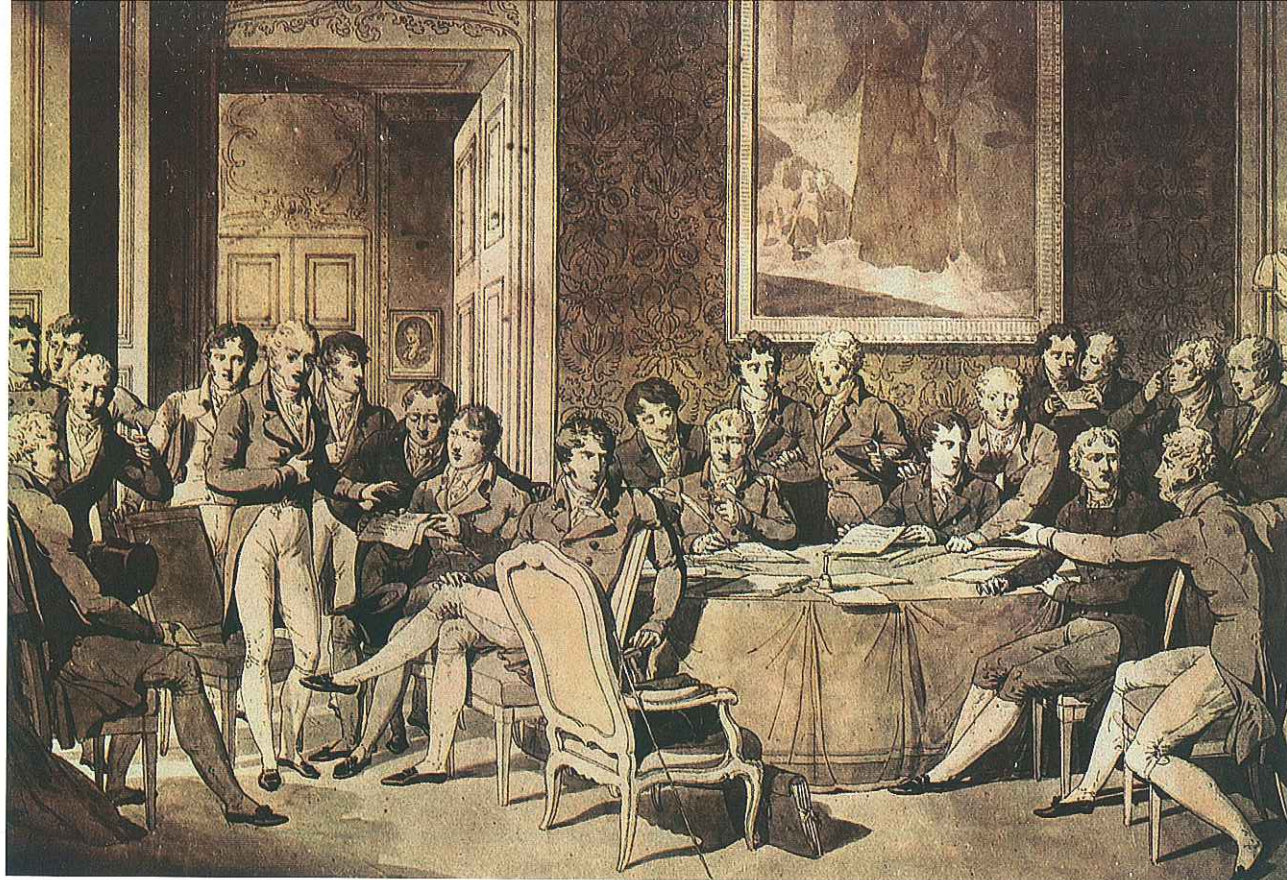
Door de noordelijke en de zuidelijke Lage Landen samen te voegen leek een goede bufferstaat gevormd te kunnen worden tegen toekomstige Franse expansiepogingen. Maar koning Willem I ging erg onhandig te werk en nam bijna alle bevolkingsgroepen tegen zich in.

De geallieerden die in oktober 1813 een voorlopig einde maakten aan de veroveringsoorlogen van Napoleon Bonaparte beraadden zich al vóór diens definitieve nederlaag in 1814 voor op de toekomst van Europa. Engeland, Rusland, Pruisen en Oostenrijk-Hongarije, die zich tegen de Franse keizer hadden verbonden, wilden voorkomen dat Frankrijk weer over haar grenzen zou spoelen. Zij besloten een krachtige bufferstaat aan haar noordgrenzen te creëren, die een stabiele regeringsvorm bezat en in staat zou zijn zichzelf tegen een aanval te verdedigen. Voor de Noordelijke Nederlanden waar de patriotten in 1780 een eind gemaakt hadden aan het bestuur van de regenten, werd de oplossing gezocht in het instellen van een koningshuis – iets stabielers kon men zich niet voorstellen.

Wie koning moest worden lag niet onmiddellijk voor de hand. Willem Frederik, de zoon van de laatste stadhouder van de Republiek der Nederlanden Willem V, had na aanvankelijk dapper tegen Napoleon gevochten te hebben toenadering gezocht tot Napoleon. Hij was namelijk bij zijn pogingen de positie van het Huis Oranje in de Republiek te herstellen teleurgesteld en sprak met Napoleon af dat die hem schadeloos zou stellen met een bedrag van vijf miljoen gulden, in ruil voor het definitief afzien van de macht der Oranjes. Nadat hij onenigheid had gekregen met Napoleon over de status van enkele van zijn bezittingen in Duitsland had hij echter wel weer de kant van de geallieerden gekozen. In het najaar van 1813 onderhandelde hij in Engeland over de bevrijding van de Nederlanden. Ondanks zijn ietwat besmette verleden viel uiteindelijk de keus voor een

Koning Willem I. Door J. Paelinck, 1819. (Amsterdam, Rijksmuseum)

Het congres in Wenen in 1815, waarbij de samenvoeging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden bekrachtigd werd.
Door J-B. Isabey. (Parijs, Musée du Louvre)

koning toch op hem. Op 30 november 1813 ging hij bij Scheveningen aan land en op 2 december nam hij bij proclamatie de titel van Soeverein Vorst van Nederland aan. En toen bij het congres van Wenen (september 1814 tot juni 1815) werd overlegd wat er na Napoleon met de Lage Landen moest gebeuren, ijverde hij ervoor dat men de Zuidelijke Nederlanden één geheel zou maken met de Noordelijke. Dat had men aanvankelijk niet toegestaan, maar toen Napoleon terugkeerde uit zijn ballingsoord Elba en opnieuw de strijd aanbod met de geallieerden nam Willem eigenmachtig met de titel Koning der Verenigde Nederlanden bezit van de Zuidelijke Nederlanden, inclusief Luxemburg en het zich na de nederlaag van Napoleon weer als een semi-zelfstandig prinsbisdom gedragende Luik.

De geallieerden legden er zich deze keer zonder veel moeite bij neer, want de Zuidelijke Nederlanden zouden ook na Napoleons definitieve nederlaag bij Waterloo in juli 1814 een aantrekkelijk doelwit blijven voor de Fransen, zoals ze dat al eeuwen waren geweest. En in die gewesten bestond in feite geen bestuur sinds het wegvagen van de feodale structuren en machtsverhoudingen. Napoleon had immers alle bestuursstructuren overhoop gehaald; de door de Fransen ingestelde negen departementen waren volledig ingericht geweest als stukjes Frankrijk.

Door het creëren van het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden werd Noord-Nederland, het koninkrijk dat aan Willem I was toebedeeld, twee keer zo groot als aanvankelijk de bedoeling was geweest en het kreeg zelfs drie keer zoveel inwoners: zes miljoen. Gezien de sterke graad van industrialisatie van het zuiden, de reusachtige overzeese bezittingen van Noord-Nederland, en de nog steeds goed ontwikkelde handel en zeevaart van het noorden moest Groot Nederland toch krachtig genoeg zijn om Frankrijk binnen haar noordgrenzen te houden, meenden de staats-hoofden die in Wenen vergaderden. Aan de bewoners van de Zuidelijke Nederlanden werd niets gevraagd. Overigens: als zij er tegen waren geweest zouden ze niet eens een langs officiële kanalen verlopende weg hebben kunnen volgen met hun protesten.

Van koning Willem I werd verwacht dat hij de zo verschillende onderdelen van zijn land zou integreren, en hij had daar mooie ideeën over. In het zuiden zouden de mijnbouw en de staalindustrie van de oostelijke provincies en de textielnijverheid van de westelijke zorgen voor de productie van allerlei goederen. De Noordelijke Nederlanden zouden die producten dan vervoeren naar alle landen van de wereld, onder andere naar Indië, dat enorme gebied waar zoveel aantrekkelijke specerijen en andere Aziatische handelswaar vandaan gehaald konden worden. Dat zou dan weer de welvaart van het Europese deel van Groot Nederland bevorderen. Willem stichtte in het noorden de Nederlandsche Handel-Maatschappij, waarvan 'de koning-koop-

man' zelf grootaandeelhouder werd, en in 1822 in het zuiden de Algemene Nederlandsche Maatschappij ter Begunstiging van de Volksvlijt, de latere Société Générale. Die twee financiële instellingen waren bedoeld om het industriële klimaat te verbeteren en de welvaart te bevorderen. Ook zette hij zich aan het verbeteren van de infrastructuur van zijn land. In het noordoosten van Noord-Nederland waren nog grote gebieden nauwelijks bevolkt, want ze lagen te ver weg van het welvarende westelijke deel van het land, met al die modderwegen en slechte waterverbindingen. Dus liet 'de kanalenkoning' kanalen graven en stichtte hij arbeiderskolonies in Drenthe en Groningen. Hij liet ook in het zuidelijke deel van zijn land het wegnennet verbeteren en kanalen graven, maar daaraan zou al in de dertiger jaren, kort na de afscheiding van België, een einde komen omdat in het zuiden een razendsnelle expansie van het spoorlijnnennet op gang kwam. Via het spoor werden de ver uiteen liggende delen van het land veel gemakkelijker en sneller met elkaar verbonden. In het noorden zou het aanzienlijk langer duren voordat de spoorwegen de belangrijkste vervoersmethode werden.

Willem heeft veel meer gedaan voor het ontwikkelen van zijn land, maar het zou te ver voeren om daarop verder in te gaan. Het probleem was, dat hij met het zuidelijke deel veel slechter omging dan met het noordelijke waar overigens ook veel weerstand bestond tegen zijn beleid. Hij had de beste bedoelingen, maar hield totaal geen rekening met de verlangens van de belangrijkste bevolkingsgroepen. Hij promoveerde de Nederlandse taal tot de officiële taal voor alle delen van het zuiden waar de bevolking voornamelijk Nederlandstalig was, waardoor hij alle francofiële Belgen tegen zich in het harnas joeg. Zelfs de Vlamingen vonden het maar een matig idee, want het noordelijke Nederlands deed hen erg denken aan de taal van de geuzen die zich tijdens de Tachtigjarige Oorlog zo misdragen hadden tegen de overwegend katholieke bevolking van het zuiden. In de Vlaams sprekende gewesten ondervond Willem de sterkste tegenstand van de kant van de politieke, kerkelijke en sociale leiders, want iedereen die in die gebieden ooit de lakens had uitgedeeld was Franstalig geweest. Voor hen stond Vlaams Nederlands gelijk met dom, lui en onbeschaafd (24), en dan zouden ze nu zelf Nederlands moeten gaan spreken?

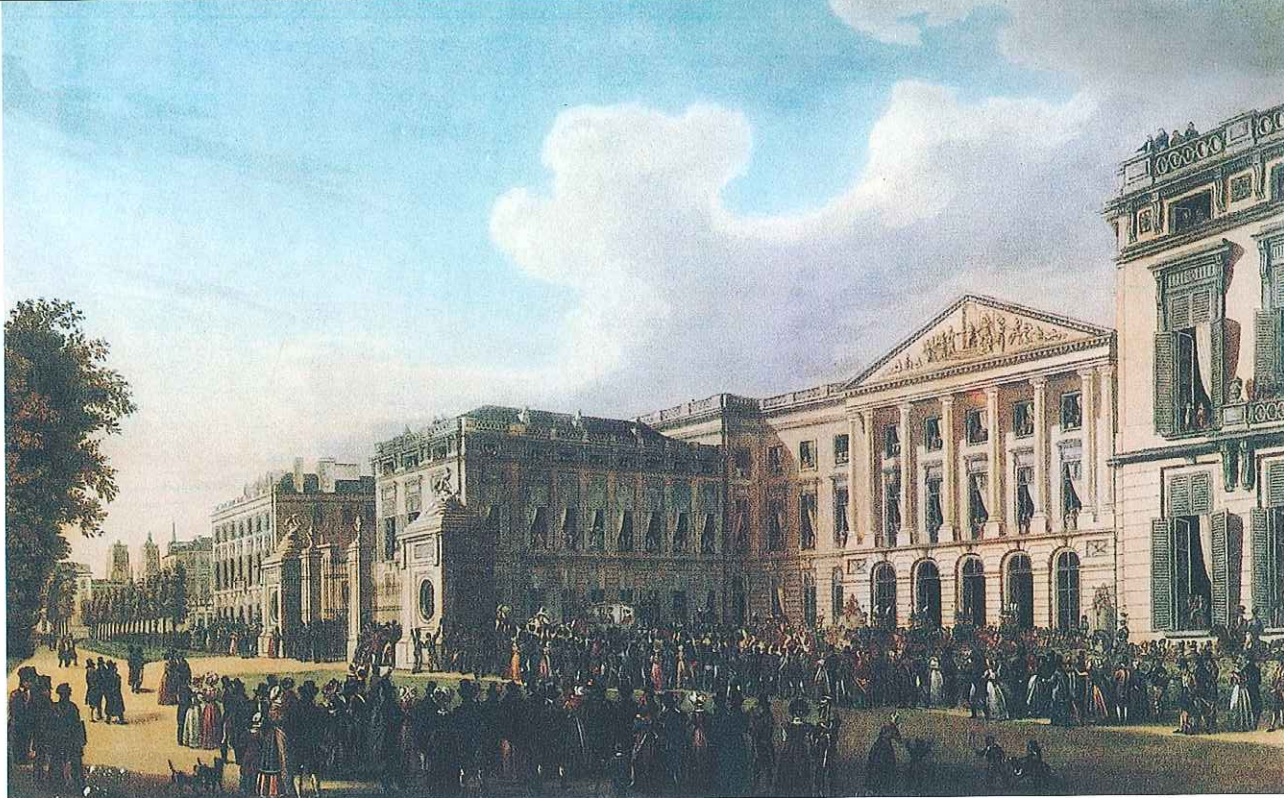
Willem streefde naar godsdienstige tolerantie en om het sterke overwicht van de Rooms-katholieke Kerk te verminderen bepaalde hij dat het lager onderwijs in het vervolg los van de godsdienst moest worden gegeven door gediplomeerde leerkrachten en onder staatstoezicht. Voor het vervolgonderwijs stichtte hij athenea en gemeentelijke Latijnse scholen, en voor het Hogere Onderwijs de rijksuni-

Zinnebeeldige voorstelling van de vereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, maart 1815. Gravure door W. van Senur naar een schilderij van J. P. Pieneman. (Rotterdam, Atlas van Stolk)

versiteiten van Leuven, Gent en Luik. Ook ging hij zich bemoeien met de priesteropleiding, waardoor de katholieken zich nog meer tegen hem gingen verzetten. Hij bevorderde de industrialisatie en de modernisering van de industrie, waardoor hij zich impopulair maakte bij de traditionele economische sectoren landbouw en ambachtelijke nijverheid. Hij deed eveneens wat hij kon om de Vlaamse katoennijverheid te moderniseren (31), maar dat werd hem door de velen die een noodzakelijke bijverdienste hadden met het thuis produceren van linnen en katoen niet in dank afgenomen. Bovendien legde hij de grootgrondbezitters hoge belastingen op voor onroerend goed, waarmee hij zich de haat van de adel op de hals haalde.

Op zich waren al die maatregelen wel goed, en voor de modernisering van het land zelfs noodzakelijk, maar wat goed was voor de ene bevolkingsgroep was slecht of tenminste ongewenst voor een andere. In de Zuidelijke Nederlanden leefden nu eenmaal allerlei groepen mensen met ronduit tegengestelde belangen, en niemand zag in dat Willems plannen op de lange duur heel goed hadden kunnen leiden tot een welvarende natie die voor iedereen voordelig had kunnen zijn. En: sommige van Willems ingrepen waren inderdaad niet goed te verdedigen. Hij gaf Nederlanders voorrang bij belangrijke bestuurlijke benoemingen en gaf de twee miljoen Nederlanders evenveel zetels in het parlement als de vier miljoen Belgen, wat iederéén in het zuiden oneerlijk vond. Van alle protesten trok hij zich weinig aan.

Willem I liet zich op 21 september 1815 inhuldigen door een publiek dat maar weinig te spreken was over de door hen als gierig beleefde Nederlander. (Rotterdam, *Atlas van Stolk*)

Hij regeerde als een verlicht despoot, beperkte de persvrijheid en bepaalde dat de ministers alleen aan hem verantwoording dienden af te leggen en niet aan de Staten-Generaal, het parlement. Daardoor nam hij de liberalen en de burgerlijke intellectuelen tegen zich in.

De oppositie tegen Willem I kende twee hoofdstromingen, een liberale en een katholieke. De op het behoud van de oude feodale structuren gerichte katholieke elite en de op verdere ontwikkeling gerichte liberalen vonden elkaar in hun afkeer van de bemoeial uit het noorden, zetten hun onderlinge geschillen aan de kant en vormden een Unie. Dat werd vooral mogelijk gemaakt door de opkomst van een tussengroep van katholieke liberalen die als hoofddoel hadden: het handhaven van het katholieke onderwijs, hét middel om de suprematie van de Kerk in de maatschappij te handhaven. Zij eisten een grondwet waarin volledige vrijheid van godsdienst, onderwijs en vereniging was gegarandeerd. Daardoor zouden kerk en staat volledig van elkaar gescheiden zijn, maar het zou natuurlijk ook betekenen dat de alles overheersende Rooms-katholieke Kerk de machtigste factor in het land zou blijven. En de liberalen – veelal edelen en grootgrondbezitters – stelden zich daar achter, want zo zouden zij hun bezittingen kunnen houden. De Kerk was immers zelf een van de grootste grondbezitters.

Het streven naar een kleine, moderne, economisch onafhankelijke staat die werd gecontroleerd door een parlement en waarin de burgerlijke vrijheden beschermd werden tegen een despotisch heerser viel natuurlijk niet te combineren met wat Willem I van zijn Koninkrijk der Verenigde Nederlanden wilde maken. Die zag zich dus geconfronteerd met een groeiende groep onderling zeer verdeelde tegenstanders die elkaar vonden in hun streven naar meer vrijheid, en later: een eigen land. De Unie, geleid door de adel en de clerus, verzamelde honderdduizenden handtekeningen waarbij dreigementen niet geschuwd werden en waarbij analfabete armen hun teken moesten zetten onder een verklaring waarin zij vroegen om vrijheid van drukpers ook al lazen zij nooit een krant; om vrijheid van onderwijs ook al gingen hun kinderen niet naar school; en om vrijheid van taal ook al konden zij iets anders dan hun eigen dialect niet eens verstaan. Heel veel ondertekenaars hadden geen enkel voordeel te halen uit het streven van de Unie, maar het ging de Unie om de macht van het getal. Dat baatte echter niet: Willem realiseerde zich niet dat hij te maken had met een zeer krachtige oppositie en kwam onvoldoende tegemoet aan de vele petitie's die hem onder de neus werden gedrukt. En toen bovenop de algemene ontevredenheid ook nog de voedselprijzen sterk omhoog gingen als gevolg van misoogsten, tegelijk met toenemende werkloosheid als gevolg van de mechanisering van de textielproductie in Engeland, kon dat dus alleen maar leiden tot problemen (33).

33 De geboorte van België

1831

De opstand tegen koning Willem I leidde tot de stichting van het koninkrijk België. Daarbij werkten christen-democraten en liberalen, van oudsher de twee groepen machthebbers, nauw samen. Zij zorgden er wel voor, dat de gewone burgers buiten de macht gehouden werden.

In augustus 1830 brak oproer uit in Brussel. Het begon als een opgewonden rumoer van romantische en nationalistisch gezinde burgers van wie de gemoederen verhit waren door een operavoorstelling, maar sloeg over op de lagere volksklassen die nauwelijks geïnteresseerd waren in de door de Unie nagestreefde burgerlijke vrijheden (32) maar protesteerden tegen hun beroerde leefomstandigheden. Hoge belastingen op graan en meel hadden geleid tot steeds hogere voedselprijzen, de voortschrijdende automatisering en mechanisering leidden tot massale werkloosheid en dan was er nog de teloorgang van de vlasindustrie die nodig was als bijverdienste voor de verkommerende boerenbevolking van Vlaanderen. Dat alles leidde tot hongersnood en diepe ellende (35). En omdat niemand voor hen opkwam konden de arbeiders en de boeren alleen maar protesteren via rellen. Dat oproer leidde tot het in brand steken van de huizen van regeringsgezinde politici en journalisten, plunderingen en gegooi met stenen. Er viel zelfs een dode onder de betogers, maar van een staatsgreep was toen nog bepaald geen sprake.

De overheid reageerde krachteloos. Brussel had maar een kleine politiemacht/brandweer en die had de handen vol met bluswerk. De burgermilities werden niet bemand door burgers maar door armen die hun plaatsen tegen betaling hadden ingenomen, en die waren niet bepaald gemotiveerd om op te treden tegen hun eigen volk. Zelfs het leger was machteloos vanwege munitiegebrek en een slecht functionerende bevelsstructuur. De heersende elite schrok van de omvang van het oproer en organiseerde een gewapende burgerwacht die er snel in slaagde de orde te herstellen

Brabantse vlag (boven) en Belgische vlag.

len – en daarna zelf de touwtjes in handen nam, want ze werd geleid door de katholieke en liberale oppositieleiden van de Unie.

Terwijl Willem I en zijn regeringsleden aanvankelijk machteloos toekeken eigende de burgerwacht zich het

Aftocht van de Nederlandse cavalerie uit Brussel op 23 september 1830. (Beverlo, Museum van het Kamp van Beverlo)

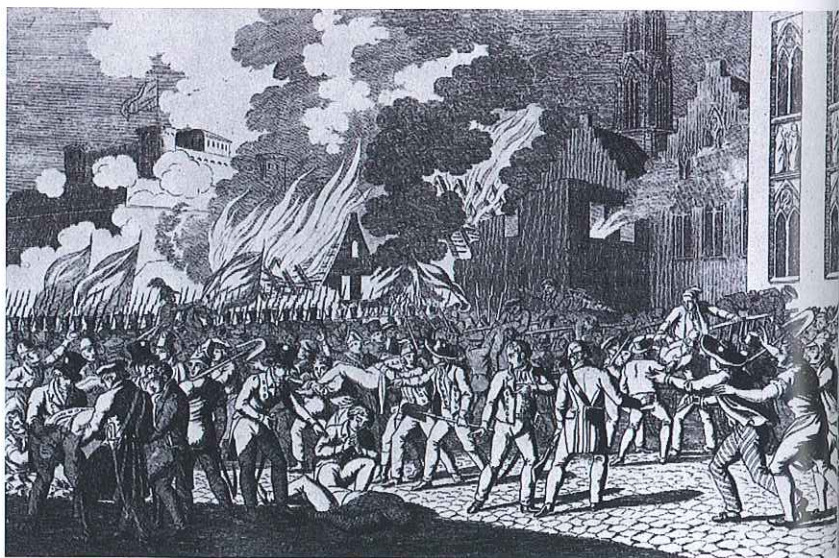
monopolie van geweld toe en vormde een Voorlopig Bewind volgens de uitgangspunten van de Unie. Eind september kwamen alle wetgevende en uitvoerende bevoegdheden te liggen bij een Centraal Comité dat zich gesteund wist door iedereen die een eind wilde maken aan de invloed vanuit het noorden. En toen de opstandelingen de al zo lang nagestreefde burgerlijke vrijheden officieel tot wet uitriepen stelde ook de Kerk zich geheel achter de beweging op.

Eigenlijk streefden de opstandelingen niet naar een eigen staat. Een aantal van de leiders van de opstand, met name een aantal francofone liberalen, werden gemotiveerd door de wens het zuidelijke deel van het land te laten opgaan in Frankrijk. Er zijn sterke aanwijzingen dat de Franse regering alles deed wat zij kon om de onrust verder aan te wakkeren in de hoop dat de lastige bufferstaat aan zijn noordgrens uiteen zou vallen. Verreweg de meeste opstandelingen wilden echter best onder koning Willem I blijven, maar dan wel als een bestuurlijk volledig van het noorden gescheiden deel van een personele unie. Willem accepteerde echter geen compromisvoorstellen. Hij stuurde zijn soldaten naar het zuiden en bezette in september 1830 Brussel. Na hevige gevechten met de Brusselaars trokken de troepen zich terug om verder bloedvergieten te voorkomen. Op 27 oktober richtten zijn troepen hun kanonnen op Antwerpen. Er vielen 85 doden en vanaf toen kon er geen sprake meer zijn van onderwerping aan koning Willem I.

Natuurlijk kwam de nieuwe staat niet zonder slag of stoot op stoom. Voor alle activiteiten – verlaging van de belastingen, het organiseren van een leger, het opzetten van een bestuur enzovoort – hadden de revolutionairen veel geld nodig. Zij zetten banken, vooral de Société Générale, onder druk om dat te leveren, maar gaven zoveel geld

uit dat de nieuwe regering al in 1832 ruim een derde van zijn uitgaven moest besteden aan het aflossen van aangegane schulden. Maar over het geheel genomen stelden zoveel mensen zich achter de nieuwe leiders op, dat de staat België niet in gevaar kwam.

Op 3 november 1830 schreef het Voorlopig Bewind verkiezingen uit voor een Nationaal Congres dat een grondwet moest vaststellen. Willem deed een beroep op hulp van de buitenlandse vorsten, die hem immers hadden opgedragen om van de Lage Landen één land te maken. Maar het besef was inmiddels doorgedrongen dat zo'n eenheid er gewoon niet in zat, dus men stelde onafhankelijkheidsbesprekingen voor. Willem voelde daar niets voor. Nog in 1831 stuurde hij zijn leger naar het zuiden om het gebied te

Beschieting van Antwerpen op 27 oktober door het Nederlandse garnizoen. Anonieme gravure. (Rotterdam, Atlas van Stolk)

onderwerpen. Zijn troepen konden de slecht georganiseerde en vrijwel onopgeleide Belgische troepen gemakkelijk de baas, maar toen een sterke Franse legermacht de Belgen te hulp kwam moest Willem een eind maken aan 'de Tiendaagse Veldtocht'.

Er was nu dus een nieuwe natie, waarvan het bestaan en de definitieve grenzen – met het aan Nederland laten van de uitstulping Nederlands Limburg en het erkennen van het zelfstandige groothertogdom Luxemburg – overigens pas in 1839 bij het 'Verdrag der XXIV artikelen' formeel werd erkend door koning Willem I. Willems koppige verzet tegen het opgeven van zijn mooie plannen en het verlies van zijn halve koninkrijk heeft de Nederlandse staat grote

economische schade toegebracht. En het zal nooit duidelijk worden of het voor België uiteindelijk niet beter was geweest als het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden een kans had gekregen om te tonen wat het waard was. Maar de geschiedenis houdt met zulke argumenten geen rekening, en in het vorige venster werd al aangegeven dat er iets moest gebeuren. In dit geval werd dat zelfs het vormen van een nieuwe staat.

Dat werd natuurlijk een koninkrijk – het was in die tijd de meest voor de hand liggende staatsvorm – en een koning moest dan natuurlijk een prins van den bloede zijn. Op 3 februari koos het Nationaal Congres, zwaar onder de invloed van de nog steeds op aansluiting met Frankrijk georiënteerde francofone liberalen, de zestienjarige zoon

De overwinning van de Nederlandse troepen bij Leuven tijdens de Tiendaagse Veldtocht in 1831. Door H.W. Hoogkamer. (Rotterdam, Atlas van Stolk)

van de Franse koning, Lodewijk van Orléans tot koning der Belgen. Maar dat was voor de Engelsen, die uitgerekend een Fransman helemaal niet zagen zitten in hun politiek van 'containment' van de Fransen, volstrekt onacceptabel. Daarna viel de keuze op prins Leopold van Saksen-Coburg-Gotha. De francofone afgevaardigden stelden de voorwaarde dat de nieuwe koning dan toch ten minste met een Franse prinses moest trouwen, en deze keer kregen zij hun zin. Koning Leopold I, die op 21 juli 1831 de eed aflegde, trouwde in augustus van het jaar daarop met een dochter van de Franse koning, Louise-Marie van Orléans. (Zie voor Leopold I en zijn opvolgers venster 36.)

De Franse politicus Talleyrand constateerde tevreden dat de bufferstaat in twee delen uiteengevallen was. 'Dat nieuwe België kan nooit een land worden,' schreef hij. 'Het is een kunstmatige staat, een samenraapsel van verschillende volkeren.' En inderdaad was lang niet iedereen gelukkig met de afscheiding. Een aantal francofonen die nog steeds aansluiting van België bij Frankrijk wilden, viel zelfs nog in maart 1848 vanuit Frankrijk het land binnen, maar zij kregen geen steun van de bevolking en werden al snel verslagen. Ook de Vlaamse burgerij zag niets in een nieuw land, want dat was volgens hen economisch niet levensvatbaar. Wat er nog bloeide in de textielindustrie, vooral de gemechaniseerde katoenindustrie in Gent en Sint-Niklaas, zag zich beroofd van de vaste afnemers in het noorden en van de grote markt in Azië. Ook de grootindustriëlen in Luik en Henegouwen hadden graag de samenwerking met Noord-Nederland voortgezet. En voor de eenvoudige boeren en arbeiders was in het nieuwe land volstrekt geen aandacht voor hun leefomstandigheden (35).

Maar voorlopig leek Talleyrand zich toch te vergissen. Men ging voortvarend aan het werk om regeringsorganen op te bouwen en de symbolen te kiezen die bij een eenheidsstaat horen. De verdeling in negen provincies bleef gehandhaafd en men organiseerde een volksvertegenwoordiging en een senaat. De naam België vond zijn oorsprong in de naam van de Belgae, een stam die overigens vooral op tegenwoordig Frans grondgebied leefde en door Julius Caesar 'de dapperste van alle Galliërs' genoemd werd. Als symbool van het land werden de kleuren van het oude hertogdom Brabant gekozen: zwart-geel-rood. Want er was al eens een Brabantse omwenteling geweest (29) en de kortstondige Belgische Republiek had de Brabantse vlag als symbool gehad. Maar noch de Brabantse Revolutie, noch de Brabantse Republiek hadden zich veel gelegen laten liggen aan de burgerlijke vrijheden die nu zo getriomfeerd hadden. Daarom werden wel de kleuren, maar niet de vlag gekozen. De drie kleuren werden een kwart slag gekanteld en zo kwam de Belgische vlag tot stand.

Belgische opstand. Tafereel van de Septemberdagen 1830, op de grote markt Brussel. Door E.C.G. Wappers. (Brussel, Musée d'Art Ancien)

En er was inderdaad sprake van één land. Namen als Vlaanderen en Wallonië hadden toen nog lang niet de betekenis die ze nu hebben. Er was een *Belgisch* nationaliteitsgevoel, gebaseerd op een min of meer gemeenschappelijke geschiedenis die terugging tot de Bourgondische tijd. Op 10 oktober nam een Volksraad het bewind over van het Voorlopig Bestuur. Het heette toen het Nationaal Congres en bleef in functie tot de eerste koning in juli 1831 de eed aflegde.

Maar wie kreeg de macht? De opstand was vooral zo succesvol geweest door de inbreng van de laagste klassen: de eerste reilen hadden de zaak in gang gezet, de aanvallen in september waren door hen teruggeslagen. Maar niemand piekerde erover hen een vertegenwoordiging in de regering te geven. Zelfs de arbeiders en de armen dachten daar niet over na. En de radicalen, de republikeinen en de democraten kregen in het Nationaal Congres ook geen plaats. In venster 34 wordt besproken hoe geleidelijk aan de wetgeving betreffende het stemrecht veranderde, maar dat zou een lang proces worden. Op de regeringszetels van de 'volksvertegenwoordiging' kwamen weer de oude machthebbers te zitten: een derde van hen waren grootgrondbezitters, een derde oefenden een van de vrije beroepen uit. Veel opstandelingen en mensen uit de intellectuele middenlaag vielen op die manier buiten de boot. Dus gebeurde er wat wel vaker gebeurt na een geslaagde revolutie: na het bereiken van het doel van de revolutie houdt het revolutionaire elan op en gaat men door op de oude, vertrouwde wijze.

II. Politiek in België en Nederland

1. Lectuur in de reader

- Hecking, Claus. "Das politische System." *Belgien: Geschichte, Politik, Kultur, Wirtschaft*. Ed. Johannes Koll. Münster: Aschendorf, 2007. 45-72.
- Wilp, Markus. "Das politische System der Niederlande." *Nachbar Niederlande: Eine landeskundliche Einführung*. Ed. Wielenga, Friso & Markus Wilp. Münster: Aschendorf, 2007. 61-91.

2. Taak voor iedereen (aan ID toevoegen)

- Schrijf op blinde kaarten van Nederland en Vlaanderen alle provincies en bij alle zwarte punten de provinciehoofdsteden.

3. Mogelijke thema's voor referaten

- Taalpolitiek in België. (Welke talen worden in België gebruikt? Waar worden ze vooral gesproken? – geef informatie over de taalgrens enz.)
- Politieke partijen in België/ Nederland.
- De actuele situatie (Wie is er op het moment aan de macht? Vergelijking met Duitsland)

4. Verdere lectuur en informatiebronnen

- Eppink, Derk Jan. *Vreemde burenen: Over politiek in Nederland en België*. 6e dr. Amsterdam: Uitg. Contact, 2003.
- Hellinga, Gerben G. *Geschiedenis van Vlaanderen: De canon van het Vlaams verleden*. Zutphen: Walburg Pers, 2010.

et ses rois (Brüssel 2002, niederländische Ausgabe Antwerpen 2000). In der **Kolonialgeschichte** haben in jüngerer Zeit vor allem das Regime von König Leopold II. im Kongo (bis 1908) sowie die Ermordung von Lumumba (1961) das Interesse auf sich gezogen; vgl. hierzu Martin Ewans: *European atrocity, African catastrophe. Leopold II, the Congo Free State and its aftermath* (London 2002), Adam Hochschild: *Schatten über dem Kongo. Die Geschichte eines fast vergessenen Menschenrechtsverbrechens* (Stuttgart 2000) und Ludo de Witte: *Regierungsauftrag Mord. Der Tod Lumumbas und die Kongo-Krise* (Leipzig 2001). Zur belgischen Kolonialgeschichte siehe auch Jean Stengers: *Congo. Mythes et réalités* (Neuauf-
lage Brüssel 2005), Isidore Ndaywel è Nziem: *Histoire générale du Congo. De l'héritage ancien à la République Démocratique* (Paris/Brüssel 1998) sowie den Katalogband zu einer Ausstellung des Königlichen Afrika-Museums in Tervuren: *La mémoire du Congo. Le temps colonial* (hrsg. von Jean-Luc Vellut, Tervuren/Gent 2005, auch auf Niederländisch erschienen). Einen Überblick über **Belgien im Zweiten Weltkrieg** bietet Mark van den Wijngaert: *België tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Antwerpen 2004). Die intellektuelle Okkupation des Benelux-Raumes in der Zeit von Weimarer Republik und ‚Drittem Reich‘ thematisiert der Sammelband Burkhard Dietz/Helmut Gabel/Ulrich Tiedau (Hrsg.): *Griff nach dem Westen. Die „Westforschung“ der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (1919–1960)* (2 Bde., Münster u.a. 2003).

Claus Hecking

Das politische System

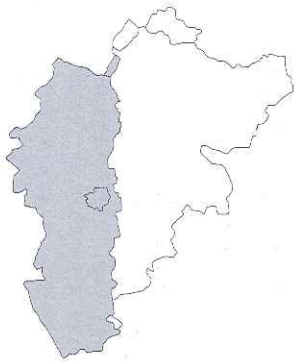
1. Grundlagen des politischen Systems

Belgien ist eine parlamentarische konstitutionelle Monarchie, deren Verfassung dem Rechtsstaats-, dem Demokratie- sowie seit 1993 auch dem Bundesstaatsprinzip verpflichtet ist. Wie in anderen westeuropäischen Staaten beinhaltet auch Belgiens Verfassung einen umfangreichen Grundrechtskatalog, der fundamentale Rechte wie beispielsweise die Menschenwürde, Presse-, Religions- und Vereinigungsfreiheit garantiert.

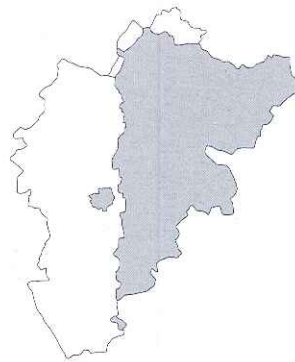
Die Verfassung hatte das Königreich Belgien bei der Staatsgründung 1831 als Einheitsstaat konzipiert. Im Laufe der Jahre wurden die Auseinandersetzungen zwischen Flamen und Wallonen aber so heftig, dass nur die Umwandlung in einen Föderalstaat das Auseinanderfallen des Landes verhindern konnte. Da Flamen und Wallonen dabei äußerst gegensätzliche Ziele verfolgten, entwickelte sich ein sehr komplexes System mit folgenden Merkmalen:

- *Parteienkonföderalismus*: Seit mehr als einem Vierteljahrhundert gibt es in Belgien keine ‚nationale‘ Partei mehr, die sowohl im (niederländischsprachigen) flämischen als auch im (französischsprachigen) wallonischen Landesteil kandidiert. Selbst die drei großen Parteien Belgiens (Christdemokraten, Sozialisten, Liberale) sind vom Nationalitätenkonflikt zwischen den rund sechs Millionen niederländisch- und den rund vier Millionen französischsprachigen Belgiern gesprengt worden: Heute kandidieren organisatorisch und programmatisch voneinander völlig unabhängige christdemokratische, liberale, sozialistische, grüne und kommunistische Parteien in Flandern und in Wallonien. Hinzu kommen einige Regionalparteien, die ausschließlich die Interessen ‚ihres‘ Landteils vertreten. Gleiches gilt für die Deutschsprachige Gemeinschaft, die rund 73.000 Bürger umfasst.
- *‚Construction à double strate‘*: Belgien wurde auf subnationaler Ebene gleich doppelt aufgeteilt. Zum einen wurden anhand personenbezogener Gesichtspunkte drei ‚Gemeinschaften‘ gebildet: die Flämische, die Französische sowie die Deutschsprachige Gemeinschaft. Der Flä-

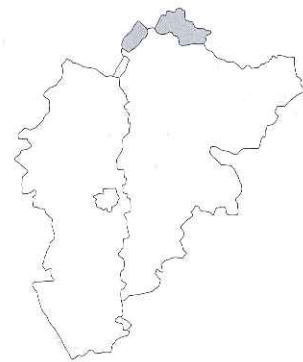
Gemeinschaften und Regionen in Belgien:

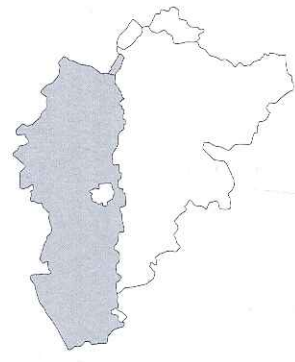
Die Flämische Gemeinschaft

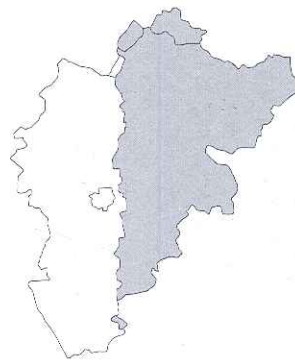
Die Französische Gemeinschaft

Die Deutschsprachige Gemeinschaft

Die Flämische Region

Die Wallonische Region

Die Region Hauptstadt Brüssel

Belgische Provinzen und Kommunen:

Legende

Region Hauptstadt Brüssel
Flämische Region
Wallonische Region

mischen Gemeinschaft, die Brüssel als Hauptstadt hat, gehören alle Einwohner der Region Flandern sowie die niederländischsprachigen Bewohner von Brüssel an. Der Französischen Gemeinschaft, deren Hauptstadt ebenfalls Brüssel ist, gehören alle Einwohner Walloniens ohne das deutsche Sprachgebiet sowie die frankophonen Bewohner Brüssels und des deutschen Sprachgebietes im Osten von Wallonien an. Die Deutschsprachige Gemeinschaft besteht aus den deutschsprachigen Bewohnern des deutschen Sprachgebiets mit Eupen als Hauptstadt. Die Gemeinschaften haben drei Basiskompetenzen: Bildungswesen, Kultur sowie personenbezogene Angelegenheiten. Ihre Schaffung war hauptsächlich das Resultat der flämischen Forderungen nach größerer kultureller Autonomie. Zum anderen wurden nach dem Territorialprinzip drei „Regionen“ (Wallonien, Flandern und Brüssel) geschaffen. Die Regionen haben Kompetenzen in den Bereichen Stadt- und Landschaftsplanung, Umweltpolitik, Wohnungswesen, Wirtschafts- und Industriepolitik, Beaufsichtigung der Provinzen und Gemeinden, Energiepolitik, Verkehr und Infrastruktur sowie öffentliche Aufträge. Die Flämische Region, die ebenso Brüssel zur Hauptstadt hat wie die Flämische Gemeinschaft, besteht aus den Provinzen Antwerpen, Ost- und Westflandern, Limburg sowie Flämisch-Brabant. Die Wallonische Region, die Namur zu ihrer Hauptstadt gewählt hat, besteht aus den Provinzen Wallonisch-Brabant, Lüttich, Luxemburg, Hennegau sowie Namur. Die Region Brüssel umfasst 19 Gemeinden des Stadtgebietes. Die Deutschsprachige Gemeinschaft ist Bestandteil der Wallonischen Region, darf aber einige der Kompetenzen dieser Region ausüben, wenn sie dazu eigens delegiert wird; dies betrifft vor allem Umweltschutzmaßnahmen. Die Einteilung nach Regionen war vor allem das Ergebnis der wallonischen Forderungen nach größerer regionaler wirtschaftlicher Macht.

- *Asymmetrie*: Der ohnehin schon sehr komplexe belgische Staatsaufbau wird noch komplizierter durch die Asymmetrie, welche das Land seit der zweiten Staatsreform von 1980 kennzeichnet. Denn im Gegensatz zu Flandern, wo Gemeinschaft und Region zusammengelegt wurden, gibt es im französischsprachigen Teil von Belgien zwei nebeneinander bestehende Strukturen: Die Französische Gemeinschaft, die für Kultur und personengebundene Angelegenheiten zuständig ist, sowie die Regionen Wallonien und Brüssel, die Kompetenzen im Bereich der Wirtschaftspolitik und von territorialgeordneten Ange-

legenheiten besitzen. Die hohe Komplexität führt zu enormen Kosten – nicht nur für die Bürokratie, sondern auch für insgesamt sieben Parlamente, die es in Belgien auf der Ebene des Bundesstaates, der Gemeinschaften und der Regionen gibt. Außerdem hat die Komplexität des politischen Systems zur Folge, dass viele Bürger nicht mehr wissen, welche Behörde für sie in welcher Angelegenheit zuständig ist.

- *Fehlen einer Bundesstaats-Klausel*: Sowohl die Gemeinschaften als auch die Regionen besitzen in allen Angelegenheiten, für die sie zuständig sind, außenpolitische Kompetenz und können Dekrete erlassen. Es besteht keine Hierarchie zwischen föderalen Gesetzen und Dekreten der Regionen. Den Grundsatz „Bundesrecht bricht Landesrecht“, der in anderen Föderalstaaten wie beispielsweise der Bundesrepublik Deutschland gilt, gibt es in Belgien nicht. Allerdings sind seit der vierten Staatsreform von 1993 sowohl der Föderalstaat als auch die Gliedstaaten verpflichtet, die föderale Loyalität zu befolgen, also bei der Ausübung ihrer Kompetenzen gegenseitige politische Interessen zu berücksichtigen.
- *Kompetenzbreite der neuen Institutionen*: Insbesondere bei der Außenpolitik sind die Zuständigkeiten von Regionen und Gemeinschaften sehr weitreichend. Verträge, die unter die exklusive Zuständigkeit einer Gemeinschaft oder Region fallen, werden durch die jeweilige Regierung geschlossen und bedürfen der Zustimmung durch den jeweiligen Rat. Gemischte Verträge, die sowohl föderale als auch Gemeinschafts- oder regionale Angelegenheiten betreffen, bedürfen der Zustimmung von sämtlichen betroffenen gesetzgebenden Versammlungen. Dies bedeutet, dass die Föderalregierung einen Vertrag von internationaler oder europäischer Tragweite wie beispielsweise den Vertrag von Maastricht von 1992 nicht ratifizieren kann, wenn auch nur eine einzige der gesetzgebenden Versammlungen ihre Genehmigung verweigert. Um nun einen minimalen Zusammenhang und eine Kontinuität der belgischen Außenpolitik zu gewährleisten, sind Kooperationsabkommen zwischen der Föderalregierung und den subnationalen Institutionen vorgesehen.
- *Konsensdemokratische Ausrichtung*: Die Zugehörigkeit der Belier zu flämischen oder wallonischen Subkulturen und die hohe Komplexität des politischen Systems mit seinen zahlreichen Mechanismen zum Minderheitenschutz haben zur Folge, dass in Belgien Politik seit langem nicht nach dem strikten Mehrheitsprinzip, sondern

Abb. 1: Institutionelle politische Gliederung Belgiens nach Verwaltungsebenen.

EBENE	INSTITUTIONEN					
Föderal	Föderalregierung (Abgeordnetenhaus und Senat)					
Gemeinschaften	Deutschsprachige Gemeinschaft	Französische Gemeinschaft		Flämische Gemeinschaft und Region		
Regionen	Wallonische Region			Brüsseler Region		
Sprachregionen	Deutsch unilingual	Französisch unilingual	Französisch unilingual mit Spracherleichterungen	Französisch/Niederländisch bilingual	Niederländisch unilingual mit Spracherleichterungen	Niederländisch unilingual
	Lüttich	Namur Hennegau Luxemburg Wallonisch-Brabant		(keine Provinz Brüssel)	Antwerpen Flämisch-Brabant Limburg Ost-Flandern West-Flandern	
Provinzen						
Gemeinden	Deutsch unilingual	Französisch unilingual und Gemeinden mit Spracherleichterungen für niederländischsprachige Bevölkerung		19 Brüsseler Gemeinden bilingual	Niederländisch unilingual und Gemeinden mit Spracherleichterungen für französischsprachige Bevölkerung	

Quelle: Claus Hecking: *Das politische System Belgiens*, Opladen 2003, S. 67.

auf konsensdemokratischem Wege betrieben wird. Dies bedeutet, dass nach größtmöglichem Konsens und nach Zusammenarbeit zwischen den Sprachgruppen unter Wahrung ihrer größtmöglichen Autonomie gestrebt wird. Eine besondere Bedeutung haben dabei die politischen Parteien sowie vor allem deren Eliten. Das Konsensprinzip mit seinem ständigen Streben nach Kompromissen hat einerseits ein Auseinanderfallen des Landes verhindert, andererseits eine hohe Komplexität des politischen Systems, zunehmende Politikverdrossenheit der Bürger sowie eine ausgeprägte Parteienherr-

schaft bewirkt. Letztere hatte nicht nur Klientelpolitik und Proporzdenken, sondern auch eine starke gesellschaftliche ‚Versäulung‘ Belgiens zur Folge. Dies bedeutet, dass zu jeder der drei großen traditionellen politischen Parteiströmungen von Christdemokraten, Sozialisten und Liberalen ein Netzwerk mit angeschlossenen Gewerkschaften, sozialen und kulturellen Organisationen gehörte. Ohne eine Zugehörigkeit zu einem solchen Netzwerk war für den einzelnen Bürger der gesellschaftliche Aufstieg lange Zeit nahezu unmöglich. Erst in jüngerer Zeit hat die Versäulung allmählich an Bedeutung für das gesellschaftliche und politische Leben in Belgien eingebüßt.

2. Der belgische Staatsaufbau

Der Staatsaufbau des Königreichs Belgien ist äußerst komplex: Auf gesetzgebender Ebene konkurrieren gleich sechs Parlamente mit sieben Kammern miteinander: Das bikamerale föderale (nationale) Parlament, zwei Gemeinschafts-, zwei Regionalräte sowie der Flämische Rat. Diese wählen sechs verschiedene Regierungen. Dazu gibt es fünf Exekutiven (Föderalregierung, Gemeinschaften, Regionen, Provinzen, Gemeinden), von denen aber nur die ersten drei Ebenen legislative Gewalt besitzen. Bedeutendstes Justizorgan Belgiens auf verfassungsrechtlicher Ebene ist der Schiedshof.

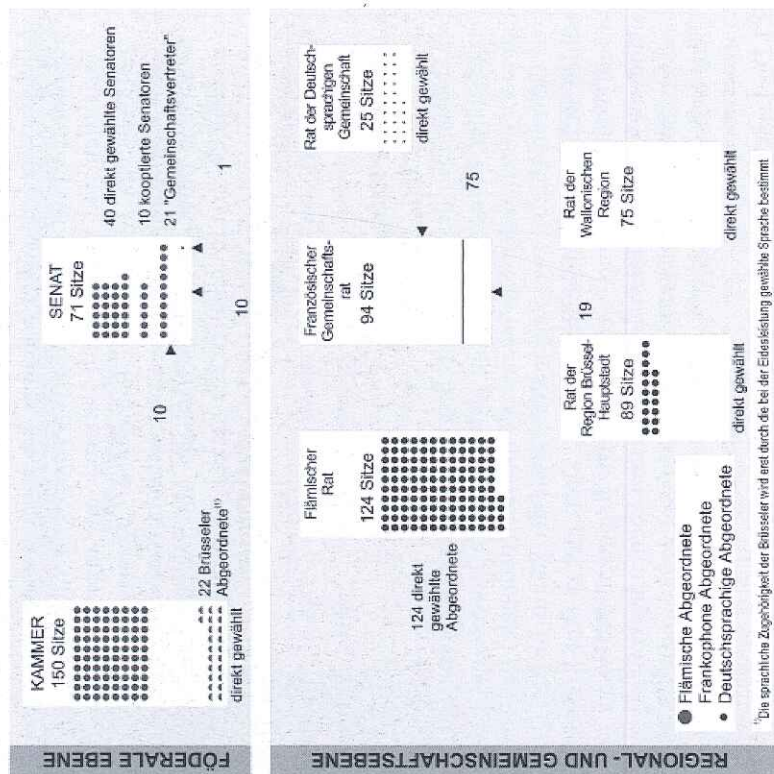
2.1 Die Legislative

In Belgien besitzen alle erwachsenen Staatsbürger das aktive Wahlrecht. Sowohl für die Stimmenabgabe auf föderaler wie auch auf subnationaler und kommunaler Ebene besteht Wahlpflicht.

Das belgische föderale Parlament besteht aus zwei strikt voneinander getrennten und gewählten Kammern: Abgeordnetenversammlung und Senat. Die Abgeordnetenversammlung ist dabei das wichtigere Organ – wenngleich Verfassungsänderungen einer Zweidrittelmehrheit in beiden Kammern bedürfen.

Die Abgeordnetenversammlung besteht aus 150 Mitgliedern, die für vier Jahre auf Basis des d'Hondtschen Verhältniswahlrechts gewählt werden und nach Artikel 42 der Verfassung die Nation und nicht die Wähler ihres Wahlkreises vertreten. Somit haben die Gewählten formell ein

Abb. 2: Nationale und subnationale Parlamente in Belgien.

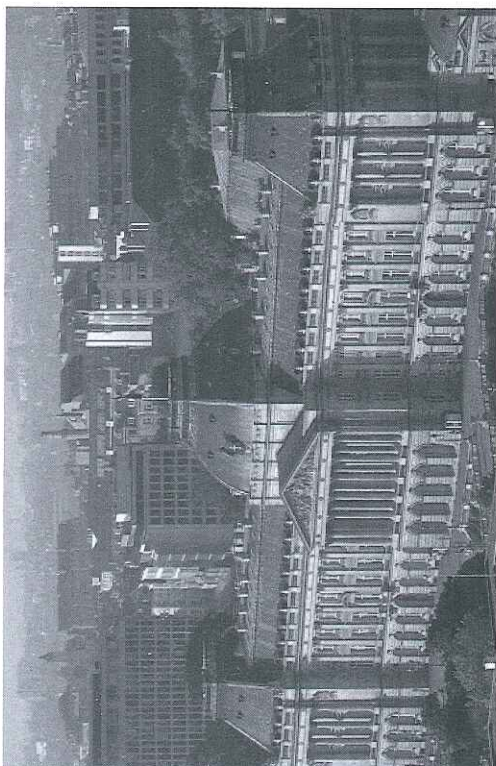
Quelle: Claus Hecking: *Das politische System Belgiens*, Opladen 2003, S. 103.

freies Mandat. Sie genießen Indemnität¹ und Immunität.² Die Abgeordneten-kammer wird als 'politische Kammer' bezeichnet.³ Sie ist oberstes

¹ Indemnität bezeichnet den Schutz von Abgeordneten vor (dienstlicher oder gerichtlicher) Verfolgung wegen Äußerungen, die im Parlament gefallen sind.

² Immunität bezeichnet den Schutz, der Parlamentsabgeordneten vor Strafverfolgung gewährt wird.

³ André Alen/Rusan Ergec: *Das föderale Belgien nach der vierten Staatsreform von 1993*, Brüssel 1998², S. 28.

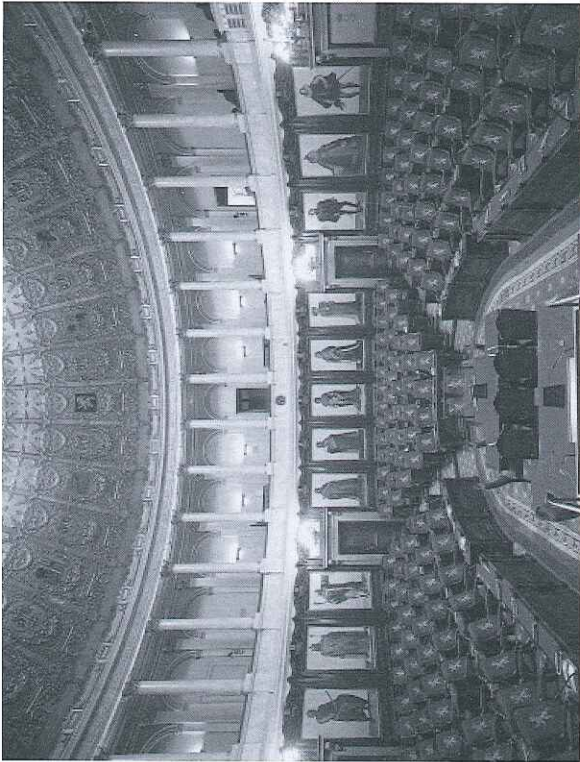

'Sitz des belgischen Parlaments im 'Nationalpalast' zu Brüssel. Das Gebäude wurde im 18. Jahrhundert errichtet und befindet sich gegenüber dem Königlichen Palast.

Legislativorgan des Föderalstaates und hat die ausschließliche Befugnis zur Kontrolle der politischen und finanziellen Angelegenheiten der Föderalregierung.

Die Abgeordnetenkammer wird entsprechend der jeweiligen Bevölkerungsanteile aus 91 Mitgliedern der niederländischen und 59 Parlamentariern der französischen Sprachgruppe gebildet. Wichtige, die Staatsstruktur betreffende Gesetze können nur mit Stimmenmehrheit in beiden Sprachgruppen sowie einer Zweidrittelmehrheit insgesamt beschlossen werden. Dadurch soll vermieden werden, dass solche Gesetze gegen den Willen einer der beiden großen Gemeinschaften des Landes verabschiedet werden. Zu den wichtigsten Aufgaben der Abgeordnetenkammer zählt die Wahl der aus 15 Ministern bestehenden Regierung (Ministerrat). Dabei richten sich die Abgeordneten der designierten Regierungsparteien in ihrem Abstimmungsverhalten nach einem vorher von den Parteiführungen ausgehandelten Koalitionsvertrag, in dem politische Ziele der neuen Regierung sowie die Besetzung der Ministerämter festgelegt werden.

Die Abgeordnetenkammer ist in Präsidium, Ausschüsse und Fraktionen aufgeteilt. Das Präsidium ist für den ordnungsgemäßen Ablauf der Parlamentsarbeit zuständig. Ähnlich wie im Deutschen Bundestag

Blick in den Sitzungssaal des belgischen Senats. Die Wände hat der Historienmaler Louis Gallait im 19. Jahrhundert mit Porträts von berühmten Bewohnern des Landes aus vergangenen Jahrhunderten verziert.

arbeiten die Ausschüsse Gesetzesentwürfe aus. Die Fraktionen setzen sich aus Mitgliedern gleicher Partei- und damit auch Sprachzugehörigkeit zusammen. Die eigentlichen Entscheidungsakteure, die das Votum des Parlaments dominieren, sind jedoch das Kabinett, die regierungstragenden Parteien sowie die mächtigen Interessengruppen und -verbände. Wesentlich stärker als die Parlamentsfraktionen wirken die Parteien selbst auf den Meinungsbildungsprozess ein, so dass das Parlament in erheblicher Weise von außen durch die Parteien gesteuert wird. Die Ursachen für diese ausgeprägte Parteienherrschaft sind vor allem in der Nationalitätenproblematik sowie der Versäulung des belgischen politischen Systems zu suchen. In Belgiens Nachkriegsgeschichte hat die Abgeordnetenkammer nur selten ihre volle, vier Jahre dauernde Wahlperiode ausgeschöpft; oftmals wurde das Parlament vorzeitig aufgelöst. Maßgebliche Gründe hierfür sind parteipolitische Erwägungen sowie vor allem der Nationalitätenkonflikt, der häufig dazu führte, dass bestehende Regierungskoalitionen zerbrachen.

Der Senat besteht seit 1995 aus 71 Mitgliedern, die ebenso wie die Mitglieder der Abgeordnetenkammer in eine französische und eine niederländische Sprachgruppe aufgeteilt werden.⁴ 40 Senatoren werden auf direktem Wege gewählt, davon 25 in Flandern sowie 15 in Wallonien. 21 Senatoren werden von den Gemeinschaftsräten bestimmt: Die Flämische und die Französische Gemeinschaft entsenden je zehn Senatoren, der Rat der Deutschsprachigen Gemeinschaft ein Senatsmitglied. Zehn Senatoren (sechs Flamen und vier Frankophone) werden kooptiert, also von den direkt gewählten Senatoren sowie von den durch die Gemeinschaft entsandten Senatoren jeder Sprachgruppe gewählt.

Die Rolle des Senats ist mit der vierten Staatsreform 1993 geschwächt worden, er soll nun vor allem als ‚Kammer der Reflexion‘ gelten. So kann die Abgeordnetenkammer heutzutage ohne die Zustimmung des Senats zahlreiche Befugnisse alleine ausüben. Zu diesen Kompetenzen gehören unter anderem Misstrauensanträge gegen Regierungsmitglieder, Haushaltspläne des Staates und die Verleihung von Einbürgerungen an ausländische Antragsteller.

Mitspracherecht besitzt der Senat vor allem bei Verfassungsänderungen: Diese bedürfen nach wie vor einer Zweidrittelmehrheit in beiden Parlamentskammern. Ebenso ist die Zustimmung des Senats zur Verabschiedung von Gesetzen erforderlich, welche die jeweiligen Kompetenzen der Föderal-, Gemeinschafts- und Regionalbehörden festlegen und auf die Vorbeugung sowie Beilegung von Konflikten zwischen den Teilstaaten abzielen. Hier bleibt der Senat ein wichtiger Machtfaktor. Bei Streitigkeiten zwischen beiden Kammern sieht die Verfassung die Einrichtung eines Konzertierungsausschusses vor, der paritätisch aus Mitgliedern der Abgeordnetenkammer und des Senats zusammengesetzt ist.

Auf subnationaler Ebene gibt es in Belgien insgesamt fünf Parlamente: Die Räte der Flämischen, Französischen und Deutschsprachigen Gemeinschaft sowie der Regionen Brüssel und Wallonien. Kein Mitglied dieser Parlamente darf zugleich einer der beiden föderalen Kammern angehören. Die Abgeordneten der Räte genießen Idemnität und Immunität; sie wählen die Mitglieder der Gemeinschafts- und Regionalregierungen.

⁴ Nicht eingerechnet sind die Prinzen der königlichen Familie, die gemäß Artikel 72 der Verfassung mit Eintreten ihrer Volljährigkeit als so genannte ‚Ex-Officio-Senatoren‘ fungieren.

Größtes nicht-föderales Legislativorgan ist der Flämische Rat. Er besteht aus 124 Mitgliedern, die von den Bürgern der fünf flämischen Provinzen sowie der Flämischen Gemeinschaft in Brüssel direkt gewählt werden. Die Legislaturperiode beträgt fünf Jahre.

Der Wallonische Regionalrat besteht aus 75 Mitgliedern, die ebenfalls im Fünfjahresturnus von den Bürgern der fünf wallonischen Provinzen direkt gewählt werden. Die 75 Abgeordneten sind zugleich Mitglieder des Rates der Französischen Gemeinschaft.

Der Brüsseler Regionalrat besteht aus 89 Mitgliedern, die alle fünf Jahre direkt gewählt werden. Die Mandate werden zunächst den Sprachgruppen und dann den Listen der Gruppen zugeteilt. 19 der 72 frankophonen Abgeordneten werden in den Rat der Französischen Gemeinschaft entsandt.

Der Rat der Französischen Gemeinschaft besteht aus den 75 Mitgliedern des Wallonischen Regionalrats sowie 19 von der französischsprachigen Sprachgruppe des Brüsseler Regionalrats ausgewählten Brüsseler Mitgliedern. Er hat neun Ausschüsse. Das Parlament der im Osten Walloniens liegenden Deutschsprachigen Gemeinschaft umfasst 25 Mitglieder, die alle fünf Jahre direkt gewählt werden.

Provinzräte werden auf sechs Jahre von den Bürgern der zehn Provinzen direkt gewählt. Wegen der hohen Kompetenzbreite der Gemeinschaften und Regionen ist ihre Bedeutung aber marginal.

Für den Gesetzgebungsprozess auf föderaler Ebene ist wichtig, dass die Gesetzesinitiative von einer der beiden Parlamentskammern ausgeht. In der Praxis bringt zumeist die Regierung ihre Gesetzesentwürfe über die Abgeordneten in den politischen Prozess ein. Die Gesetzesentwürfe werden dazu in der Abgeordnetenkammer behandelt und anschließend dem Senat überwiesen. Über Gesetze mit großen finanziellen Auswirkungen muss bis zum 25. Dezember eines Jahres abgestimmt werden. Hintergrund dieser Regelung ist die traditionell sehr hohe Staatsverschuldung Belgiens, die so unter Kontrolle gebracht werden soll. Nach Verabschiedung des Gesetzes in der Abgeordnetenkammer sowie eventuell auch im Senat wird das Gesetz durch den König ausgefertigt. Bei der Schlussabstimmung über Verfassungsänderungen tagen beide Parlamentskammern gemeinsam. In einem solchen Fall ist in beiden Kammern eine Zweidrittelmehrheit erforderlich.

Die Gemeinschaften und Regionen haben eine gesetzgebende Befugnis, die jener des staatlichen Gesetzgebers gleichgestellt ist. In den ihnen übertragene Politikbereichen dürfen sie exklusiv ‚Dekrete‘ erlassen. Die-

se haben auf dem Territorium der jeweiligen Gemeinschaft oder Region Gesetzeskraft – und stehen den föderalen Gesetzen gleich: Der in anderen Föderalstaaten angewendete Grundsatz „Bundesrecht bricht Landesrecht“ hat in Belgien keine Gültigkeit. Kommt es bei konkurrierender Zuständigkeit beider Gesetzgeber zu Kompetenzüberschreitungen, so entscheidet der Schiedshof anhand des Verhältnismäßigkeitsprinzips. Dabei sind sowohl der Föderalstaat als auch die Gliedstaaten verpflichtet, die föderale Loyalität zu befolgen, also bei der Ausübung ihrer Kompetenzen die politischen Interessen des jeweils Anderen zu berücksichtigen. Internationale Verträge werden durch den König abgeschlossen, nachdem sie von Abgeordnetenkammer und Senat bestätigt wurden. Betreffen sie jedoch Kompetenzen der Regionen und Gemeinschaften, müssen auch deren Parlamente dem Vertrag zustimmen.

2.2 Die Exekutive

Nach einer Parlamentswahl obliegt dem König die Initiative zur Regierungsbildung. Nach intensiven Konsultationen mit Spitzenpolitikern über das Wahlergebnis bestimmt der Monarch den so genannten ‚Informateur‘. Dieser ist zumeist ein erfahrener Politiker, der verschiedene Möglichkeiten der Regierungsbildung sondiert. Schließlich erstattet der Informateur dem König Bericht über die verschiedenen Koalitionsmöglichkeiten und schlägt ihm die Ernennung eines ‚Formateurs‘ vor. Dieser, zumeist der Spitzenkandidat der stärksten Partei im Parlament, bildet in Abstimmung mit den politischen Parteien eine designierte Regierung mit einem Premierminister sowie maximal 14 weiteren Ministern (gesetzlich vorgeschrieben sind dabei je sieben niederländisch- und französischsprachige Minister), die eine parlamentarische Mehrheit besitzt. Aufgrund der Parteienzersplitterung in Belgien kann die Regierungsbildung oft Monate lang dauern – vor allem dann, wenn das neue Kabinett plant, weitere Verfassungsänderungen durchzuführen, wozu es besondere Mehrheiten braucht. Ist dieser Prozess abgeschlossen, schlägt der Formateur dem König die neue Regierung vor. In diesem Kabinett ist der Formateur zumeist selbst für den Posten des Premierministers vorgesehen. Anschließend trägt der designierte neue Premierminister sein Regierungsprogramm der Abgeordnetenkammer vor. Die anschließende parlamentarische Debatte wird mit einer Vertrauens- oder Investiturabstimmung abgeschlossen. Hier benötigt der designierte Premierminister die absolute Mehrheit. Erreicht er diese, so ist die Regierungsbildung abgeschlossen.

Die Föderalregierung (Ministerrat) wird paritätisch mit Flamen und Frankophonen besetzt. Eine Ausnahme von dieser Regel bildet der Premierminister, der von der Abgeordnetenversammlung gewählt wird. Dass es sich beim Premierminister meistens um einen flämischen Politiker handelt, ist vor allem auf die numerische demographische Überlegenheit der Flamen zurückzuführen, die dazu führt, dass die stärkste flämische Partei zumeist auch die stärkste Partei in der Abgeordnetenversammlung ist. Im Gegensatz zu anderen föderalen Staaten besitzt der belgische Premierminister keine Richtlinienkompetenz. Die Minister sind der Abgeordnetenversammlung gegenüber verantwortlich. Seit Inkrafttreten der vierten Staatsreform von 1993 kann die Föderalregierung inmitten der Legislaturperiode ausschließlich durch ein konstruktives Misstrauensvotum gestürzt werden. Dennoch ist die durchschnittliche Amtszeit der belgischen Nachkriegsregierungen gering: Sie betrug lediglich anderthalb Jahre; das seit 2003 amtierende Kabinett Verhofstadt II ist bereits die 39. föderale belgische Regierung nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges.

Gemeinsam mit der Föderalregierung bildet der König als Staatsoberhaupt Belgiens die Exekutive. Allerdings kann der König nicht für die Handlungen der Regierung verantwortlich gemacht werden. Schließlich

Der Königliche Palast in Brüssel.

ist er in seinen Handlungen an die Gegenzeichnung der Minister gebunden. Die vorrangige Funktion des Königs ist daher – wie auch in anderen konstitutionellen Monarchien – die Repräsentation des Staates nach außen. Ebenso wie in Deutschland der Bundespräsident unterzeichnet in Belgien der König als Staatsoberhaupt sämtliche internationale Abkommen und Verträge des Föderalstaates. Darüber hinaus ist der Monarch Oberbefehlshaber der belgischen Streitkräfte, sofern diese nicht unter einem internationalen Kommando stehen. Weiterhin liegen in seinen Händen die Gesetzesausfertigung sowie das Begnadigungsrecht. Der König ernennt und entlässt den Premierminister sowie die Minister der Föderalregierung.

Tab. 1: Herrschaftszeiten der belgischen Könige.

Leopold I.	1831–1865
Leopold II.	1865–1909
Albert I.	1909–1934
Leopold III.	1934–1944
Karl (Regent)	1944–1950
Leopold III.	1950
Baudouin (Regent 1950–1951)	1951–1993
Albert II.	seit 1993.

Hatte der König vor den Staatsreformen sehr große Machtbefugnisse, so hat er seit den siebziger Jahren des 20. Jahrhunderts an politischer Bedeutung merklich eingebüßt. Durch die Aufnahme des konstruktiven Misstrauensvotums in die belgische Verfassung etwa gibt es auf föderaler Ebene kein zwischenzeitliches Machtvakuum mehr, in dem der Monarch vorher eine wichtige politische Rolle gespielt hatte. Auch auf die subnationalen Institutionen hat der König keinen nennenswerten politischen Einfluss mehr. Insgesamt normiert die Verfassung die verfassungsmäßige Gewalt des Königs und seine Rolle innerhalb der Exekutive: In Belgien ‚herrscht‘ der König zwar, ‚regiert‘ aber nicht. Dennoch ist seine Machtfülle im Vergleich mit anderen europäischen Monarchen noch sehr groß.

Die Regierungen der Gemeinschaften und Regionen besitzen auf ihrem Territorium in ihren Zuständigkeitsbereichen dieselbe Stellung wie die Föderalregierung auf nationaler Ebene. Sämtliche Regierungen der Gemeinschaften und Regionen werden von ihren jeweiligen Parlamen-

ten in konstituierenden Sitzungen gewählt. Parallel zu den Garantien, welche auf föderaler Ebene für die französischsprachige Minderheit eingeführt wurden (wie z.B. die Parität der Anzahl der Minister in der Regierung mit Ausnahme des Vorsitzenden) werden in Brüssel der niederländischsprachigen Minderheit eine Reihe von Schutzklauseln gewährt.

Kommunen können keine Gesetze erlassen, aber in den 589 Kommunen gibt es Gemeinderäte, die alle sechs Jahre direkt und per Verhältniswahlrecht gewählt werden. Die Gemeinderäte haben je nach Größe der Kommune zwischen 7 und 55 Mitglieder. Der Bürgermeister wird unter der Verantwortung des Innenministers durch den König ernannt. Die Gemeinderatsmitglieder können Kandidaten vorschlagen. Auffällig ist die große Bedeutung lokaler Parteien oder Wahllisten, welche insbesondere in kleinen Städten zahlreiche Gemeinderatsmitglieder und Bürgermeister stellen.

Die Kompetenzen der Gemeinde umfassen alles, was im kommunalen Interesse steht. Ausdrücklich erwähnt wird in der Verfassung nur, dass die Abfassung von Personenstandsurkunden und die Führung der Register ausschließlich den Gemeindebehörden zusteht. Darüber hinaus sind die Stadtverwaltungen für die örtliche Bürgerbetreuung, lokale öffentliche Arbeiten, Ordnungsrecht, das Unterrichtswesen sowie lokale öffentliche Einrichtungen zuständig. Dabei werden sie allerdings stets von den übergeordneten Instanzen (Föderalstaat, Gemeinden, Regionen) beaufsichtigt.

3. Das belgische Parteiensystem

3.1 Grundlagen

Anders als etwa in der Bundesrepublik Deutschland sind die politischen Parteien in Belgien von der Verfassung nicht mit einem eigenen Artikel bedacht worden; dafür werden sie indirekt durch die Vereinigungsfreiheit geschützt. Wichtigstes Merkmal des Parteiensystems ist der Parteienkonföderalismus: Es gibt es keine einzige ‚nationale‘ Partei mehr, die sowohl im niederländischsprachigen flämischen als auch im französischsprachigen wallonischen Landesteil kandidiert.

In den sechziger und siebziger Jahren wurden die drei großen Parteien Belgiens (Christdemokraten, Sozialisten, Liberale) vom Nationalitätenkonflikt zwischen den rund sechs Millionen niederländisch- und den rund vier Millionen französischsprachigen Belgiern gesprengt. Keine

der Parteien habe ihre Aufsplitterung beabsichtigt, glaubt der flämische Politikwissenschaftler Wilfried Dewachter⁵ doch die kulturelle und politische Heterogenität von Flandern und Wallonien sei zu groß gewesen. Schließlich bestehen zwischen dem niederländischsprachigen Norden und dem französischsprachigen Süden des Landes fünf große Trennlinien. Diese sind sprachlicher, kultureller, wirtschaftlicher, religiöser sowie weltanschaulicher Art; ihre jeweilige Bedeutung ändert sich mit der gesellschaftlichen Entwicklung. War früher etwa die religiöse Trennlinie von enormer Wichtigkeit, so ist es heute vor allem die Wirtschaft, an welcher sich oftmals Streit zwischen Flamen und Wallonen entzündet.

Der Nationalitätenkonflikt hat das belgische Parteiensystem zersplittert: Seit den nationalen Parlamentswahlen 2003 sind in der Abgeordnetenkammer Mandatsträger aus elf politischen Parteien vertreten. Drei dieser Parteien (*Vlaams Belang*, N-VA und SPIRIT) sind Nationalitätenparteien; ihre Ziele richten sich ausschließlich auf die Interessenvertretung der flämischen Volksgruppe. *Vlaams Belang* und N-VA (*Nieuw-Vlaamse Alliantie*) fordern die Auflösung Belgiens und die Unabhängigkeit Flanderns. Die flämischen Christdemokraten (*Christen Democratische en Vlaamse Politieke Partij*, CD&V) streben eine Weiterentwicklung des belgischen Bundesstaates in eine Konföderation zwischen den Regionen Flandern, Wallonien und Brüssel an.

Belgien ist von einem regional stark unterschiedlichen Wahlverhalten geprägt: In Flandern dominieren traditionell die Christdemokraten, neuerdings auch die Liberalen; in Wallonien sind die Sozialisten seit Jahrzehnten die mit Abstand stärkste Partei. In der Deutschsprachigen Gemeinschaft ist die Christlich-Soziale Partei seit Jahrzehnten die stärkste Kraft.

Die Folgen von Parteienkonföderalismus und Zersplitterung sind mannigfaltig: Problematisch ist insbesondere, dass die selbst im Föderalparlament in eine niederländische und eine französische Sprachgruppe aufgeteilten Abgeordneten dort eher die Interessen ihrer eigenen Gemeinschaft bzw. Region als die des Landes in seiner Gesamtheit vertreten. Sie fühlen sich nur gegenüber der öffentlichen Meinung in ihrem eigenen Landesteil verantwortlich. Der mangelhafte Dialog zwischen den politischen ‚Familien‘ über die Sprachgrenzen hinweg könnte eine der größten Gefahren für die Zukunft des Staates Belgien sein.

⁵ Wilfried Dewachter: *De dualistische identiteit van de Belgische maatschappij*, Amsterdam 1992, S. 16.

Tab. 2: Die belgischen Regierungen auf nationaler Ebene seit dem Ende des Zweiten Weltkriegs.

Nr.	Kabinet	Regierungsparteien	Beginn	Ende	Minister
1	Pierlot	PSC-CVP+PSB-BSP+PLP+PCB	27.09.1944	07.02.1945	18
2	Van Acker I	BSP-PSB+CVP-PSC+PLP+PCB	12.02.1945	02.08.1945	18
3	Van Acker II	BSP-PSB+PLP+PCB+UDB	02.08.1945	09.01.1946	18
4	Spaak I	PSB-BSP	13.03.1946	19.03.1946	16
5	Van Acker III	BSP-PSB+PLP+PCB	01.04.1946	10.07.1946	19
6	Huysmans	PSB-BSP+PLP+PCB	04.08.1946	12.03.1947	19
7	Spaak II	PSB-BSP+CVP-PSC	20.03.1947	27.06.1949	19
8	Eyskens I	CVP-PSC+PLP	11.08.1949	06.06.1950	17
9	Duvieusart	CVP-PSC	08.06.1950	11.08.1950	15
10	Pholien	PSC-CVP	16.08.1950	09.01.1952	16
11	Van Houtte	CVP-PSC	15.01.1952	12.04.1954	16
12	Van Acker IV	BSP-PSB+PLP	22.04.1954	02.06.1958	16
13	Eyskens II	CVP-PSC	26.06.1958	06.11.1958	15
14	Eyskens III	CVP-PSC+PLP	06.11.1958	27.03.1961	19
15	Lefevre	CVP-PSC+PSB-BSP	25.04.1961	24.05.1965	20
16	Harmel	PSC-CVP+PSB-BSP	27.07.1965	11.02.1966	20
17	van den Boeynants I	PSC-CVP+PLP+PVV	19.03.1966	07.02.1968	19
18	Eyskens IV	CVP-PSC+PSB-BSP	17.06.1968	08.11.1971	27
19	Eyskens V	CVP-PSC+PSB-BSP	21.01.1972	22.11.1972	19
20	Leburton	PSB-BSP+CVP-PSC+PLP+PVV	26.01.1973	19.01.1974	22
21	Tindemans I	CVP-PSC+PLP+PVV	25.04.1974	11.06.1974	19
22	Tindemans II	CVP-PSC+PLP+PVV+RW	11.06.1974	08.12.1976	21
23	Tindemans III	CVP-PSC+PLP+PVV+RW	08.12.1976	04.03.1977	25
24	Tindemans IV	CVP-PSC+PRL+PVV	04.03.1977	18.04.1977	25
25	Tindemans V	CVP-PSC+PSB-BSP+VU+HDF	03.06.1977	11.10.1978	23
26	van den Boeynants II	CVP-PSC+PSB-BSP+VU+HDF	20.10.1978	03.04.1979	22
27	Martens I	CVP-PSC+PS/SP+HDF	03.04.1979	15.01.1980	25
28	Martens II	CVP-PSC+PS/SP	23.01.1980	02.04.1980	25
29	Martens III	CVP-PSC+PS/SP+PRL/PVV	18.05.1980	07.10.1980	27
30	Martens IV	CVP-PSC+PS/SP	22.10.1980	31.03.1981	25
31	Eyskens VI	CVP-PSC+PS/SP	06.04.1981	21.09.1981	25
32	Martens V	CVP-PSC+PRL+PVV	17.12.1981	14.10.1985	15
33	Martens VI	CVP-PSC+PRL+PVV	28.11.1985	21.10.1987	15
34	Martens VII	CVP-PSC+PRL+PVV	21.10.1987	09.05.1988	15
35	Martens VIII	CVP-PSC+PS/SP+VU	09.05.1988	17.10.1991	19
36	Dehaene I	CVP-PSC+PS/SP	07.03.1992	22.05.1995	14
37	Dehaene II	CVP-PSC+PS/SP	23.06.1995	12.07.1999	14
38	Verhofstadt I	VLD/PRL+PS/SP+A+AGA/ECO	12.07.1999	12.07.2003	14
39	Verhofstadt II	VLD/MR+PS/SP+A+SPIRIT	12.07.2003		14

Die Partei des Premierministers ist stets zuerst genannt.

Quellen: John Fitzmaurice: *The politics of Belgium*. London 1996, S. 271 f.; Wichard Woyke: *Das politische System Belgiens*, in: Wolfgang Ismayr (Hrsg.): *Die politischen Systeme Westeuropas*, Opladen 1999, S. 374; eigene Fortschreibung.

Hauptursache für die regionale Orientierung vieler Politiker ist, dass der flämische oder wallonische Wähler außerhalb Brüssels (wo sämtliche Parteien kandidieren) durch seine Stimmabgabe nur die Parteien seiner eigenen Sprachgruppe positiv oder negativ sanktionieren kann. Die Spaltung der Parteien könnte damit zu einem weiteren Auseinanderdriften der Landesteile führen: „Es lohnt sich im Hinblick auf Wahlen nicht mehr, sich pro-belgisch oder positiv über die andere Gruppe zu äußern, da die politischen Parteien ihre Stimmen einzig und allein innerhalb ihrer ethnischen Gruppe suchen.“⁶ Hinzu kommt, dass die Möglichkeit innerparteilicher, sprachgrenzüberschreitender Kompromisse, die in Belgien schon häufiger zur Beilegung von Konflikten zwischen den Landesteilen beigetragen hat, durch die Aufspaltung der Parteien nun völlig entfällt.

Der Parteienkonföderalismus ist damit ein Katalysator des belgischen Nationalitätenkonflikts, da es sich für die Parteien elektoral auszahlen kann, einseitig regionale Interessen zu vertreten – besteht doch für die Wähler des jeweils anderen Landteils keine Möglichkeit zur Sanktionierung dieser regionalen Egoismen. Darüber hinaus lohnt es sich für Politiker nicht, im anderen Landesteil aufzutreten oder sich gar um dessen Belange zu kümmern. All dies fördert die Entwicklung unterschiedlicher politischer Kulturen in den Landesteilen. Der langjährige Premierminister Wilfried Martens sieht daher die Aufspaltung der Parteien als eine der größten Gefahren für die Zukunft Belgiens an: Man müsse auf nationaler Ebene [...] politische Führer haben, die [...] eine Sprache für das ganze Land sprechen und nicht in Funktion für ihre Regionen. Aber es gibt sehr wenig nationale Politiker. Nationale Minister sprechen in der Funktion ihrer Regionen. Wir haben keine nationalen Parteiführer mehr – und die waren früher jahrelang die einzigen, die auf nationaler Ebene sprachen.⁶⁷

Im Gegensatz zur Bundesrepublik Deutschland war das belgische politische System Belgiens in der Nachkriegsgeschichte durch ständig wechselnde Regierungskoalitionen gekennzeichnet. Zumeist handelte es sich um Bündnisse zwischen den Christdemokraten und den Sozialisten oder den Christdemokraten und den Liberalen. Aber auch die Nationalitätenparteien sowie die Grünen waren schon Bestandteil der Regierungen – die sich nach Artikel 99 der Verfassung paritätisch aus

⁶ A.B. Murphy: *The regional dynamics of language differentiation in Belgium*. A study in political geography, Chicago 1988, S. 175-178.

⁷ Zitiert nach Claus Hecking: *Das politische System Belgiens*, Opladen 2003, S. 161.

flämischen sowie französischsprachigen Ministern zusammensetzen müssen. Daraus ergibt sich, dass die flämischen und wallonischen Parteien einer Gesinnungsrichtung stets miteinander regieren.

Seit 1999 regiert ein ‚lilafarbenes‘ Bündnis aus den (blauen) Liberalen und den (roten) Sozialisten das Land. Grundsätzlich aber haben fast alle Parteien schon einmal miteinander koalitiert. Eine Ausnahme bildet der rechtsextreme *Vlaams Belang*, der 2004 an die Stelle des rassistischen und fremdenfeindlichen *Vlaams Blok* trat und von den übrigen Parteien isoliert wird. Dies geschieht mittels des so genannten ‚cordon sanitaire‘, einer Vereinbarung, in der sich die demokratischen Parteien 1992 verpflichteten, weder Koalitionen mit dieser Partei einzugehen noch deren politische Initiativen zu unterstützen. Der ‚cordon sanitaire‘ wird allerdings immer öfter hinterfragt: Bei den Regionalwahlen 2004 wurde der *Vlaams Belang* erstmals zweitstärkste Partei in Flandern; wenige Monate später wiesen ihn Meinungsumfragen sogar als stärkste Partei des nördlichen Landesteils von Belgien aus.

3.2 Die wichtigsten belgischen Parteien

Der Vorläufer der Christdemokraten, die Katholische Partei, wurde 1884 gegründet. In den darauffolgenden Jahrzehnten etablierte sich die Partei als führende politische Kraft in Belgien. Ihre traditionellen Hochburgen sind der Norden Flanderns sowie die wallonische Provinz Luxemburg. Keine andere Partei hat im 20. Jahrhundert so viele Jahre in der Regierung verbracht und so oft den Premierminister gestellt wie die Katholiken – die nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs die zuvor sehr engen Verbindungen zur katholischen Kirche lockerten, sich auch für Nicht-Katholiken öffneten und sich seither Christdemokraten nennen. Allerdings waren die Christdemokraten im Februar 1968 auch die erste belgische Partei, die sich aufsplittete.

Die flämische christdemokratische Partei, die sich bis 2001 CVP (*Christelijke Volkspartij*) nannte, bewegte sich meist in einem Spannungsfeld: Einerseits war sie bis 1999 stärkste flämische Partei und hatte regionale Belange zu vertreten. Andererseits war sie oft auch in Belgien Regierungspartei und musste nationale Interessen berücksichtigen. Die CVP hatte maßgeblichen Anteil an der Umgestaltung Belgiens zum Föderalstaat. Auch nach ihrem Machtverlust im Jahre 1999 befürworteten die flämischen Christdemokraten eine weitere Regionalisierung Belgiens, insbesondere im Hinblick auf die Sozialversicherungssysteme.

Die Partei ist gegen die Unabhängigkeit Flanderns, fordert jedoch eine Konföderation der Regionen Flandern, Wallonien und Brüssel. Nach der herben Wahlniederlage 1999, als die CVP sowohl in der Abgeordnetenkammer als auch im Flämischen Rat ihre Position als stärkste Partei verlor, versuchte sie, sich zu reformieren und nannte sich in *Christen Democratische en Vlaamse Politieke Partij* um. Seit der Regionalwahl 2004 stellt sie wieder den flämischen Ministerpräsidenten.

Die regionalisierten Tendenzen der frankophonen Christdemokraten (*Centre Démocrate Humaniste*, CDH) waren lange nicht so ausgeprägt. Heute bekennt sich die CDH zum Föderalismus, spricht sich jedoch gegen Konföderalismus und Separatismus aus. Die Partei, die einst *Parti Social Chrétien* hieß, wurde stets von einem starken Arbeitnehmerflügel geprägt. Dennoch gelang es ihr nie, in Wallonien eine ähnlich dominierende Rolle einzunehmen wie ihr flämisches Pendant. Nach ihrem katastrophalen Einbruch bei den Parlamentswahlen 1999 vollzog die Partei 2002 einen Neubeginn, als sie sich in CDH umbenannte.

Die *Christlich-Soziale Partei* (CSP) der Deutschsprachigen Gemeinschaft ist im östlichen Landesteil seit jeher die stärkste politische Kraft. Allerdings hat sie in den vergangenen drei Jahrzehnten kontinuierlich Stimmen verloren und ist seit 1999 nur noch in der Opposition.

Die Liberalen waren 1846 die ersten Anhänger einer politischen Gesinnungsrichtung, als sie mit der *Parti Libérale* eine politische Partei für ganz Belgien gründeten. Bis zum Aufstieg der Sozialisten im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts waren sie die dominierende belgische Partei, danach aber nur noch Nummer drei hinter den Katholiken und den Sozialisten. Besonders stark sind die Liberalen traditionell in und um Brüssel sowie Brabant vertreten. Nachdem die Belgische Liberale Partei lange Zeit unitarisch eingestellt war, verlor sie Ende der sechziger Jahre mit dem Aufkommen des Nationalitätenkonflikts ihren Zusammenhalt.

Die flämische PVV (*Partij voor Vrijheid en Vooruitgang*) galt zunächst als Befürworterin des unitarischen Belgiens. Dies änderte sich Anfang der achtziger Jahre mit dem Aufstieg von Guy Verhofstadt: Der heutige belgische Premierminister gab der einstigen Honoratiorenpartei eine flämische und vor allem pro-marktwirtschaftliche Ausrichtung. 1992 nannte sich die PVV in VLD (*Vlaamse Liberalen en Democraten*) um. Die VLD bekennt sich zum Föderalismus und fordert für Flandern größere finanzielle sowie fiskalische Autonomie, weist jedoch den Separatismus ab. Wirtschaftspolitisch plädierten die Liberalen in der Opposition für eine Senkung der Lohnnebenkosten (mittels Einschränkung

von Sozialleistungen) sowie vor allem für ein sehr ehrgeiziges Privatisierungsprogramm. Seit der Machtübernahme schlägt Verhofstadt jedoch – mit Rücksicht auf seine sozialistischen Koalitionspartner – wesentlich moderatere Töne an.

Nachdem die *Parti Réformateur Libéral* (PRL) lange als die unitarische Partei in Belgien überhaupt galt, haben sich auch die frankophonen Liberalen in den letzten Jahren ein wallonisches Profil gegeben. Diese Strategie hat sich ausgezahlt. Nachdem die PRL noch in den siebziger Jahren auf gesamtbelgischer Ebene nur fünf Prozent gewann, hat sie ihren Stimmenanteil seither verdoppelt. Vor allem der einstige Außenminister und heutige EU-Kommissar Louis Michel setzte immer wieder Aufsehen erregende Akzente, etwa bei der Verfolgung des früheren chilenischen Diktators Augusto Pinochet oder in der Gegnerschaft zu dem Krieg, den der amerikanische Präsident George W. Bush seit 2003 im Irak führt. Im Jahr 2002 vereinigte sich die PRL mit der frankophonen Nationalistenpartei *Front Démocratique des Francophones de Bruxelles* (FDF) und einer weiteren kleinen Partei zum *Mouvement Réformateur* (MR).

Die *Partei für Freiheit und Fortschritt* (PFF) ist seit Jahrzehnten die zweitstärkste politische Kraft der Deutschsprachigen Gemeinschaft. Seit 1999 bildet sie gemeinsam mit den deutschsprachigen Sozialisten und wechselnden Koalitionspartnern die Regierung.

Die Sozialistische Partei wurde 1885 als *Parti Ouvrier Belge* gegründet. 1916 wurde sie erstmals an der belgischen Regierung beteiligt, 1925 war sie erstmals stärkste politische Kraft des Landes. Ihre Hochburgen hat die Partei seit jeher in den Industriegebieten Walloniens rund um Charleroi und Lüttich; bis heute ist die frankophone PS (*Parti Socialiste*) wesentlich erfolgreicher als die flämische SP (*Socialistische Partij*). Die Partei spaltete sich 1978 auf.

Die frankophone PS wurde gleich nach der Trennung zu einem der wichtigsten Träger der wirtschaftlichen Dezentralisation Walloniens und des Föderalismus. Bis heute ist die PS stärkste Partei und beherrschende politische Kraft Walloniens – und noch immer gilt sie als Vorreiter regionaler Autonomieforderungen in der Wirtschaftspolitik. In den neunziger Jahren kam die PS in der Agusta-Dassault-Affäre in eine schwere Krise; die Parteiführung hatte Schmiegelder für Rüstungsaufträge angenommen. Im Juli 1991 wurde der langjährige Parteivorsitzende André Cools auf offener Straße von Auftragsmördern erschossen. Aufgrund seiner Verstrickungen in zahlreiche Korruptionsaffären war Cools als ‚Pate von Lüttich‘ bezeichnet worden. In den Folgejahren ging der Stimmenanteil

der PS zurück; bei den Parlamentswahlen 2003 feierte sie jedoch ein beeindruckendes Comeback.

Die flämische *Socialistische Partij* war lange Zeit unitarisch eingestellt. Heute bekennt sich die Partei jedoch „im Interesse der Bürger“ offen zum Föderalismus und zur Regionalisierung. Auch die SP wurde durch die Agusta-Affäre in ihren Grundfesten erschüttert; der frühere Parteivorsitzende Willy Claes musste sogar von seinem Amt als NATO-Generalsekretär zurücktreten. 1999 folgte der Absturz auf Rang vier in der flämischen Wählergunst. Danach beschloss die Partei eine grundlegende Reform und orientierte sich nun stärker zur Mitte der Gesellschaft hin. 2001 beschloss die Partei einen Neuanfang unter dem Namen SPA (*Socialistische Partij – Anders*). In Zukunft will sie „flexibel auf gesellschaftliche Veränderungen“ reagieren, ohne dabei allerdings „die soziale Gerechtigkeit aus dem Auge zu verlieren“. Die Parlamentswahlen 2003 wurden zu einem triumphalen Comeback für die SPA und ihren charismatischen Vorsitzenden Steve Stevaert.

Die *Socialistische Partei* (SP) ist in der Deutschsprachigen Gemeinschaft in den vergangenen drei Jahrzehnten nie über die 20-Prozent-Marke hinausgekommen, bildet aber seit 1999 gemeinsam mit den Liberalen die Regierung und stellt seit 1999 den Ministerpräsidenten.

Die beiden grünen belgischen Parteien – *Agalev* in Flandern und *Ecolo* in Wallonien sowie in der Deutschsprachigen Gemeinschaft – entwickelten sich von Beginn an getrennt. Zwischen 1999 und 2003 nahmen beide Parteien eine Legislaturperiode lang an der belgischen Föderalregierung teil.

Ebenso wie die deutschen Grünen war auch die flämische Partei *Agalev* (steht für: ‚Anders gaan leven‘ – [Anders leben]) zunächst vom Misstrauen gegenüber althergebrachten politischen Strukturen geprägt. 1999 brachte eine Dioxinkrise den elektoralen Durchbruch für die Partei. Nach ihrer verheerenden Niederlage bei den Parlamentswahlen 2003 benannte sich *Agalev* in *Groen* um. *Groen* definiert sich ausdrücklich als flämische Partei und spricht sich für den Föderalismus aus, lehnt eine Teilung Belgiens jedoch ab. Wichtigste Ziele der Partei sind die Einführung eines ökologischeren Steuersystems sowie der mittelfristige Ausstieg aus der Kernenergie ab 2014.

Ecolo, die grüne Partei des französisch- und deutschsprachigen Teils von Belgien, wurde im März 1980 gegründet. Begünstigt durch zahlreiche Skandale der etablierten Parteien erzielte die Partei in den neunziger Jahren regelmäßig zweistellige Ergebnisse und machte sogar den

Christdemokraten ihre Position als drittstärkste Kraft im frankophonen Süden streitig. 1999 erzielte *Ecolo* ihren bisher größten Wahlerfolg. Ebenso wie *Groen* verteidigten auch die frankophonen Grünen den Föderalismus als positive Alternative zum zentralistischen, in ihren Augen hierarchischen Modell.

In der rechtsextremen Partei *Vlaams Belang* sind auch heute noch sowohl die Unabhängigkeit Flanderns, die Auflösung des ‚historischen Irrtums‘ Belgien, als auch der xenophobe Diskurs die Leitmotive der Partei, deren Kampftruf „België barst!“ [Belgien verrecke] lautet. Noch unter ihrem vorherigen Namen *Vlaams Blok* strebte die Partei ein Flandern an, das nicht nur unabhängig, sondern auch möglichst ethnisch homogen sein sollte. Letzteres sollte durch einen sofortigen Immigrationsstop, die Ausweisung aller straffällig gewordenen Ausländer sowie ein eigenes Gesundheits- und Sozialversicherungssystem für Nicht-Flamen erreicht werden. Die Grenzen des neu gebildeten Flandern sollten über die derzeitigen Grenzen hinausgehen; insgesamt sollte entlang der Sprachgrenze ein Territorium von 500 km² mit 140.000 Einwohnern zugunsten Flanderns annektiert werden. Brüssel sollte ebenfalls zu Flandern gehören und zur Hauptstadt des neuen Staates werden. Trotz seiner Ausgrenzung durch die anderen Parteien gelang es dem *Vlaams Blok*, die Stimme vieler politikverdrossener Bürger zu gewinnen. Dass sich die Partei im November 2004 als *Vlaams Belang* [Flämisches Interesse] neu gründete, war eine Reaktion auf ein Urteil des Kassationshofs wegen systematischer Verstöße von Tochtervereinigungen der Partei gegen die belgische Antirassismusbekämpfung. Umfragen wiesen den *Vlaams Belang* Ende 2004 erstmals als stärkste politische Kraft in Flandern aus.

Im Gegensatz zu ihrem rechtsextremen Pendant auf flämischer Seite tritt der *Front National* (FN) für die Einheit Belgiens ein, die Partei ist unitaristisch und monarchistisch orientiert. Ebenso wie der *Vlaams Belang* ist auch der FN, ein Ableger der französischen Partei von Le Pen, ein Gegner der Immigration und lehnt insbesondere die Einwanderung nicht-europäischer Ausländer ab. Wegen ihrer schlechten parteiinternen Organisation und fehlender finanzieller Mittel ist die Partei aber bei weitem nicht so erfolgreich wie der *Vlaams Belang*.

Bei ihrer Gründung im Dezember 1954 war die flämische *Volksunie* die erste Partei, die offen für den Föderalismus plädierte. Ihre Vorstellungen sind heute dank der verschiedenen Staatsreformen weitgehend verwirklicht, waren damals aber radikal. Die Partei gilt daher zurecht als einer der Motoren der Umgestaltung Belgiens vom Zentral- zum Föder-

ralstaat. Das Umschwenken der meisten belgischen Parteien im Laufe der Jahre hin zum Föderalismus wurde zur Bedrohung für die *Volksunie* – die nun sowohl durch den *Vlaams Belang* (auf der extremistischen Seite) als auch durch die etablierten flämischen Parteien (auf der gemäßigten Seite) Konkurrenz erhielt.

Schließlich entzweite sich die *Volksunie* selbst an der bisher letzten der Staatsreformen, am so genannten Lambermont-Abkommen, mit dem im Jahr 2001 die Gemeindegesetzgebung föderalisiert worden ist. Die flämischen Nationalisten, die dieses Abkommen ablehnten, gründeten die Partei N-VA (*Nieuw-Vlaamse Alliantie*), welche die Errichtung einer unabhängigen Republik Flandern fordert. Der progressive Parteiflügel, der das Lambermont-Abkommen befürwortete, nannte sich nun SPIRIT und ging für 2003 ein erfolgreiches Wahlbündnis mit der SP.A ein.

Die Partei der *Deutschsprachigen Belgier* (PDB) ist seit jeher Vorreiter zunehmender Autonomie des östlichen Landesteils. Ein Teil ihrer Ziele (wie etwa ein Sitz für die Ostkantone im Europaparlament) ist bereits verwirklicht. Heute fordert die PDB eine Erweiterung der Kompetenzen der Deutschsprachigen Gemeinschaft um wirtschaftspolitische und regionale Fragen. Diese befinden sich zurzeit noch in Händen der Wallo-nischen Region.

4. Fazit

Nach Meinung des britischen Politikwissenschaftlers John Fitzmaurice hat Belgien das Ziel der Schaffung eines föderalistischen Systems erreicht. Dies sei allerdings in einer „sehr belgischen Version“⁸ geschehen, die darauf ausgerichtet sei, die nationale Einheit eher zu retten als zu zerstören, und sie enthalte viele Zwiespältigkeiten. Gerade die Schaffung „komplexer institutioneller Stoßdämpfer“ sieht Fitzmaurice als wichtig für den Erfolg des Systems an. Schließlich würden diese Stoßdämpfer die gesamten Probleme zu langer Diskussion, Kompromiss und schließlich rationaler Lösung ableiten. Andererseits jedoch begünstigt ein solches System ein Auseinanderdriften der Politiker der verschiedenen Landesteile: „Das belgische System verursacht eine zentrifugale Tendenz zwischen Wallonien und Flandern. Auf politischer Ebene tendieren die Komponenten der Föderation dazu, auseinander zu driften, weil es sich

⁸ John Fitzmaurice: *The politics of Belgium. A unique federalism*, London 1996, S. 4.

wahltaktisch nicht lohnt, für Belgien oder die andere ethnische Gruppe zu sprechen, da die politischen Parteien ihre Stimmen zur Gänze innerhalb der eigenen Sprachgruppe, der eigenen Region, suchen. Insgesamt stärkt die Föderalisierung Belgiens ethnoregionale Identitäten – was einen tiefgehenden Einfluss auf die Art ausübt, wie ethnische Gruppen sich selbst wahrnehmen und von Anderen wahrgenommen werden.⁴⁹

Insgesamt ist es dem Königreich Belgien durch die Föderalisierung seines politischen Systems gelungen, die Spannungen zwischen seinen Nationalitäten auf ein erträgliches Maß zu reduzieren. Der Preis hierfür ist allerdings hoch: Der in unzähligen Kompromissen hinter verschlossenen Türen ausgehandelte heutige Staatsaufbau ist äußerst komplex, zudem ist ein Ende der Staatsreformen noch nicht absehbar. Und so haben viele Belgier den Überblick verloren, welche Behörde für sie bei welchem Anliegen zuständig ist. Dies führt zu einer wachsenden Entfremdung zum Staat. Das belgische Modell ist somit Vorbild und abschreckendes Beispiel zugleich.

5. Anhang: Abkürzungen der politischen Parteien

Agalev	<i>Anders gaan leven</i>
BSP	<i>Belgische Socialistische Partij</i>
CD&V	<i>Christen Democratische en Vlaamse Politieke Partij</i>
CDH	<i>Centre Démocrate Humaniste</i>
CSP	<i>Christlich-Soziale Partei</i>
CVP	<i>Christelijke Volkspartij</i>
Ecolo	–
FDF	<i>Front Démocratique des Francophones de Bruxelles</i>
FN	<i>Front National</i>
MR	<i>Mouvement Réformateur</i>
N-VA	<i>Nieuw-Vlaamse Alliantie</i>
PCB	<i>Parti Communiste de Belgique</i>
PDB	<i>Partei der Deutschsprachigen Belgier</i>
PFF	<i>Partei für Freiheit und Fortschritt</i>
PRL	<i>Parti Réformateur Libéral</i>
PS	<i>Parti Socialiste</i>
PSB	<i>Parti Socialiste Belge</i>

⁴⁹ Ruth Van Dyck: „Divided we stand“. Regionalism, federalism and minority rights in Belgium, in: *Res Publica* 38 (1996), Nr. 2, S. 437.

PSC	<i>Parti Social Chrétien</i>
PVV	<i>Partij voor Vrijheid en Vooruitgang</i>
RW	<i>Rassemblement Wallon</i>
SP	<i>Socialistische Partij</i>
SP	<i>Sozialistische Partei</i>
SPA	<i>Socialistische Partij – Anders</i>
SPIRIT	[die Abkürzung der flämischen Partei steht für sozial, progressiv, international, regionalistisch, integral-demokratisch und zukunftsgerichtet]
UDB	<i>Union Démocratique Belge</i>
VLD	<i>Vlaamse Liberalen en Democraten</i>
VU	<i>Volksunie</i>

Kommentierte Bibliografie

Die historischen Hintergründe und die **geschichtliche Entwicklung des belgischen Nationalitätenkonflikts** werden in dem Aufsatzband *Nationalism in Belgium. Shifting Identities 1780–1995*, hrsg. von Kas Deprez und Louis Vos (London 1998) analysiert; in leicht veränderter Form wurde das Buch 1999 auf Niederländisch unter dem Titel *Nationalisme in België. Identiteiten in Beweging 1780–2000* (Antwerpen 1999) veröffentlicht. Hier findet sich ebenso ein Überblick über die Geschichte der Flämischen und der Wallonischen Bewegung wie in dem Sammelband *Nationale Bewegingen in België. Een historische Überblick*, hrsg. von Johannes Koll (Münster u.a. 2005). Historische und politikwissenschaftliche Beiträge hierzu verbindet das Buch *Où va la Belgique? Les sobresauts d'une petite démocratie européenne*, hrsg. von Marco Martiniello und Marc Swynegdouw (Paris 1998). Die Bedeutung der Sprachenfrage für den Verlauf des Nationalitätenkonfliktes ist Thema des Buches *Sprache und Politik. Der Fall Belgien in einer historischen Perspektive* (Brüssel 1999) sowie des kurzen, aber präzisen Aufsatzes *Linguistic nationalists clash in Belgium* von Kas Deprez, erschienen in *Media development* 39 (1992), H. 1, S. 24–28.

Einen deutschsprachigen Überblick über die **Grundzüge des politischen Systems sowie die Parteienlandschaft** bietet Claus Hecking: *Das politische System Belgiens* (Opladen 2003), einen englischsprachigen Überblick vermittelt detailliert John Fitzmaurice: *The politics of Belgium. A unique federalism* (London 1996). In knapper Form wird das politische System auch dargestellt von André Alen und Rusan Ergec in der Broschüre *Das föderale Belgien nach der vierten Staatsreform von 1993* (Brüssel 1998²) sowie von Wichard Woyke: *Das politische System Belgiens*, in: Wolfgang Ismayr (Hrsg.): *Die politischen Systeme Westeuropas* (Opladen 1999², S. 365–388). Zu den politischen Parteien siehe meinen Bei-

trag *Das Parteiensystem Belgiens*, in: Oskar Niedermeyer/Richard Stöss (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas* (Wiesbaden 2006, S. 41-66). Mit der Parteienlandschaft und den Gründen für die Auflösung der nationalen Parteien setzt sich schließlich Kris Deschouwer in *Organiseren of bewegen? De organisatiestructuren van de Belgische partijen na 1960* (Brüssel 1990) auseinander.

Welche Rolle die **Medien** im belgischen Nationalitätenkonflikt spielen und wie sich die **gegenseitige Perzeption** der beiden größten Nationalitätengruppen des Landes gestaltet, wird von Claus Hecking in *Flamen und Wallonen: Fremde Nachbarn im Hause Belgien?* (Berlin 2002) sowie von Denis Van Dam in *Blifven we Buren in België? Vlamingen en Walen over Vlamingen en Walen* (Löwen 1996) eingehend untersucht.

Eine kritische **Auseinandersetzung mit dem innerbelgischen Nationalismus** leistet Anja Detant: *Wie is de natie? Een analyse van de betekenis van taal en territorialiteit in België*, in: *Res Publica* 40 (1998), Nr. 1, S. 59-78. Nachvollziehbare Antworten auf die Frage, warum Belgien innerlich nicht zusammenwächst, liefert Ruth Van Dyck: *„Divided we stand“: Regionalism, federalism and minority rights in Belgium*, in: *Res Publica* 38 (1996), Nr. 2, S. 429-446.

Der Frage, inwieweit das belgische Modell des Föderalismus eine **Vorbildfunktion** für ein künftig vereintes politisches Europa haben könnte, geht Dirk Rochtus in *Die belgische „Nationalitätenfrage“ als Herausforderung für Europa* (Bonn 1998) nach.

Christian Vandermorten

Die Geografie

1. Ein kleines Land voller Kontraste

Belgien ist ein kleines Land voller Kontraste. Die Bevölkerung des Königreichs besteht aus zwei größeren Sprachgemeinschaften, die auf relativ kleiner Fläche leben: Im nördlichen Landesteil sind dies rund 60 Prozent niederländischsprachige Flamen und Flamen, im südlichen Landesteil und in Brüssel ungefähr 40 Prozent frankophone Belgierinnen und Belgier. Hinzu kommt ein Bevölkerungsteil von etwa 73.000 Deutschsprachigen im Osten des Landes. Belgien zeichnet sich nicht nur durch vielfältige Landschaftsformen aus, sondern ebenso durch deutliche Gegensätze in der Bevölkerungsdichte. Auch im Hinblick auf die wirtschaftliche Dynamik gibt es deutliche Unterschiede zwischen dem Norden und dem Süden des Landes.

2. Die Naturräume

2.1 Das Flachland Niederbelgiens

Der nördliche Teil Belgiens (auch Niederbelgien genannt) ist eine Gegend mit sehr geringen Höhenunterschieden. Seit dem Mittelalter ist diese sandige und tonhaltige Ebene im Westen wie auch am unteren Flusslauf der Schelde von Marschland umgeben, das man dem Meer wie auch Küsten- und Moorgebieten abgerungen hat. Ein schmaler und im Laufe der Geschichte wiederholt vom Meer durchbrochener Dünenstreifen trennt das von Entwässerungsgräben durchzogene Marschland vom Meer. Heute ist dieser in hohem Maße urbanisiert und wirtschaftlich vorwiegend vom Tourismus bestimmt.

Der westliche Teil Niederbelgiens, überwiegend der heutigen Region Flandern entsprechend, wurde schon seit dem Mittelalter durch intensive Landwirtschaft urbar gemacht; dies gilt sogar für sandige Böden. Sehr früh schon wurde Flandern zu einer verstärkten Landschaft mit ebenso breit gestreuter wie dichter Besiedlung. Textilheimgewerbe bildete dabei oft eine notwendige Ergänzung zu landwirtschaftlichem Erwerb.

Das politische System der Niederlande

Markus Wilp

Am 22. November 2006 fanden in den Niederlanden Parlamentswahlen statt. In den deutschen Medien wurde vom zum Teil recht überraschenden Wahlausgang im Nachbarland nur spärlich Notiz genommen. Noch weniger Beachtung fanden in der Bundesrepublik die Geschehnisse, die den vorgezogenen Wahltermin herbeiführten, die Entwicklungen im Wahlkampf und der nach dem 22. November einsetzende Prozess der Regierungsbildung – die Berichterstattung zu diesen Themen erfolgte zumeist nur punktuell. Insbesondere vor dem Hintergrund der engen politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Kontakte zwischen den beiden Nachbarländern ist das in Deutschland nicht nur im Jahr 2006, sondern grundsätzlich eher gering ausgeprägte Interesse an den politischen Entwicklungen in den Niederlanden durchaus bemerkenswert. Die Frage nach den zugrunde liegenden Ursachen lässt sich nicht eindeutig beantworten. Sicherlich ist die Tatsache von Bedeutung, dass die Niederlande ein relatives kleines Land sind und die niederländische Politik somit für Deutschland nicht in dem Maße eine Bedeutung hat, wie das bei anderen Ländern, wie etwa Großbritannien oder Frankreich, der Fall ist. Es kann jedoch auch darüber spekuliert werden, ob sich der Mangel an Interesse nicht zum Teil auch dadurch erklärt, dass vielen Menschen in der Bundesrepublik das Vorwissen, das zum Verständnis der niederländischen Geschehnisse erforderlich ist, fehlt.¹

Im Rahmen dieses Beitrags sollen zentrale Grundlagen und Charakteristika des politischen Systems der Niederlande, das eine Reihe an Gemeinsamkeiten aber auch interessante Unterschiede zum deutschen System aufweist, in Form eines eher allgemein gehaltenen Überblicks dargestellt und erörtert werden. Die Betrachtung wendet sich dabei zunächst einigen grundsätzlichen Punkten, wie beispielsweise der Verfassungsschichte und dem Staatsaufbau, zu. Danach werden die wichtigsten Akteure in der niederländischen Politik vorgestellt. Das Wahlsystem und die Parteienlandschaft finden im Anschluss Beachtung. In der Schluss-

¹ Nach Irwin und Andeweg ist das im Ausland zu beobachtende Desinteresse an der niederländischen Politik hingegen vor allem darauf zurückzuführen, dass es dieser an aufsehenerregenden Geschehnissen und somit an Schlagzeilen mangelt. Vgl. R. B. ANDEWEG / G. A. IRWIN, *Governance and politics of the Netherlands*, 2. Auflage, Basingstoke 2005, S. 19.

betrachtung wird dann auf die Inhalte und Ergebnisse der in den letzten Jahren unternommenen Reformbemühungen eingegangen. Um das Verständnis der niederländischen Abläufe und Gegebenheiten zu erleichtern, wird an verschiedenen Stellen der Vergleich zum politischen System der Bundesrepublik gezogen.

Geschichte und Grundlagen des politischen Systems der Niederlande

Die Niederlande blicken auf eine lange Geschichte zurück, in deren Verlauf sich die politischen Machtkonstellationen mehrfach drastisch änderten.² Die heutige Form des politischen Systems der Niederlande ist im hohen Maße auf die Entwicklungen zurückzuführen, die sich in den letzten rund 200 Jahren vollzogen.³ Die erste niederländische Verfassung (*grondwet*) stammt aus dem Jahr 1798 und somit aus der Zeit der französischen Besatzung (1795–1813).⁴ Diese Periode der niederländischen Geschichte ist vor allem deshalb wichtig, weil in ihrem Verlauf die zuvor sehr mächtigen Provinzen entscheidend an Bedeutung verloren. Seither spielt die nationale Ebene im niederländischen Staatsaufbau die zentrale Rolle.⁵ Nach dem Ende der französischen Besatzung wurden die Niederlande zu einer konstitutionellen Monarchie mit Willem I. als König (1814). Seit dieser Zeit füllen Mitglieder des Hauses Oranien, das historisch in besondere Weise mit der Geschichte der Niederlande verbunden ist, das Amt des niederländischen Staatsoberhauptes aus.⁶ Die Verfassung von 1814, die im Jahr darauf im Rahmen der Entstehung des Vereinigten Königreichs der Niederlande (zu dem auch das heutige Belgien gehörte) leicht verändert wurde, räumte dem Monarchen eine besonders starke Machtposition ein. Die Minister waren beispielsweise nur ihm ge-

² Zum Thema siehe: J. W. VAN DETH / J. C. P. M. Vis, *Regeren in Nederland. Het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief*, 3. Auflage, Assen 2006, S. 16ff.; J. W. VAN DETH, *Ontstaan en ontwikkeling van het Nederlandse bestel*, in: Ders. / P. A. SCHUSZLER, *Nederlandse staatkunde. Een elementaire inleiding*, Maastricht 1990, S. 33–56; R. KLEINFELD, *Niederlande-Lexikon. Geschichte, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*, in: B. MÜLLER (Hrsg.), *Vorbild Niederlande? Tips und Informationen zu Alltag, Leben, Politik und Wirtschaft*, Münster 1998, S. 129ff.

³ Zu den geschichtlichen Hintergründen und Inhalten der Verfassung von 1798 siehe: J. ROSENDAAL, *Staatsregeling voor het Bataafse volk 1798. De eerste Grondwet van Nederland*, Nimwegen 2005, S. 9ff.

⁴ Zur Geschichte der Oranien siehe den Beitrag von Rolf-Ulrich Kunze in diesem Band.

genüber verantwortlich und konnten von ihm nach Belieben berufen und entlassen werden. Das niederländische Parlament hatte dagegen nur eine schwache Position inne, es war vor allem nur in Ansätzen in der Lage, die Politik der Regierung zu beeinflussen. Das Parlament gliedert sich von 1815 an in zwei Kammern, auf deren Zusammensetzung die niederländische Bevölkerung zunächst keinen direkten Einfluss hatte. Die Erste Kammer wurde vor allem mit Rücksicht auf die Interessen der belgischen Adligen ins Leben gerufen. Ihre Mitglieder ernannte der König direkt.⁵ Die Zweite Kammer setzte sich aus Abgeordneten zusammen, die von den Provinzstaaten für eine Dauer von drei Jahren bestimmt wurden.

Im Jahr 1830 erlangte Belgien die Unabhängigkeit, die von den Niederlanden 1839 endgültig anerkannt wurde. Seither haben sich die Staatsgrenzen der Niederlande nur noch geringfügig verändert. Im Jahr darauf trat Willem I., der wegen seiner Politik und privater Gründe in der Kritik stand, zurück und Willem II. wurde Staatsoberhaupt.⁶ Zur gleichen Zeit trat eine eher wenig bedeutende Verfassungsänderung in Kraft, die unter anderem die Stellung des Parlaments durch eine gewisse Ausweitung des Budgetrechts leicht stärkte und die Minister für ihr Handeln strafrechtlich, jedoch noch nicht politisch verantwortlich machte. Willem II. regierte nach einiger Zeit in ähnlicher Weise wie sein Vater. Seine Politik änderte sich jedoch massiv, als 1848 in Frankreich und in Deutschland revolutionäre Unruhen ausbrachen. Aus Furcht davor, dass sich ähnliche Geschehnisse auch in den Niederlanden ereignen könnten, wurde der König – wie er selbst bemerkte – über Nacht von einem sehr konservativen zu einem sehr Liberalen.⁷ Er schaffte die Möglichkeit für eine grundlegende Überarbeitung der konstitutionellen Ordnung. Das bis heute bestehende politische System der Niederlande geht in seinen Grundzügen

⁵ Der Politikwissenschaftler Berndt hält zur Besetzung der Ersten Kammer fest: „Die Erste Kammer bestand aus vierzig bis sechzig Notabeln, die vom Oranienkönig aufgrund von Besitz, Geburt oder wegen besonderer Verdienste um den Staat auf Lebenszeit ernannt wurden.“ Zu den Aufgaben der Kammer schreibt der Autor: „Für den König stellte die neue Institution, die selten und nicht öffentlich zusammentrat, ein verlässliches Instrument dar, falls die mit Initiativrecht ausgestattete Zweite Kammer ihm nicht genehme Gesetze verabschiedete.“ U. BERNDT, *Die „Erste Kammer“ der Niederlande: Politisierung statt Selbstbeschränkung?*, in: G. RIESCHER (Hrsg.), *Zweite Kammern*, München 2000, S. 256.

⁶ Ron van Dooren schreibt resümierend, dass Willem I. wie ein aufgeklärter Despot herrschte, der zwar das Beste für sein Volk wollte, jedoch selbst festlegte, was hienunter zu verstehen sei. Vgl. R. VAN DOOREN, *Traditie en transformatie. Politiek en staatsinrichting in Nederland*, 3. überarbeitete Auflage, Amsterdam 2005, S. 19.

ganz wesentlich auf die Verfassung von 1848 zurück, die sich in zentralen Punkten fundamental von den zuvor gültigen Regelungen unterschied. Die wichtigste Änderung bestand darin, dass die Rolle des Parlaments gegenüber dem König erheblich gestärkt wurde. Die Minister sind seither dem Parlament und nicht mehr dem Regenten gegenüber politisch verantwortlich. Die Abgeordneten aus beiden Kammern erhielten darüber hinaus wichtige Instrumente zur Kontrolle des Regierungshandelns. Im Rahmen der politischen Neuerungen änderte man auch die Zusammensetzung des Parlaments. Die Erste Kammer wird seit 1848 nicht mehr vom König bestellt, sondern von den Vertretern der Provinzparlamente gewählt. Die Mitglieder der Zweiten Kammer werden direkt vom Volk entsandt. Die Wahlen fanden allerdings zunächst auf Grundlage des Zensuswahlrechtes statt, nach dem nur etwa zehn Prozent der über 23 Jahre alten Männer ihr Votum abgeben durften. Die niederländische Bevölkerung erlangte durch die Verfassung von 1848 neue Freiheiten, beispielsweise im Bereich der Bildung und des Versammlungsrechts. Die tiefgreifenden Neuerungen sind eng mit dem Namen des Liberalen Johan Rudolf Thorbecke (1798–1872) verbunden, der – unter anderem als Vorsitzender der Verfassungskommission – wesentlich an der Schaffung der neuen politischen Ordnung beteiligt war.

[Mit dem Jahr 1848 war der grundlegende Konflikt zwischen König und Parlament noch nicht endgültig zugunsten des Parlaments gelöst.] Vielmehr versuchte Willem III., der 1849 das Königsamt übernommen hatte und weiterhin das Recht zur Parlamentsauflösung besaß, auch in der Folgezeit entscheidenden Einfluss auf die niederländische Politik zu nehmen. Nach mehreren Konflikten musste er jedoch einsehen, dass dem Parlament nun die zentrale Position im niederländischen politischen System zukam.

Auch wenn mit der Verfassung von 1848 wichtige Weichen gestellt worden waren, bestand bei fundamentalen Fragen in der Folgezeit noch Handlungsbedarf. Die Diskussionen konzentrierten sich in den letzten Jahrzehnten des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts vor allem auf zwei Themen: das Wahlrecht und die finanzielle Gleichstellung staatlicher und konfessioneller Bildungsangebote. Obwohl sich die Zahl der wahlberechtigten Bürger durch mehrere Reformen sukzessive vergrößert hatte, erhielt die vor allem von Liberalen und Sozialisten vorgebrachte Forderung nach einem allgemeinen Wahlrecht stetig mehr Nachdruck. Die Katholiken und Protestanten standen einer Ausweitung des Wahlrechts skeptisch gegenüber, ihre zentrale Forderung bestand zu dieser Zeit in der

finanziellen Gleichstellung der christlichen und staatlichen Bildungstätigkeiten. Im Rahmen der so genannten *Pacifcatie* vom 1917 verbanden die politischen Gruppierungen die Lösungen für beide Themen miteinander. Man führte auf der einen Seite 1917 das allgemeine Wahlrecht für Männer, zwei Jahre später auch das für Frauen ein. Im Jahr 1922 fanden somit die ersten Wahlen statt, an denen die gesamte niederländische Bevölkerung teilhaben durfte. Im Zuge der Reform wurde auch das zuvor verwendete Mehrheitswahlrecht durch das Verhältniswahlrecht abgelöst. Die andere Seite des 1917 geschlossenen Kompromisses bestand darin, dass die Protestanten und Katholiken ihre Forderung nach einer finanziellen Gleichbehandlung der konfessionellen Bildung realisierten konnten.

Im weiteren Verlauf des 20. Jahrhunderts nahm man noch verschiedene Änderungen an der niederländischen Verfassung vor, die Grundpfeiler der politischen Ordnung wurden jedoch nicht mehr verändert. Auch die Zeit der deutschen Besatzung blieb nach dem Historiker Blom demnach nur eine Periode ohne nachhaltigen Einfluss: „Dutch political institutions triumphantly withstood the test of the war. Though during the war most of them were temporarily suspended, they reappeared virtually unchanged at the end of the war.“⁷ In den Jahrzehnten nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges wurden wenige kleinere Verfassungsänderungen vorgenommen, beispielsweise erhöhte man die Zahl der Abgeordneten in der Ersten (von 50 auf 75) und Zweiten Kammer (von 100 auf 150) 1956 deutlich. 1983 kam es dann zu einer Überarbeitung des niederländischen *grondwet*. Die wesentlichen Änderungen bestanden darin, dass zum einen der Verfassungstext klarer geordnet und die Sprache modernisiert wurde. Darüber hinaus wurden zum anderen einige inhaltliche Änderungen vorgenommen, unter anderem wurde der Wahlzyklus der Ersten Kammer neu geregelt (Wahl sämtlicher Abgeordneter alle vier Jahre) sowie der Grundrechtskatalog neu geordnet und um einige soziale Grundrechte erweitert. Diese sozialen Grundrechte, die sich unter anderem auf die Schaffung von Arbeitsplätzen (Art. 19) und den Schutz der Umwelt (Art. 21) beziehen, besitzen für die Politik lediglich Aufforderungscharakter und sind somit nicht einklagbar.⁸ Insgesamt hat die Überarbeitung des Jahres 1983 dazu geführt, dass sich die nieder-

⁷ Zitiert nach ANDEWEG / IRWIN (wie Anm. 1), S. 14.

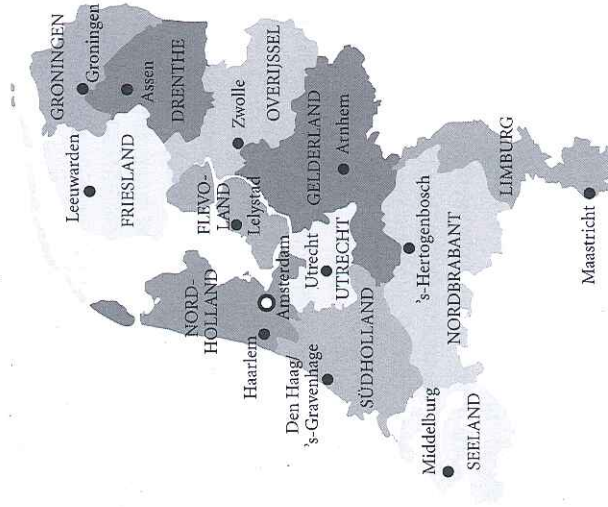
⁸ Zu den Grundrechten siehe: A. D. BELINFANTE / J. L. DE REEDE, *Beginselen van het Nederlands staatsrecht*, 15. Auflage, Deventer 2005, S. 248ff.

ländische Verfassung formal betrachtet erheblich veränderte. Trotzdem kann nach allgemeiner Auffassung nicht von einem neuen *grondwet* gesprochen werden. Vielmehr handelte es sich bei den Änderungen nach dem Politikwissenschaftler Lepszy „um eine zeitgemäße Verdeutlichung bereits bestehender Verfassungsgrundsätze sowie um eine Anpassung des Verfassungstextes an eine bereits praktizierte Verfassungswirklichkeit.“⁹

Im Verlauf der letzten Jahrzehnte wurden verschiedene weitere Verfassungsänderungen angestrebt – der Verlauf und die Ergebnisse der entsprechenden Bemühungen werden im Folgenden noch näher betrachtet. An dieser Stelle soll jedoch zunächst der Blick auf den niederländischen Staatsaufbau gerichtet werden. Die Niederlande sind ein dezentraler Einheitsstaat. Die wichtigsten politischen Entscheidungen werden somit auf der nationalen Ebene getroffen. Es existieren mit den Provinzen und den Kommunen jedoch zwei weitere Politikebenen, die eigene Aufgaben und Kompetenzen haben. Die zwölf von ihrer Größe und Einwohnerzahl recht unterschiedlichen Provinzen besitzen – anders als die deutschen Bundesländer – keine eigene Staatlichkeit. Ihre Aufgabe besteht vor allem darin, die nationale Politik auszuführen. Darüber hinaus haben sie auf wenigen Feldern, beispielsweise im Bereich der Infrastruktur und des Umweltschutzes, auch eigene Handlungsspielräume. Finanziell sind die Provinzen im hohen Maße von der nationalen Regierung abhängig. Insgesamt ist ihre Bedeutung im niederländischen Staatsaufbau – ebenso wie die Identifikation der Niederländer mit „ihrer“ jeweiligen Provinz – eher gering. Jede Provinz hat jedoch ein eigenes Parlament, das alle vier Jahre gewählt wird. Die Abgeordneten wählen das *college van gedeputeerde staten* und stellen somit die Exekutive der Provinz zusammen. Zudem entscheiden die Mitglieder der Provinzparlamente über die Zusammensetzung der Ersten Kammer. Diese vertritt im Gegensatz zum deutschen Bundesrat nicht die Interessen der Provinzen auf nationaler Ebene – deren Einfluss auf die Politik der niederländischen Regierung ist somit gering. Der oberste Vertreter jeder Provinz, der sowohl den Vorsitz im Provinzparlament als auch im *college van gedeputeerde staten* hat, wird nicht direkt oder indirekt gewählt, sondern von der Königin – *de facto* vom

⁹ N. LEPSZY, *Das politische System der Niederlande*, in: W. ISMAYR (Hrsg.), *Die politischen Systeme Westeuropas*, 3. aktualisierte und überarbeitete Auflage, Opladen 2003, S. 350. Weitere Informationen zur Verfassungsänderung des Jahres 1983 finden sich bei: C. WAALDIJK, *Grondwet*, Lelystad 1991. Eine deutsche Fassung des aktuellen Verfassungstextes ist einzusehen unter: http://www.minbzk.nl/contents/pages/6156/grondwet_D_6-02.pdf

Abb. 1: Die niederländischen Provinzen und ihre Hauptstädte

Karte: Aschendorff

Innenminister – für einen Zeitraum von sechs Jahren bestimmt. Bei den Kommissaren der Königin handelt es sich oft um erfahrene Politiker, die durch ihr Amt eine doppelte Rolle ausfüllen: Sie sind nicht nur oberster Repräsentant der Provinz nach außen, sondern zugleich Vertreter der Zentralgewalt in der Provinz.

Die Zahl der niederländischen Gemeinden hat sich in den letzten 50 Jahren durch Zusammenlegungen mehr als halbiert. Im Jahr 2006 lag sie bei rund 450. Die Kommunen sind erstens für die Umsetzung der auf nationaler und regionaler Ebene getroffenen Entscheidungen zuständig. Zweitens haben sie unter anderem im Bereich der Stadtentwicklung, der Bildung, der Kultur sowie der öffentlichen Ordnung und Sicherheit eigene Zuständigkeiten. Eine wichtige Entwicklung der letzten Jahrzehnte besteht darin, dass die Kompetenzen der Gemeinden von der niederländischen Regierung gestärkt werden, weil man davon ausgeht, dass viele Probleme am besten direkt vor Ort gelöst werden können. Finanziell sind die Gemeinden weiterhin stark von den Zuwendungen der Regierung

abhängig. Bei den Wahlen auf kommunaler Ebene wählen die Niederländer alle vier Jahre den Gemeinderat, der je nach Größe der Kommune zwischen neun und 45 Mitglieder umfasst. Die Gemeinderäte wählen zwei bis sechs Beigeordnete, die zusammen mit dem Bürgermeister die Exekutive, das *college van burgermeester en wethouders*, bilden. Die Bürgermeister werden nicht gewählt, sondern durch königlichen Beschluss für die Dauer von sechs Jahren ernannt. Die Gemeinderäte haben jedoch in der vergangenen Zeit einen zunehmend stärkeren Einfluss auf die Entscheidungen gewonnen. Durch die *Vereniging van Nederlandse Gemeenten* (VNG), in der nahezu alle Kommunen zusammengeschlossen sind, ist es den Gemeinden in einem gewissen Maße möglich, auf die nationale Politik einzuwirken.

Die Niederlande gehörten zu den europäischen Staaten mit einem großen Kolonialreich. Nach der Unabhängigkeit Indonesiens im Jahr 1949 und Surinams im Jahr 1975 sind heute nur noch die vor der Nordostküste Südamerikas liegenden Niederländischen Antillen – bestehend aus den fünf Inseln Bonaire, Curacao, Saba, St. Eustatius und St. Maarten – und Aruba Bestandteil des niederländischen Königreichs. Hinsichtlich der Autonomie der Inseln bestehen seit geraumer Zeit erhebliche Unterschiede. Im Jahr 2006 wurden weitreichende Änderungen beraten, die konkreten Ergebnisse der Verhandlungen sind aber noch nicht genau absehbar.

Wichtige Akteure im niederländischen Staatsaufbau

Die Niederlande sind seit nunmehr beinahe 200 Jahren eine konstitutionelle Monarchie. Seit 1980 ist Beatrix Staatsoberhaupt der Niederlande. In ihrem Amt erfüllt die Königin nicht nur repräsentative Pflichten wie etwa die Unterzeichnung von Gesetzen oder den Vortrag der Thronrede an jedem dritten Dienstag im September (dem *Prinsjesdag*), in welcher die politischen Pläne und der Haushalt für das kommende Jahr vorgestellt werden.¹⁰ Vielmehr ist sie – ohne politisch verantwortlich zu sein – Mitglied der Regierung und formal Vorsitzende des Staatsrates, dessen

¹⁰ Zum Inhalt der Thronrede hält Lepszky fest: „Die Thronrede entspricht einer kurzen Regierungserklärung, die neben einer knappen Analyse der Gesamtsituation der Niederlande die großen Linien der beabsichtigten politischen Maßnahmen der Regierung aufzeigt.“ LEPSZKY (wie Anm. 9), S. 352.

Hauptaufgabe in der rechtlichen und inhaltlichen Überprüfung von Gesetzesvorlagen besteht.¹¹ Bei der Regierungsbildung kommt ihr – vor allem bei unklaren Mehrheitsverhältnissen – eine wichtige Rolle zu. Zudem führt Beatrix regelmäßig Gespräche mit Vertretern der politischen Elite: So trifft sie sich beispielsweise jeden Montag mit dem Ministerpräsidenten. Auch wenn über den Inhalt dieser Unterredungen nur gemutmaßt werden kann, ist doch davon auszugehen, dass Beatrix, die sich intensiv mit den Entwicklungen im Land auseinandersetzt, diese Gespräche durchaus zum Vortrag eigener Auffassungen nutzt.¹² Der politische Einfluss der Monarchie ist insgesamt nicht eindeutig zu erfassen. Sehr klar erkennbar ist hingegen die integrative Bedeutung des Königshauses. Nach dem Politikwissenschaftler und Niederlandeexperten Ralf Kleinfeld bildet die Monarchie „für die niederländische Gesellschaft eine der wichtigsten Integrationsklammern.“¹³

Das niederländische Parlament (die so genannten *Staten-Generaal*) setzt sich aus zwei Kammern zusammen.¹⁴ Grundsätzlich sind beide Kammern an der Gesetzgebung und an der Kontrolle des Regierungshandelns beteiligt. Das weitaus größere politische Gewicht kommt der Zweiten Kammer zu, die sich aus 150 alle vier Jahre direkt vom Volk gewählten Abgeordneten zusammensetzt. Die Mitglieder der Zweiten Kammer besitzen das Initiativrecht, das heißt, sie können Gesetzesvorschläge erarbeiten und zur Abstimmung stellen. Die Gesetzesvorschläge der Regierung werden in der Zweiten Kammer diskutiert und in vielen Fällen verändert. Um die Regierung zu kontrollieren, stehen der Kammer neben dem wichtigen Budgetrecht verschiedene andere Möglichkeiten offen. Unter anderem können Regierungsmitglieder zu Stellungnahmen aufgefordert und Untersuchungen zu bestimmten Themen veranlasst werden. Darüber hinaus ist es den Mandatsträgern möglich, Anträge zu stellen, um auf diese Weise die Aktivitäten der Regierung zu beeinflussen. Wenn die Zweite Kammer einem Misstrauensantrag gegen einen Minister mehrheitlich zustimmt oder ein besonders wichtiges Gesetz ablehnt,

¹¹ Im Artikel 42 des niederländischen *grondwet* heißt es: „Die Regierung besteht aus dem König und den Ministern. Der König ist unverletzlich; die Minister sind verantwortlich.“

¹² In diesem Sinne äußert sich unter anderem: VAN DOOREN (wie Anm. 6), S. 116.

¹³ KLEINFELD (wie Anm. 2), S. 147.

¹⁴ Ausführliche Informationen zum niederländischen Parlament vermitteln: P.P.T. BOVEND'EERT/H.R.B.M. KUMMELING, *Het Nederlandse Parlement*, 10. Auflage, Deventer 2004.

führt dies normalerweise zum Rücktritt des Ministers oder sogar zu einer Regierungskrise.

Die Zweite Kammer ist von ihrer Arbeitsweise her – ebenso wie der Deutsche Bundestag – sowohl Rede- als auch Arbeitsparlament. Es existiert somit auf der einen Seite eine Reihe fest eingerichteter und temporärer Ausschüsse, in denen die Entscheidungen des Parlaments vorbereitet werden. Auf der anderen Seite finden in der Zweiten Kammer Debatten statt, die der Öffentlichkeit dazu dienen können, die unterschiedlichen Standpunkte der Parteien zu erkennen und zu bewerten! Es entspricht der politischen Kultur in den Niederlanden, dass die Diskussionen im Parlament weniger kontrovers und polarisierend geführt werden als dies beispielsweise im Deutschen Bundestag oder im britischen Unterhaus der Fall ist.¹⁵ Abschließend sei hinsichtlich der Zweiten Kammer darauf hingewiesen, dass sich die Sozialstruktur der Abgeordneten seit geraumer Zeit wandelt: Der Anteil weiblicher Mandatsträger steigt (allerdings sind Frauen noch immer unterrepräsentiert), mehr Personen mit Einwanderungshintergrund gelingt der Einzug in das Parlament und der Altersdurchschnitt der Abgeordneten sinkt.

Die Erste Kammer, die auch Senat genannt wird, setzt sich aus 75 Mitgliedern zusammen, die, wie oben bereits erwähnt, alle vier Jahre von den Abgeordneten der Provinzparlamente gewählt werden.¹⁶ Da bei den Wahlen zur Ersten Kammer die Parteidisziplin in den meisten Fällen eingehalten wird, steht ihr Ausgang im Voraus bereits weitgehend fest. Bei den Senatoren handelt es sich um Teilzeitpolitiker, denen für ihre Arbeit in der Ersten Kammer vergleichsweise wenige personelle und finanzielle Mittel zugestanden werden. Der Senat tritt wesentlich seltener zusammen als die Zweite Kammer, seine Bedeutung ist insgesamt deutlich geringer.

Da der Senat nicht die Interessen der Provinzen vertritt, stellt sich die Frage nach seinen Funktionen. Ebenso wie die Zweite Kammer kontrolliert auch der Senat – wenn auch mit weitaus geringerer Intensität – die Regierung. Seine Hauptaufgabe besteht in der Kontrolle gesetzgeberischen Handelns. Die Senatoren besitzen zwar nicht das Recht zur Gesetzesinitiative, alle Gesetze benötigen jedoch nicht nur die Zustimmung

¹⁵ „Vielmehr herrscht die Form des politischen Diskurses, des Austausches von Argumenten mit dem Ziel einer weitgehend einvernehmlichen Kompromissfindung vor.“ LEPSZY (wie Anm. 9), S. 353.

¹⁶ Zur Ersten Kammer siehe: BERNDT (wie Anm. 5), S. 255ff.

mung der Zweiten, sondern auch die der Ersten Kammer. Die Notwendigkeit einer weiteren Prüfung der Gesetzesvorlagen durch den Senat wird damit begründet, dass es in den Niederlanden keine mit dem deutschen Bundesverfassungsgericht vergleichbare Verfassungsgerichtsbarkeit gibt und die Entscheidungen in der Ersten Kammer sich weniger an parteipolitischen Erwägungen orientieren. Insgesamt soll der Senat somit als *chambre de réflexion* die rechtliche und inhaltliche Qualität politischer Entscheidungen erhöhen.¹⁷ Die Senatoren haben dabei nur die Wahl ein Gesetz zu befürworten oder abzulehnen. Änderungen können sie – zumindest formal – nicht vornehmen.¹⁸ In der Praxis kam es im Zeitraum von 1945 und 2003 in 47 Fällen vor, dass der Senat von seinem Vetorecht Gebrauch machte. Darüber hinaus wurden in einigen Fällen Gesetzesvorlagen zurückgezogen bzw. es wurden vorweg für die Zustimmung der Senatoren notwendige Änderungen vorgenommen. In den letzten Jahren kam es in mehreren Fällen – auf die im Folgenden noch eingegangen wird – dazu, dass der Senat ein wichtiges Gesetz zum Scheitern brachte. Die daraufhin entstandenen Kontroversen haben die grundsätzliche Kritik an der Arbeit der Kammer neu entfacht. Es wurden sogar erneut Stimmen laut, die die Auflösung des Senats forderten. Die Politikwissenschaftler Irwin und Andeweg schreiben, dass solche Forderungen auch deshalb bislang keinen Erfolg hatten, weil die Erste Kammer letztlich ihrer eigenen Auflösung zustimmen müsste.¹⁸

In Deutschland steht zumeist am Abend der Bundestagswahl fest, welche Parteien in der nächsten Legislaturperiode regieren werden. Ist dies – wie nach der Wahl im Jahr 2005 – ausnahmsweise nicht der Fall, finden in der Regel in kurzer Zeit intensive Gespräche statt, damit möglichst rasch Klarheit über das zu bildende Regierungsbündnis besteht. In den Niederlanden ergibt sich ein anderes Bild: Oftmals dauert es hier sehr lange, bis die Entscheidung über die Zusammensetzung der nächsten Regierung fällt. Wichtige Gründe hierfür liegen darin, dass die niederländischen Parteien vor der Wahl zumeist keine eindeutigen Koalitionsaussagen treffen und die Mandatsverteilung häufig verschiedene Optionen offen lässt. Darüber hinaus findet ein recht aufwendiges Verfahren zur Regierungsfindung Verwendung, das hier nur idealtypisch

¹⁷ In der Praxis passiert es, dass die Mitglieder des Senats vorab signalisieren, dass sie einem Gesetz nur unter bestimmten Voraussetzungen zustimmen können. Daraufhin wird die Gesetzesvorlage häufig entsprechend verändert, was dem Senat im Ergebnis dann doch einen inhaltlichen Einfluss gibt.

¹⁸ Vgl. ANDEWEG/IRWIN (wie Anm. 1), S. 132.

dargestellt werden soll. Im Rahmen der Verhandlungen müssen insgesamt drei schwierige Fragestellungen geklärt werden: Welche Parteien sollen an der Regierung beteiligt sein? Auf welche Inhalte wird sich verständigt? Welche Parteien und Personen sollen welche Ämter besetzen? Zur Beantwortung dieser Fragen führt die Königin zunächst Gespräche mit dem Vizepräsidenten des Staates, den Vorsitzenden beider Kammern und den Fraktionsvorsitzenden. Auf dieser Grundlage benennt sie dann den so genannten *Informateur*. Dieser nimmt Kontakt zu den Parteivertretern auf und führt Sondierungsgespräche. Wenn zwischen den Parteien ein hoher Grad der Einigung erzielt wurde, ernennt die Königin den *Formateur* (zumeist der spätere Ministerpräsident), der die Kabinettsbildung abschließt.¹⁹

Die Kritik an dem Verfahren zur Regierungsbildung, das vielen Kommentatoren als zu langwierig und zu wenig transparent erscheint, ist immer wieder deutlich zu vernehmen. Tatsächlich dauert die Regierungsbildung in den Niederlanden einer Berechnung zufolge durchschnittlich nicht weniger als 83 Tage und damit im internationalen Vergleich sehr lange.²⁰ Von größerer Bedeutung ist jedoch die Tatsache, dass es den Entscheidungen der Königin und dem Verhandlungsablauf zwischen den Parteien an Transparenz und demokratischer Legitimation mangelt. Insbesondere die Tatsache, dass der Ausgang der Wahl in manchen Fällen nur einen geringen Einfluss auf das Regierungsbündnis hat, steht durchaus zurecht in der Kritik. Irwin und Andeweg halten fest: „voters propose, politicians dispose. Elections have little impact on which coalition is formed. This is the achilles heel of the Dutch political system (...)“²¹

Die niederländische Regierung setzt sich aus dem Staatsoberhaupt und den Ministern, das niederländische Kabinetts aus den Ministern und den Staatssekretären zusammen. Im regelmäßig tagenden Ministerrat werden wichtige Entscheidungen getroffen und die Inhalte der Regie-

¹⁹ Ausführlichere Informationen zum Prozess der Regierungsbildung finden sich unter anderem bei VAN DETH / VIS (wie Anm. 2), S. 65ff.

²⁰ Die längste Regierungsbildung fand 1977 statt, als es über ein halbes Jahr dauerte, bis letztlich das Regierungsbündnis aus CDA und VVD stand.

²¹ ANDEWEG / IRWIN (wie Anm. 1), S. 117. Der mangelnde Einfluss des Wählervotums wird vor allem am Beispiel der sozialdemokratischen *Partij van de Arbeid* (PvdA) deutlich. Diese konnte sich nach den Wahlen in den Jahren 1977, 1982, 1986 und 2003 aufgrund von Stimmgewinnen als Wahlsieger fühlen – trotzdem wurde die Regierung ohne sie gebildet. Bei den Wahlen 1981, 1989 und 1994 verloren die Sozialdemokraten hingegen Stimmanteile und zogen dennoch in die Regierung ein.

rungepolitik koordiniert. In diesem Gremium, welches das politische Machtzentrum der Niederlande darstellt, sind alle Minister vertreten.²² Der Ministerpräsident, der das Ministerium für allgemeine Angelegenheiten leitet, hat den Vorsitz inne. Die niederländischen Minister verfügen nicht alle über ein eigenes Ministerium, beispielsweise ist der Minister für Entwicklungszusammenarbeit stets dem Außenministerium zugeordnet. Sie leiten ihre Geschäftsbereiche weitgehend eigenständig und sind auch einzeln dem Parlament gegenüber verantwortlich.

Die Rolle des Ministerpräsidenten ist vor dem Hintergrund der starken Stellung der Minister die eines *primus inter pares*. Seine Aufgabe besteht darin, die Arbeit der Regierung zu koordinieren und die Politik zu vereinheitlichen. Zudem vertritt der Ministerpräsident die Regierung nach außen. Anders als der deutsche Bundeskanzler verfügt er nicht über die Kompetenz, die Richtlinien der Politik zu bestimmen. Es ist ihm auch nicht möglich, Minister nach seinem Belieben einzusetzen und zu entlassen. Im internationalen Vergleich hat er somit eine eher schwache Position inne, die sich unter anderem aus der niederländischen Tradition der Versäulung (siehe den Beitrag von Wielenga in diesem Band) erklärt.²³ Die schwache Stellung des Ministerpräsidenten trug in der Vergangenheit dazu bei, dass einzelne mächtige Politiker dieses Amt mieden und lieber in anderen Positionen, beispielsweise als Fraktionsvorsitzende, aktiv waren.²⁴ In der letzten Zeit ist der Stellenwert des Ministerpräsidenten- amtes jedoch deutlich gestiegen. Diese Entwicklung erklärt sich erstens durch die zunehmende Mediatisierung und Personifizierung des politischen Geschehens. Zweitens führt der Verlauf des Europäischen Integrationsprozesses in den Mitgliedsländern zu einer Stärkung der Machtposition des Regierungschefs.]

Bei der Betrachtung der niederländischen Regierung fallen noch einige weitere Unterschiede zu Deutschland auf. In den Niederlanden besteht seit 1937 die Trennung zwischen Amt und Mandat. Niederländische Minister und Staatssekretäre können folglich nicht Mitglied der Ersten oder Zweiten Kammer sein. Diese Regelung wirkt sich auch auf das Verhältnis zwischen Regierung und Parlament aus: Regierungsvertreter werden in der niederländischen Volksvertretung eher als Besucher empfangen. Der

²² Auf die hohe Bedeutung des Ministerrats verweisen unter anderem: VAN DETH / VIS (wie Anm. 2), S. 62.

²³ „Compared with his British, French or even his German colleague, the Dutch Prime Minister has very few formal powers.“ ANDEWEG / IRWIN (wie Anm. 1), S. 122.

²⁴ Vgl. ebd., S. 126.

Ministerpräsident wird anders als der Bundeskanzler nicht zu Beginn seiner Amtszeit vom Parlament gewählt. In den Niederlanden geht man hingegen auch ohne separate Abstimmung davon aus, dass die Regierungsparteien mit ihrer Mandatsmehrheit den Regierungschef unterstützen. In der nachfolgenden Tabelle werden die Ministerpräsidenten und die Regierungsparteien in der Zeit nach 1946 aufgelistet.²⁵

Tab. 1: *Regierungen in den Niederlanden (1946–2006)*

Kabinett	Partei des Ministerpräsidenten	Regierungszeit von bis	Regierungsparteien (Zahl der Ministerposten)	Parlamentsmehrheit
Beel I	KVP	1946 1948	PvdA (6), KVP (5), Parteilose (3)	61 %
Drees I	PvdA	1948 1951	KVP (6), PvdA (5), CHU (1), VVD (1), Parteilose (2)	76 %
Drees II	PvdA	1951 1952	KVP (6), PvdA (5), CHU (2), VVD (1), Parteilose (1)	76 %
Drees III	PvdA	1952 1956	KVP (6), PvdA (5), CHU (2), ARP (2), Parteilose (1)	81 %
Drees IV	PvdA	1956 1958	KVP (5), PvdA (5), CHU (2), ARP (2)	85 %
Beel II	KVP	1958 1959	KVP (6), ARP (2), CHU (2)	51 %
De Quay	KVP	1959 1963	KVP (6), VVD (3), CHU (2), ARP (2)	63 %
Marijnen	KVP	1963 1965	KVP (6), VVD (3), CHU (2), ARP (2)	61 %
Cals	KVP	1965 1966	KVP (6), PvdA (5), ARP (3)	71 %
Zijlstra	ARP	1966 1967	KVP (8), ARP (5)	41 %
De Jong	KVP	1967 1971	KVP (6), ARP (3), VVD (3), CHU (2)	57 %
Biesheuvel I	ARP	1971 1972	KVP (6), ARP (3), VVD (3), CHU (2), DS70 (2)	55 %
Biesheuvel II	ARP	1972 1973	KVP (6), ARP (3), VVD (3), CHU (2)	49 %

²⁵ Für weitere Informationen zur niederländischen Regierung sowie zu den einzelnen Ministerpräsidenten und Kabinetten siehe: BELINFANTE/DE REEDE (wie Anm. 8), S. 44ff.; H. M. DE JONG/P. A. SCHUSZLER (Hrsg.), *Staatkunde. Nederland in drievoud*, Bussum 1999, S. 38ff.; D. HOUWAART, *Van Drees tot Kok. Een halve eeuw regeren*, Kampen 1998.

Kabinett	Partei des Ministerpräsidenten	Regierungszeit von bis	Regierungsparteien (Zahl der Ministerposten)	Parlamentsmehrheit
Den Uyl	PvdA	1973 1977	PvdA (7), KVP (4), ARP (2), PPR (2), D66 (1)	65 %
Van Agt I	CDA	1977 1981	CDA (10), VVD (6)	51 %
Van Agt II	CDA	1981 1982	CDA (6), PvdA (6), D66 (3)	73 %
Van Agt III	CDA	1982 1982	CDA (9), D66 (5)	43 %
Lubbers I	CDA	1982 1986	CDA (8), VVD (6)	54 %
Lubbers II	CDA	1986 1989	CDA (9), VVD (5)	54 %
Lubbers III	CDA	1989 1994	CDA (7), PvdA (7)	69 %
Kok I	PvdA	1994 1998	PvdA (5), VVD (5), D66 (4)	61 %
Kok II	PvdA	1998 2002	PvdA (6), VVD (6), D66 (3)	65 %
Balkenende I	CDA	2002 2003	CDA (6), VVD (4), LPF (4)	62 %
Balkenende II	CDA	2003 2006	CDA (8), VVD (6), D66 (2)	52 %
Balkenende III	CDA	2006 2007	CDA (10), VVD (8)	47 %

Quelle: R. VAN DOOREN, *Traditie en transformatie. Politiek en staatsinrichting in Nederland*, 3. überarbeitete Auflage, Amsterdam 2005, S. 114f.; J. W. VAN DER P. J. C. P. M. Vis, *Regeren in Nederland. Het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief*, 3. Auflage, Assen 2006, S. 66

Neben der Königin, dem Parlament und der Regierung wirken viele weitere Akteure am politischen Geschehen mit. Einige sollen hier kurz angesprochen werden. Der im Vorangegangenen bereits genannte Staatsrat besteht schon seit 1531. Er ist das älteste und zugleich das bedeutendste Beratungsgremium der Krone. Im Staatsrat sind mehrere Mitglieder der königlichen Familie vertreten, unter anderem der Thronfolger. Ihre Mitgliedschaft ist jedoch eher als formal zu betrachten, von ihrem Recht zur Teilnahme an den Sitzungen machen sie kaum Gebrauch. Neben der Prüfung von Gesetzesvorlagen kann sich der Staatsrat auch auf eigene Initiative hin mit bestimmten Themen befassen. Da dem Staatsrat kein Veto- oder Entscheidungsrecht zusteht, ist sein Votum für die Regierung nicht bindend. Im Falle einer Thronvakanz übernimmt der Staatsrat die Aufgaben des Staatsoberhauptes. Er ist zudem oberste Berufungsinstanz bei Rechtsstreitigkeiten zwischen Bürgern und Behörden. Die Allgemeine Rechenkammer, die sich aus drei Mitgliedern zusammensetzt und

jährlich einen Bericht herausgibt, ist dafür zuständig, die Verwendung der öffentlichen Mittel zu überprüfen. Kriterium ist dabei zum einen die Rechtmäßigkeit und zum anderen die Effizienz des Mitteleinsatzes. Der jeweils für sechs Jahre ernannte Nationale Ombudsmann bildet eine unabhängige Instanz, die das Verhalten des Staates gegenüber den Bürgern prüft. Jeder Niederländer kann sich an ihn wenden, um das Verhalten einer bestimmten Einrichtung kontrollieren zu lassen. Zudem kann der Ombudsmann auch eigeninitiativ tätig werden.¹

In den Niederlanden gibt es auffallend viele und einflussreiche Institutionen, die mit ihrer Arbeit politisches Handeln vorbereiten oder zu verbessern versuchen. Ein wichtiges Beispiel für diese zumeist staatlichen oder halbstaatlichen Einrichtungen ist der 1950 gegründete Sozial-Ökonomische Rat (SER), in dem die Sozialpartner und von der Regierung entsandte Sachverständige vertreten sind. Der SER stellt ein sehr einflussreiches sozial- und wirtschaftspolitisches Beratungsgremium der Regierung dar (diese war bis Mitte der 1990er Jahre sogar verpflichtet, die Gutachten des Rates zu berücksichtigen). Der SER übernahm bei seiner Entstehung u. a. Aufgaben, die zuvor von der 1945 gegründeten *Stichting van de Arbeid* (STAR), in der Arbeitgeber- und Arbeitnehmervertreter organisiert sind, erfüllt wurden. Die STAR ist noch heute bedeutsam, weil sie den Kontakt zwischen den Sozialpartnern fördert und gemeinsame Beschlüsse – wie am Beispiel des bekannten *Abkommens von Wassenaar* (1982) deutlich wird – erleichtert. Weitere in diesem Zusammenhang relevante Institutionen sollen an dieser Stelle nur kurz genannt werden: Das 1947 gegründete Zentrale Planbüro (CPB) ist dem Wirtschaftsministerium angegliedert und erstellt wirtschaftliche Prognosen und Analysen; das Soziale- und kulturelle Planbüro (SCP; gegründet 1974) beschäftigt sich – wie der Name schon sagt – als Beratungsorgan mit sozialen und kulturellen Themen; der Wissenschaftliche Rat für Regierungspolitik (WRR) stellt durch seine Arbeit der Politik Erkenntnisse zu politischen und gesellschaftlichen Fragestellungen zur Verfügung.

Ebenso wie in Deutschland üben auch in den Niederlanden verschiedenste Interessengruppen politischen Einfluss aus. Zu nennen sind in diesem Zusammenhang beispielsweise die Arbeitnehmer- und Arbeitgeberorganisationen. Die Gewerkschaftsbewegung hat sich in den letzten Jahren wenig industrialisierten Niederlanden erst relativ spät entwickelt. Ihre Struktur war über Jahrzehnte durch die Versäulung geprägt. Derzeit sind, bei abnehmender Tendenz, etwa 1,9 Millionen Arbeitnehmer gewerkschaftlich organisiert. Der größte Dachverband ist der FNV (*Fede-*

ratie Nederlandse Vakbeweging) mit etwa 1,2 Millionen Mitgliedern. Die Versäulung wirkte sich auch auf die Struktur der Arbeitgeberorganisationen aus. Die wichtigsten Organisationen waren lange der VNO (*Verbond van Nederlandse Ondernemingen*) und der NCW (*Nederlands Christelijk Werkgeversverbond*). Beide Organisationen schlossen sich 1997 zur „Vereinigung VNO-NCW“ zusammen. Darüber hinaus haben sich beispielsweise die mittelständischen Betriebe in der Organisation MKB *Nederland* zusammengefunden. Neben den klassischen Interessengruppen erhalten vergleichsweise neue Vereinigungen, die zivilgesellschaftlich geprägt sind, wie etwa der *World Wide Fund For Nature*, *Amnesty International*, das *Rode Kreuz* oder *Ärzte ohne Grenzen* in den Niederlanden sehr hohen Zulauf.

Das niederländische Wahlsystem

Die Wahlen zur Zweiten Kammer finden in den Niederlanden seit 1917 nach dem Verhältniswahlrecht statt. Eine Sperrklausel wie etwa die Fünfprozenthürde in Deutschland bei Bundestagswahlen existiert nicht. Somit muss eine Partei bei der Wahl nur 0,67 Prozent der Stimmen erreichen, um einen der 150 Parlamentssitze zu erhalten, erfahrungsgemäß entspricht dies etwa 60.000 Stimmen. Das aktive und passive Wahlrecht haben alle Niederländer, die mindestens 18 Jahre alt sind. Die Niederlande werden bei den Wahlen zwar aus administrativen Gründen in 19 Wahlbezirke aufgeteilt, in Bezug auf die Ergebnisse der Wahl hat diese Einteilung aber keine Bedeutung. Die Parteien haben jedoch die Möglichkeit in jedem Bezirk eine andere Liste zu präsentieren und damit einen regionalen Bezug ihrer Kandidaten herzustellen. Umfragen deuten jedoch darauf hin, dass die Wähler sich kaum von derartigen Betrachtungen leiten lassen.²⁶

Die Wähler geben ihre Stimme nicht allgemein für eine Partei ab, sondern für einen Kandidaten auf der Liste der Partei. Die Zusammensetzung der Liste wird von den Parteien entschieden, wobei unterschiedliche Verfahren Verwendung finden. Die Spitzenkandidaten führen die Liste ihrer Partei in allen 19 Wahlbezirken an. Sie erhalten, da die meisten Niederländer durch ihre Stimme ihre allgemeine Parteipräferenz und nicht die Unterstützung für eine Person ausdrücken wollen, häufig mit

²⁶ Vgl. ANDEWEG/IRWIN (wie Anm. 1), S. 81.

großem Abstand die höchste Zahl der Stimmen.²⁷ Die Wähler können ihre Stimme jedoch auch einem anderen Kandidaten geben. Diese Stimmabgabe kann von Bedeutung sein, weil ein Kandidat, der eine bestimmte Zahl dieser so genannten Vorzugs- bzw. Präferenzstimmen erhalten hat, das Mandat von einem über die Liste abgesicherten Bewerber bekommt. Die Bedeutung der Vorzugsstimmen war lange Zeit äußerst gering. Sie ist seit 1998 jedoch gewachsen, weil zu dieser Zeit die entsprechende Hürde deutlich herabgesetzt wurde. Bei der Wahl 2006 haben 27 Kandidaten genug Stimmen erhalten, um über ihre Vorzugsstimmen einen Platz im Parlament beanspruchen zu können. Von diesen waren 26 allerdings bereits durch ihren Listenplatz abgesichert.²⁸

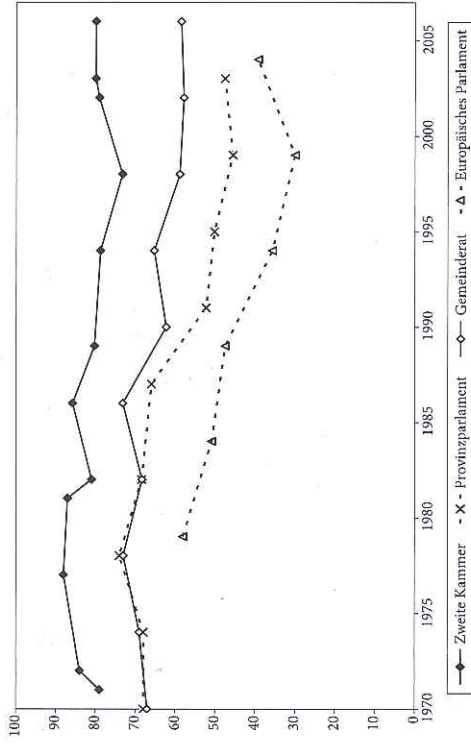
Der zentrale Vorzug des niederländischen Verhältniswahlrechts besteht darin, dass das Votum der Bevölkerung sich relativ exakt in der Zusammensetzung des Parlaments widerspiegelt. Darüber hinaus fällt es neuen Parteien in den Niederlanden wegen der fehlenden Sperrklausel leichter, einen Zugang zum politischen Geschehen zu finden. Im Vergleich zum deutschen Bundestag ist in der Zweiten Kammer stets eine deutlich höhere Zahl an Fraktionen vertreten: In den letzten Jahrzehnten schafften immer mindestens sieben Gruppierungen, nach den Wahlen 1971 und 1972 sogar 15 Gruppen den Einzug in das Parlament. Die recht hohe Zahl an Fraktionen ist jedoch auch kritisch zu bewerten, weil sie die Regierungsbildung und die Arbeit im Parlament zum Teil erschwert. Das Wahlsystem ist darüber hinaus ein Grund dafür, dass die innere Bindungskraft der Parteien in den Niederlanden geringer ist als in Deutschland – im Fall von parteiinternen Konflikten kommt es häufiger zur Gründung von neuen Gruppierungen, die sich bei den nächsten Wahlen gute Chancen auf den Einzug in die Volksvertretung ausrechnen können.

Die Wahlbeteiligung war in den Niederlanden bis 1970 sehr hoch, weil die Bürger gesetzlich zur Teilnahme an den Wahlen verpflichtet wa-

²⁷ Bei der Wahl 2006 kam es zum ersten Mal vor, dass der Spitzenkandidat einer Partei nicht die meisten Stimmen für sich verbuchen konnte. Der VVD-Politiker Rutte, der sich im Kampf um die Spitzenkandidatur knapp durchgesetzt hatte, bekam weniger Stimmen als die zweite Person auf der VVD-Liste, die ehemalige Ministerin für Ausländerangelegenheiten und Integration Rita Verdonk. Diese versuchte nach der Wahl vergeblich, das Wahlergebnis zu nutzen, die Macht in der Partei neu zu verteilen. Lediglich die D66-Kandidatin Fatma Koser Kaya war nicht auch durch ihren Listenplatz zum Einzug in das Parlament berechtigt. Sie erhielt daraufhin das Mandat ihres Kollegen Bert Bakker.

²⁸ Lediglich die D66-Kandidatin Fatma Koser Kaya war nicht auch durch ihren Listenplatz zum Einzug in das Parlament berechtigt. Sie erhielt daraufhin das Mandat ihres Kollegen Bert Bakker.

Abb. 2: Die Wahlbeteiligung in den Niederlanden, 1970 bis 2006 (in Prozent)

Quelle: <http://www.cbs.nl>; eigene Darstellung

ren.²⁹ Seit dieser Zeit ist sie – ebenso wie in Deutschland – je nach Wahl-ebene unterschiedlich. Bei den nationalen Wahlen und den Gemeinderatswahlen sind die höchsten Anteile zu verzeichnen. Wesentlich geringer ist die Beteiligung bei den Wahlen zu den Provinzparlamenten und zum Europäischen Parlament. Die Höhe der Wahlbeteiligung wird letztlich im Wesentlichen dadurch bestimmt, welche Bedeutung die Wähler der jeweiligen Wahl beimessen.

Den Wahlkämpfen kam in der Zeit der Versäulung, in denen die Bevölkerung sich zum großen Teil stark mit einer Partei identifizierte, nur eine geringe Bedeutung zu. Seit den späten 1960er Jahren existiert jedoch auch in den Niederlanden eine zunehmende Zahl an Wechselwählern, die nicht nur durch eine geschickte Kandidatenauswahl, sondern eventuell auch durch eine erfolgreiche Kampagne gewonnen werden können. Aus diesem Grund und begünstigt durch die neuen technischen Mög-

²⁹ Die Wahlbeteiligung bei den elf Parlamentswahlen, die zwischen 1925 und 1967 stattfanden, lag bei über 94 Prozent. Auf kommunaler Ebene war in diesem Zeitraum eine Wahlbeteiligung von nahezu 93 Prozent zu verzeichnen.

lichkeiten hat sich das Wahlkampfengagement der Parteien erheblich erhöht. Allerdings stehen den niederländischen Parteien im internationalen Vergleich eher geringe finanzielle Mittel für ihre Wahlkampfaktivitäten zur Verfügung. Dementsprechend betreiben sie auch weitaus weniger Aufwand als dies zum Beispiel in Deutschland der Fall ist. Aufgrund der Tatsache, dass die Parteien vor der Wahl nicht genau wissen, welche Regierungsbündnisse nach der Wahl möglich sind, blieben polarisierende Inhalte und scharfe Konfrontationen in den Wahlkämpfen bisher eher die Ausnahme. Die eher defensive Ausrichtung der Wahlkämpfe entsprach dabei auch der politischen Kultur in den Niederlanden. Inwiefern die Erfolge Pim Fortuyns, der durch sein Auftreten und seine Inhalte polarisierte, zu einer dauerhaften Veränderung der niederländischen Wahlkämpfe führen, ist derzeit noch nicht abzusehen.³⁰

Das niederländische Parteiensystem

Ebenso wie in den meisten anderen europäischen Staaten kommen den Parteien auch in den Niederlanden wichtige Funktionen zu. Sie sind beispielsweise dafür zuständig, Interessen zu aggregieren und zu artikulieren, die politische Elite zu rekrutieren und die Bevölkerung politisch zu sozialisieren. Da die Parteien in den Niederlanden anders als in Deutschland keinen Verfassungsrang besitzen, existieren weniger spezifische Vorgaben für ihre inneren Strukturen und Prozesse. Die Parteien finanzieren sich vor allem durch Mitgliedsbeiträge, Spenden, Abgaben ihrer Funktionsträger und sonstige Einkünfte. Darüber hinaus erhalten sie auch öffentliche Mittel, denen jedoch im Vergleich zu Deutschland eine deutlich geringere Bedeutung zukommt. Ein weiterer Unterschied zur Bundesrepublik besteht darin, dass innerhalb der niederländischen Parteien die Fraktionsvorsitzenden in der Regel eine weitaus stärkere Machtposition besitzen. Die Parteivorsitzenden sind hingegen eher mit den deutschen Generalsekretären zu vergleichen.

Das Parteiensystem der Niederlande war bis in die 1960er Jahre hinein vor dem Hintergrund der Versäulung durch ein hohes Maß an Kon-

³⁰ Für weitere Informationen zum Wahlsystem und zu den Wahlen in den Niederlanden siehe: BOVEND'EERT / KUMMELING (wie Anm. 14), S. 68ff.; INSTITUUT VOOR PUBLIEK EN POLITIEK, *Verkiezingen*, 2. Auflage, Amsterdam 1997. Die Ergebnisse der seit Anfang des 20. Jahrhunderts durchgeführten Parlamentswahlen sind im Beitrag von Friso Wielenga aufgeführt.

stanz gekennzeichnet. Sogar nach den Jahren der deutschen Besatzung, in denen durchaus Überlegungen zur Überwindung der versäulten Gesellschaftsstruktur angestellt wurden, kam es zu einer weitgehenden Restauration. Im Ergebnis prägten nach dem Krieg zunächst fünf Parteien die politische Landschaft: die katholische KVP (*Katholieke Volkspartij*), die protestantische ARP (*Anti-Revolutionaire Partij*), die ebenfalls protestantische jedoch weniger dogmatische und hierarchische CHU (*Christelijk-Historische Unie*), die sozialdemokratische PvdA (*Partij van de Arbeid*) und die liberale VVD (*Volkspartij voor Vrijheid en Democratie*). Die Dominanz dieser fünf Parteien bzw. ihrer Vorgängerorganisationen wird sehr deutlich, wenn man sich die Wahlergebnisse von 1918 bis 1963 anschaut. Bei den Wahlen in diesem Zeitraum erhielten sie jeweils zwischen knapp 80 und rund 90 Prozent der Stimmen.

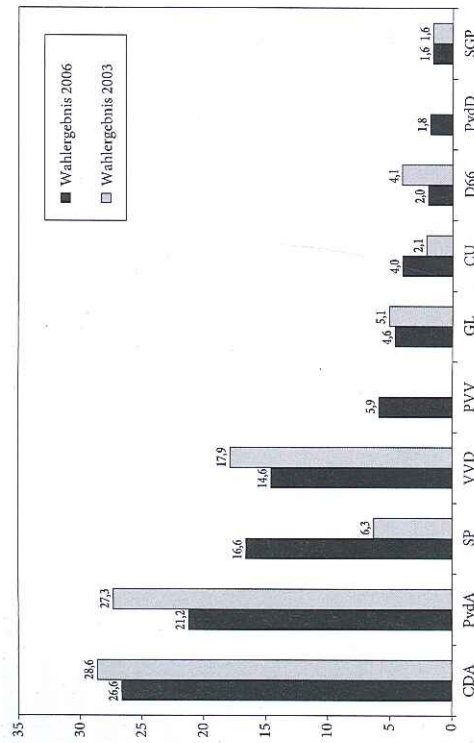
Nach 1960 gewannen verschiedene neue Parteien an Bedeutung, von denen viele jedoch nur für kurze Zeit im Parlament vertreten waren. Die Entstehung der neuen Gruppierungen ist vor allem auf die folgenden verschiedene gesellschaftlicher Entwicklungen zurückzuführen. Der wachsende Wohlstand, das steigende Bildungsniveau, die voranschreitende Säkularisierung, das Heranwachsen einer neuen Generation mit veränderten Wertevorstellungen, das Aufkommen des Fernsehens, die höhere Mobilität – diese und weitere Aspekte führten dazu, dass neue politische Forderungen an Bedeutung gewannen, Parteibindungen aufbrachen, und somit Raum für neue politische Gruppen entstand. Seither haben sich die Parteienlandschaft und das Gewicht der einzelnen Gruppierungen mehrmals verändert. Die aktuelle Gestalt der Parteienlandschaft kann anhand der Ergebnisse der Parlamentswahlen des Jahres 2006 nachvollzogen werden. Insgesamt erhielten zehn Gruppierungen bei dieser Wahl genügend Stimmen für den Einzug in die Zweite Kammer. Die Abbildung 3 veranschaulicht die Ergebnisse des Wählervotums. Um einen Vergleich zu ermöglichen, sind in der Grafik auch die Resultate der Wahl 2003 eingefügt.³¹

Im Folgenden sollen nun kurz auf die in der Grafik dargestellten Parteien, die das aktuelle politische Geschehen in den Niederlanden prägen, eingegangen werden.³² Beim CDA (*Christen-Democratisch Appél*) handelt

³¹ Aus dem Wahlergebnis des Jahres 2006 ergab sich folgende Mandatsverteilung (im Vergleich zu 2003): CDA: 41 Mandate (-2), PvdA: 32 (-10), SP: 26 (+17), VVD: 22 (-6), PVV: 9 (+9), GL: 7 (-1), CU: 6 (+3), D66: 3 (-3), PvdD: 2 (+2) und SGP: 2 (-).

³² Umfassende Informationen zu den niederländischen Parteien finden sich unter anderem bei: R. Kooijb, *Politieke partijen in Nederland. Ontstaan en ontwikkeling van parti-*

Abb. 3: Die Ergebnisse der Parlamentswahlen 2003 und 2006
(in Prozent)

Quelle: <http://www.kiesraad.nl>; eigene Darstellung

es sich um einen Zusammenschluss aus den drei soeben bereits genannten Parteien ARP, CHU und KVP. Über Jahrzehnte haben die konfessionellen Kräfte in den Niederlanden trotz programmatischer Konflikte immer wieder in Regierungsbündnissen koalitiert. In den 1960er Jahren verloren die inhaltlichen Differenzen an Bedeutung und zugleich wurde eine Bündelung der Kräfte in Anbetracht der sich verschlechternden Wahlergebnisse zunehmend notwendiger. Die Initiative für den Zusammenschluss der Gruppierungen ging schließlich Ende der 1960er Jahre vor allem von der KVP aus. Es waren umfangreiche und kontroverse Verhandlungen notwendig, bis im Jahr 1980 der CDA offiziell gegründet werden konnte. Bereits bei der Wahl 1977 war das konfessionelle Lager erfolgreich mit einer gemeinsamen Liste angetreten. Nach dieser Wahl und im Anschluss bis 1994 stellte der CDA zunächst mit Dries

van partijstelsel, Utrecht 1995; INSTITUUT VOOR PUBLIEK EN POLITIEK, *Gids politieke partijen*, Amsterdam 1996; T. R. ROCHON, *The Netherlands. Negotiating Sovereignty in an Interdependent World*, Boulder / Oxford 1999, S. 71ff. Die historischen Entwicklungen der Parteien können anhand des Beitrags von Friso Wielenga in diesem Band nachvollzogen werden.

Van Agt (1977–1982) und später mit Ruud Lubbers (1982–1994) den niederländischen Ministerpräsidenten. Nach der Wahl 1994, bei der der CDA aufgrund interner Konflikte, einer erfolglosen Wahlkampagne und inhaltlicher Probleme ein historisch schlechtes Ergebnis erzielte, war das konfessionelle Lager zum ersten Mal seit 1917 nicht an der Regierung beteiligt. Bei der nächsten Wahl musste die Partei mir ihrem damaligen Spitzenkandidaten, dem derzeitigen NATO-Generalsekretär Jaap de Hoop Scheffer, eine erneute heftige Niederlage hinnehmen. Nach der Wahl geriet der CDA in eine tiefe Krise, in deren Verlauf der ehemalige Hochschuldozent und Parlamentsabgeordnete Jan Peter Balkenende die Führung der Partei übernahm. Nach den Wahlen 2002 und 2003 stellten die Christdemokraten nicht nur wieder die stärkste Fraktion in der Zweiten Kammer, sondern mit Balkenende auch den Ministerpräsidenten. Bis zur Wahl 2006 leitete Balkenende drei Kabinette, wobei das erste Kabinett, bestehend aus CDA, VVD und LPF (die Partei des ermordeten Politikers Pim Fortuyn) weniger als drei Monate hielt und das dritte Kabinett, bestehend aus CDA und VVD, ein Minderheitskabinett war. Trotz langer Zeit schlechter Umfragedaten konnte der CDA im Jahr 2006 seine Position als stärkste Kraft in der niederländischen Parteienlandschaft (bei leichten Verlusten) behaupten.

Während des Zweiten Weltkriegs wurden, wie bereits erwähnt, Überlegungen zur Überwindung der versäulten Gesellschaftsstruktur angestellt. Die Partei, die den so genannten „Durchbruch“, den Zusammenschluss aller progressiven Kräfte bewerkstelligen sollte, war die 1946 gegründete sozialdemokratische PvdA. Es zeigte sich jedoch rasch, dass sie die hohen Erwartungen nicht erfüllen konnte. Die *Partij van de Arbeid* erzielte bei den Wahlen nur geringfügig bessere Ergebnisse als ihre Vorgängerorganisation, die *Sociaal-Democratische Arbeiderspartij* (SDAP), vor dem Krieg. Eines änderte sich jedoch: Im Gegensatz zu der Zeit vor der Besetzung waren die Sozialdemokraten nach 1945 wiederholt an der Regierung beteiligt, sie stellten in drei Phasen den Ministerpräsidenten. Unter Willem Drees, der von 1946 bis 1958 Ministerpräsident war und noch heute überaus großes Ansehen genießt, schuf man wichtige Grundlagen des niederländischen Sozialsystems. In der Amtszeit Joop den Uyls (1973–1977) versuchte man die in den 1960er Jahren aufgetretenen Forderungen nach Demokratisierung und gesellschaftlicher Teilhabe umzusetzen. Die von 1994 bis 2002 amtierende Regierung Kok erregte insbesondere wegen ihrer ökonomischen Erfolge Aufsehen, die sich vor allem in der zweiten Hälfte der 1990er Jahre einstellten. Für

die niederländische Politik war die Amtszeit Koks auch deshalb wichtig, weil in ihr Sozialdemokraten und Liberale zum ersten Mal eine Regierung ohne christdemokratische Beteiligung schlossen.³³ Bei den Wahlen des Jahres 2002 erzielte die PvdA aus inhaltlichen, personellen, und wahltaktischen Gründen trotz der Erfolge der Regierung Kok ein außerordentlich schlechtes Ergebnis, das die Partei in eine Krise führte.³⁴ Da der Spitzenkandidat Ad Melkert nach der Wahl zurücktrat, fand eine parteiinterne Wahl statt, in der sich der langjährige Shell-Mitarbeiter und anschließende Staatssekretär Wouter Bos gegen seine Konkurrenten durchsetzen konnte. Mit Bos konnte die PvdA bei der Wahl 2003 viele der Stimmen zurückgewinnen, die 2002 verloren gegangen waren. Im Vorfeld der Wahlen 2006 waren die Umfragen lange Zeit eindeutig: Die PvdA würde stärkste Partei und ihr Spitzenkandidat Bos somit Ministerpräsident. Allerdings sorgte der wirtschaftliche Aufschwung, der den Regierungsparteien zugute kam, in Kombination mit wahltaktischen Fehlern der Sozialdemokraten dazu, dass die PvdA letztlich deutliche Verluste hinnehmen musste.

Das Wahlergebnis von 2006 stellt ohne Zweifel den bisherigen Höhepunkt in der Geschichte der *Socialistische Partij* (SP) dar. Mit ihrem langjährigen und über die Parteigrenzen beliebten Spitzenkandidaten Jan Marijnissen gelang es den Sozialisten, ihr Ergebnis aus dem Jahr 2003 nahezu zu verdreifachen. Der große Wählerzuspruch ist vor allem vor dem Hintergrund der Geschichte der Partei durchaus verwunderlich. Bei der SP handelte es sich ursprünglich um eine Abspaltung der kommunistischen Partei (*Communistische Partij van Nederland*, CPN). Ideologisch orientierte man sich in der 1972 gegründeten SP zunächst am Maoismus. Mit dieser Ausrichtung durchlebten die Sozialisten zunächst über zwei Jahrzehnte ein Schattendasein. Bei den Wahlen 1994 konnte die SP sich dann jedoch als Protestpartei (Slogan: „*Stem tegen, stem SP*“) profilieren und den Einzug in das Parlament schaffen. Seither hat die SP es bei jeder

³³ Das Bündnis aus Sozialdemokraten und Liberalen wird wegen der mit diesen Parteien verbundenen Farbassoziationen häufig als „violette Koalition“ bezeichnet.

³⁴ Zur aufsehenerregenden Wahl des Jahres 2002 siehe: J. WALLAGE, *Verwirrung im Polar, in: ZENTRUM FÜR NIEDERLANDE-STUDIEN* (Hrsg.): *Jahrbuch 16* (2005), S. 33–44; R. CUPERUS, *Vom Poldermodell zum postmodernen Populismus. Die Fortuyn-Revolution in den Niederlanden*, in: ZENTRUM FÜR NIEDERLANDE-STUDIEN (Hrsg.): *Jahrbuch 14* (2003), S. 43–64; W. WOYKE, *Politische Landschaft in Bewegung. Die Wahlen in den Niederlanden 2002/2003*, in: ZENTRUM FÜR NIEDERLANDE-STUDIEN (Hrsg.): *Jahrbuch 13* (2002), S. 145–158.

Wahl vermocht, ihr Ergebnis zu verbessern. Zu dieser Entwicklung trägt sicher auch bei, dass die Sozialisten sich im Lauf der Zeit sukzessive von ihrem ideologischen Ballast trennten und daher mittlerweile für breite Teile der niederländischen Bevölkerung wählbar geworden sind.

Die liberale *Volkspartij voor Vrijheid en Democratie* trat 1948 die Nachfolge der organisationsschwachen *Partij van de Vrijheid* (PvdV) an. In der ersten Zeit war die VVD vor allem eine Partei der gesellschaftlichen Oberschicht. Unter Hans Wiegel gelang es jedoch in den 1970er Jahren, breitere Wählerschichten anzusprechen. Nach den schwierigen 1980er Jahren, in denen der CDA sehr stark war und es große interne Probleme gab, konnte die Partei ab Beginn der 1990er Jahre unter Frits Bolkestein einen erneuten Aufschwung verzeichnen. Von 1994 bis 2006 nahm die VVD, die seit Ende der 1950er Jahre Koalitionspartner in vielen Kabinetten war, an allen Regierungsbündnissen teil. Das eher schwache Abschneiden bei der Wahl 2006 erklärt sich vor allem durch interne Spannungen und die mangelnde Popularität des Spitzenkandidaten Rutte.

Im Wahlkampf des Jahres 2006 versuchten mehrere kleinere Parteien durch populistische Äußerungen zum Bereich der Migration und Integration Stimmen zu gewinnen. Die Partei, die sich hierbei am deutlichsten äußerte, war die erst kurz vor der Wahl gegründete *Partij voor de Vrijheid* (PVV) mit ihren Protagonisten Geert Wilders. Wilders sprach im Wahlkampf zum Beispiel von einem „Tsunami der Islamisierung“ und in einem Interview meinte er: „Wenn Mohammed heute hier lebte, würde ich vorschlagen, ihn als Extremisten mit Teer und Federn außer Landes zu jagen.“³⁵ Die PVV erzielte trotz oder vielleicht gerade wegen derartiger Äußerungen bei der Wahl 2006 ein überraschend gutes Resultat und ist nun mit neun Abgeordneten im Parlament vertreten.

Bei *Groenlinks* (GL) handelt es sich um eine 1990 gegründete Partei, die aus dem Zusammenschluss von vier kleinen Parteien (*Communistische Partij van Nederland*, CPN; *Pacifistisch-Socialistische Partij*, PSP; *Politieke Partij Radicalen*, PPR und *Evangelische Volkspartij*, EVP) hervorgegangen ist. Die Hauptanliegen der Partei sind, wie der Name schon vermuten lässt, vor allem der Umweltschutz, die soziale Gerechtigkeit

³⁵ Zitiert nach: A. SCHNEIDER, „Mit Teer und Federn außer Landes jagen“, 20.2.2007, URL: <http://www.faz.net/s/RubC4DEC11C008142959199A046FDEEC44/Doc~E56B1CF474E004496994120A342834126~ATpl~Ecomon~Scontent.html>, abgerufen am 23.2.2007.

und der Pazifismus. Seit den Parlamentswahlen 1989, bei denen Groenlinks zum ersten Mal eine gemeinsame Liste erstellte, ist die Partei stets im Parlament vertreten. An der Regierung war sie jedoch noch nie beteiligt. Die Spitzenkandidatin der Partei war 2006 erneut Femke Halsema.

Auch die *ChristenUnie* (CU) ist aus einem Zusammenschluss – aus den zwei orthodox-protestantischen Parteien *Gereformeerde Politiek Verbond* (GPV) und *Reformatische Politieke Federatie* (RPF) – hervorgegangen. Bei der Wahl 2006 erreichte sie mit ihrem Spitzenkandidaten, dem Parlamentsabgeordneten André Rouvoet, einen Stimmenanteil von vier Prozent. Die Partei vertritt orthodox-christliche Positionen, ist jedoch weniger dogmatisch als die bereits 1918 gegründete *Staatkundig-Gereformeerde Partij* (SGP). Die SGP, die nicht nur in der Abtreibungsfrage und in der Diskussion um Sterbehilfe eine sehr deutliche Haltung einnimmt, sondern sich auch äußerst kontrovers zum politischen Engagement von Frauen und zum Europäischen Integrationsprozess positioniert, besitzt eine feste Stammwählerschaft, die ihr auch bei der Wahl im Jahr 2006 zwei Mandate sicherte.

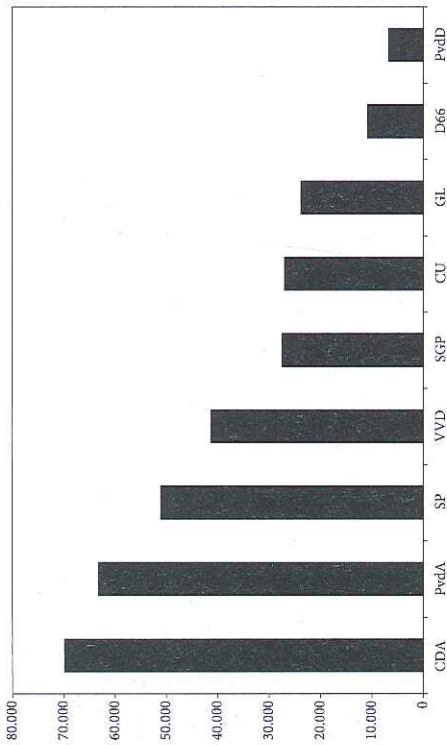
Die *Democraten66* (D66) war als einzige der kleinen Parteien in den letzten Jahren an der Regierungsarbeit beteiligt (1994–2002, 2003–2006). Das Hauptanliegen der Partei liegt seit ihrer Gründung in der demokratischen Erneuerung der Niederlande. Auch wenn die Parteigründer eine ideologische Ausrichtung zunächst bewusst ablehnten, kann die D66, die in den vier Jahrzehnten seit ihrer Gründung auf eine äußerst wechselvolle Geschichte zurückblickt, heute als sozialliberal charakterisiert werden. Nach der aus mehreren Gründen schwierigen Regierungszeit während des Kabinetts Balkenende II hat die D66 bei der Wahl 2006 mit ihrem Spitzenkandidaten Alexander Pechtold nur drei Mandate errungen. Damit setzte sich der Abwärtstrend der vergangenen Wahlen fort. Die zehnte Fraktion im niederländischen Parlament bildet die *Partij voor de Dieren* (PvdD), die – wie der Name verrät – den Tierschutz in das Zentrum ihrer Politik stellt. Spitzenkandidatin bei der Wahl 2006, als die Partei etwa 180.000 Stimmen erhielt und damit den absoluten Höhepunkt der bisherigen Parteigeschichte erreichte, war Marianne Thieme.

Bei den Wahlen im 20. und 21. Jahrhundert hat keine der niederländischen Parteien jemals mehr als 36 Prozent der Stimmen für sich gewinnen können. Aus diesem Grund setzte sich die Regierung stets aus mindestens zwei Parteien zusammen, wobei die Zusammensetzung der Koalitionen im Lauf der Zeit häufig wechselte. Wie bei der Betrachtung der Tabelle 1 und der Vorstellung der Parteien bereits ersichtlich wurde,

waren die konfessionellen Parteien und nach 1977 der CDA in den letzten Jahrzehnten nahezu immer an der Regierung beteiligt. Ein Grund hierfür liegt darin, dass diese politische Strömung in der niederländischen Bevölkerung lange Zeit einen sehr starken Rückhalt hatte und, in abgewandelter Form, noch heute hat. Darüber hinaus war eine Regierungsbildung ohne konfessionelle bzw. christdemokratische Parteien auch deshalb bis 1994 nicht zu realisieren, weil diese eine Schlüsselposition im Zentrum des niederländischen Parteiensystems besetzten und sich nach Wahlen oft mehrere potentielle Koalitionsmöglichkeiten ergaben. Etwaige Kooperationen zwischen anderen Parteien waren hingegen mit Problemen behaftet, beispielsweise schlossen sich die sozialdemokratische PvdA und die konservativ-liberale VVD gegenseitig über Jahrzehnte als Regierungspartner aus.

Die Mitgliederzahlen der niederländischen Parteien fallen im internationalen Vergleich bescheiden aus. Insgesamt sind nur drei Prozent der Wahlberechtigten Mitglied in einer Partei. Zur Zeiten der Versäulung erachteten es viele Niederländer wegen der ohnehin starken Parteinbindungen nicht für notwendig, sich offiziell einer Gruppierung anzuschließen: „people felt themselves to be members, even though they did not pay dues.“³⁶ Trotzdem waren zu Beginn der 1960er Jahre noch etwa zehn Prozent der wahlberechtigten Niederländer Parteimitglieder. In den letzten Jahren organisieren sich hingegen viele Niederländer in NGOs und in zeitlich sowie inhaltlich begrenzten Initiativen. Insbesondere den etablierten Parteien gelingt es kaum mehr, die Menschen genügend anzusprechen und zu motivieren. Der CDA, die VVD und die PvdA haben im Lauf der letzten Jahrzehnte sehr massiv an Mitgliedern verloren, wobei sich die Zahlen in der letzten Zeit stabilisieren. Anderen Parteien wie der SP, der CU und der SGP gelingt es schon seit Jahren ihre Mitgliederbasis erheblich zu erweitern.)

Abb. 4: Mitgliederzahlen der niederländischen Parteien am 1. Januar 2007³⁷

Quelle: <http://www.dnpp.nl>; eigene Darstellung

Schlussbetrachtung

Wie die vorangegangenen Ausführungen zeigen, haben die Grundpfeiler der niederländischen politischen Ordnung eine lange Tradition. Seit einigen Jahrzehnten und vor allem in den letzten Jahren fordern Kritiker jedoch immer wieder Veränderungen, die vor allem darauf abzielen sollen, den Bürgern mehr Mitsprache und Entscheidungskompetenz zu geben. Die Notwendigkeit für Reformen führt man darauf zurück, dass es in der Bevölkerung eine große Unzufriedenheit hinsichtlich der bestehenden Prozesse und Strukturen gebe.³⁸ Als Fingerzeig auf diese Unzufriedenheit dient nicht nur der Verweis auf den steilen Aufstieg des Populisten

³⁷ In der Abbildung sind nur Werte für neun der zehn im Parlament vertretenen Parteien dargestellt. Der Grund hierfür liegt darin, dass für die neu gegründete PVV noch keine Mitgliederzahlen vorliegen.

³⁸ Die nachfolgenden Ausführungen basieren im Wesentlichen auf folgender Diplomarbeit: T. Boom, *Demokratische Erneuerung und institutionelle Reformen in den Niederlanden seit 1994. Eine Herausforderung für die Politik*, Münster 2007.

Pim Fortuyn, der sich als erfolgreicher Kritiker der etablierten Politik profilierte und damit innerhalb kürzester Zeit eine große Gruppe niederländischer Bürger für sich gewinnen konnte. Vielmehr werden auch verschiedene weitere Aspekte herangezogen, die im Verlauf des Beitrags zum Teil bereits angesprochen wurden. Ein klassischer Indikator zur Bestimmung der Verbundenheit zwischen den Bürgern und dem politischen System ist die Wahlbeteiligung. Diese ist in den Niederlanden je nach politischer Ebene sehr unterschiedlich, auch hinsichtlich ihrer Entwicklung ergibt sich kein eindeutiges Gesamtbild. In den letzten Jahren ist in den Niederlanden eine ähnliche Beteiligung wie bei den nationalen Wahlen in Deutschland (etwa 80 Prozent) festzustellen. Inwiefern aus der Tatsache, dass ein Fünftel der Bürger (bzw. bei den Wahlen auf den anderen Ebenen ein weitaus größerer Anteil) auf die Stimmabgabe verzichtet, negative Schlüsse gezogen werden können, ist letztlich schwer zu sagen. Man muss sicherlich bei der Bewertung der Zahlen bedenken, dass die Nichtwahl nicht unbedingt mit politischem Desinteresse, Unmut oder Protest gleichzusetzen ist. Gleichzeitig benötigt demokratische Herrschaft jedoch Legitimation durch die Wähler – vor diesem Hintergrund ist eine niedrige Wahlbeteiligung zweifelsohne problematisch.

Auch über die Bedeutung des geringen Organisationsgrades der niederländischen Parteien kann gestritten werden. Einerseits sind die Zahlen eindeutig: Die Zahl der Bürger mit einem Parteibuch ist massiv gesunken und befindet sich heute auf einem eher niedrigen Niveau. Andererseits handelt es sich hierbei nicht um eine rein niederländische Entwicklung, denn in vielen Staaten Europas schwindet die Mitgliederbasis der Parteien. Vor allem ist in diesem Kontext auf die alternativen Formen politischer Beteiligung beispielsweise im Rahmen von NGOs hinzuweisen, die oftmals in Konkurrenz zur klassischen Parteimitgliedschaft getreten sind.

Betrachtet man die Umfragedaten zur Demokratiezufriedenheit, zum Institutionenvertrauen und zum politischen Interesse ergibt sich wiederum kein klares Bild. Die Niederlande sind traditionell ein so genanntes *high-trust-country*, das heißt die entsprechenden Angaben der Befragten sind in der Regel besser als dies zum Beispiel in Deutschland der Fall ist. Die Niederländer äußern sich auch in der letzten Zeit noch positiver als die Einwohner der meisten anderen europäischen Staaten. Dennoch sind gewisse negative Tendenzen, beispielsweise bezüglich des Vertrauens in die eigene Regierung, nicht zu verleugnen.

Es ist in Anbetracht der soeben erwähnten Punkte nicht möglich, ein eindeutiges Urteil über die Unzufriedenheit der niederländischen Bevöl-

kerung bzw. die Brisanz dieses Themas zu fallen. Unzweifelhaft ist hingegen, dass die in dieser Hinsicht vorhandenen Unsicherheiten und Ängste die wesentliche Grundlage für die Forderung nach grundlegenden Änderungen an der politischen Ordnung bilden. Im Zentrum der niederländischen Diskussionen über Verfassungsänderungen stehen dabei seit geraumer Zeit immer wieder dieselben Themen. Um den Einfluss der Bürger zu stärken, wird für die Einführung von Volksabstimmungen plädiert. Eine grundlegende Änderung des Wahlrechts, beispielsweise durch die Einführung von Wahlkreisen, aus denen ein Kandidat per Mehrheitswahlrecht delegiert wird, soll dazu dienen, den Bezug der Wähler zu „ihren“ Abgeordneten in der Zweiten Kammer zu stärken. Auch die Direktwahl der Bürgermeister wird mit dem Ziel gefordert, die Zufriedenheit und die Einflussmöglichkeiten der Bürger zu steigern. Neben diesen drei Hauptthemen spielen in den Kontroversen auch die Vorschläge zur Abschaffung der Ersten Kammer und zur Neuordnung der Regierungsbildung eine gewisse Rolle.

Die Forderungen nach Verfassungsreformen gewannen seit Mitte der 1960er Jahre an Bedeutung, als postmaterialistische Werte größere Verbreitung fanden. Zu dieser Zeit entstand dann mit der D66 auch eine Partei, die die demokratische Erneuerung als Hauptanliegen auf ihre Fahnen geschrieben hatte. Über viele Jahre wurden die oben erwähnten Änderungen am politischen System zwar durchaus intensiv, aber letztlich doch zumeist ohne konkretes Ergebnis diskutiert. Als die D66 1994 zusammen mit der PvdA und der VVD die Regierung bilden konnte und damit auch das eher konservative konfessionelle Lager an Macht verlor, erschienen die Vorzeichen für die Realisierung der langen Zeit verfolgten Ziele günstig. Die Einführung korrekativer Referenden scheiterte jedoch in einer aufsehenerregenden Sitzung, die als „Nacht von Wiegel“ in die politische Geschichte der Niederlande einging, knapp am Veto der Ersten Kammer.³⁹ Nicht nur zu Zeiten der Ministerpräsidentenschaft Koks, sondern auch im Anschluss unter Balkenende beriet man in den Niederlanden über Modifikationen am Wahlsystem. Die verschiedenen Vorschläge, die insbesondere von der D66 unterbreitet wurden, fanden jedoch keine Mehrheit. Die vor allem in den letzten Jahren unternommenen Initiativen zur Einführung des gewählten Bürgermeisters scheiterten Anfang

³⁹ Vgl. BERNDT (wie Anm. 5), S. 255f. Die Bezeichnung erklärt sich dadurch, dass der VVD-Senator Hans Wiegel entgegen dem Kurs seiner Partei die letztlich entscheidende Stimme gegen die Reforminitiative aussprach.

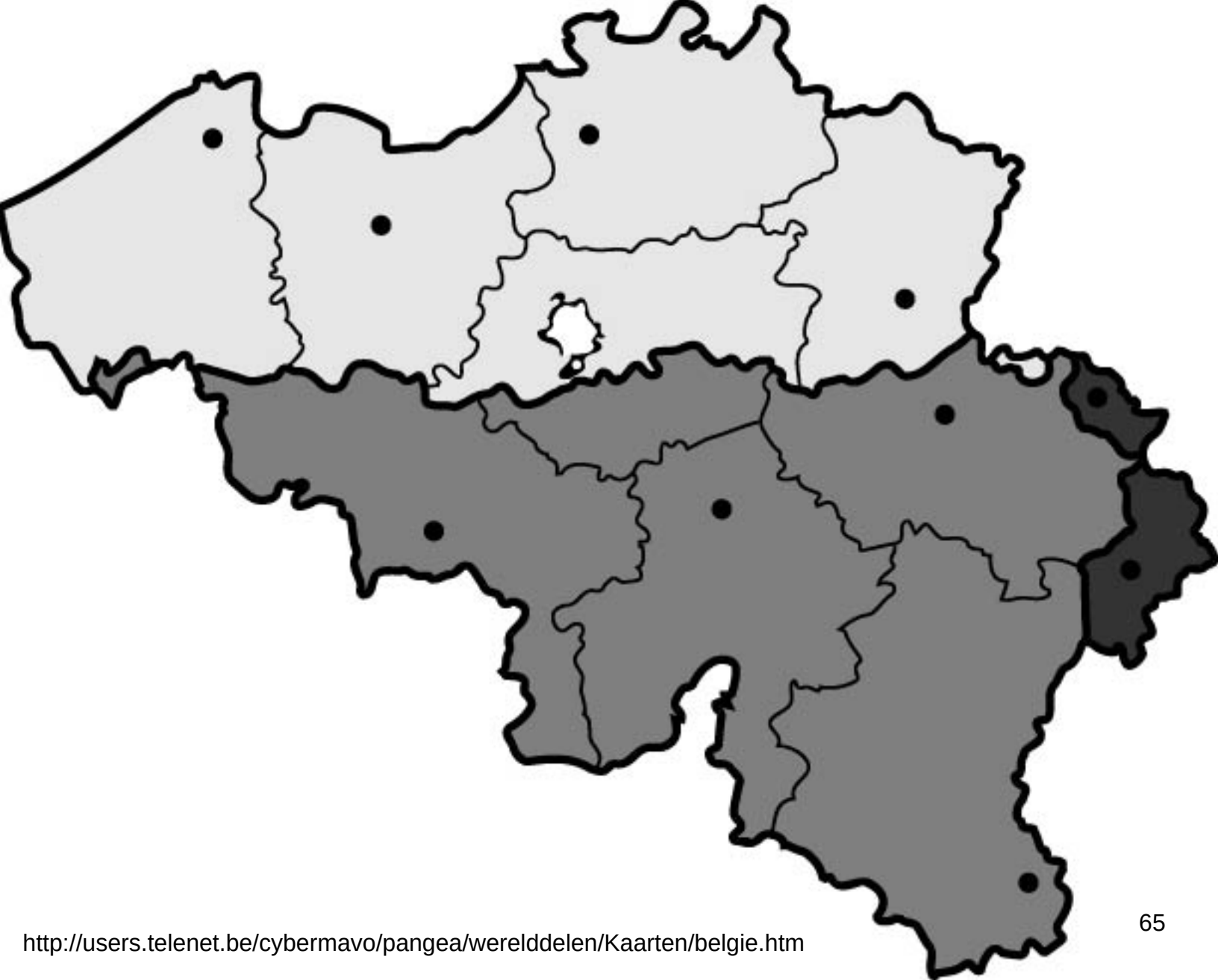
des Jahres 2005 im Rahmen des *Avond van Van Thijn* ebenfalls am Widerstand der Ersten Kammer. Als Reaktion hierauf kam es, ebenso wie nach der „Nacht von Wiegel“, zu einer Regierungskrise, die in diesem Fall den Rücktritt des stellvertretenden Ministerpräsidenten und Spitzenkandidaten der D66 Thom de Graaf nach sich zog.⁴⁰ Da auch die Kritik an der Ersten Kammer und an den Modalitäten der Kabinettsbildung bisher zu keiner konkreten Änderung führte, ist insgesamt festzuhalten, dass sich trotz aller Diskussionen und Initiativen am politischen System der Niederlande wenig verändert hat. Die Misserfolge der Reformbemühungen sind zum einen sicher auf das komplizierte Verfahren zur Änderung der niederländischen Verfassung zurückzuführen.⁴¹ Zum anderen gibt es in Bezug auf jeden der Reformvorschläge ein großes Maß an Skepsis unter den politisch Verantwortlichen, das im Ergebnis dazu führt, dass die notwendigen Mehrheiten nicht zustande kommen. Die Politikwissenschaftler Kolk und Thomassen halten somit fest: „committees are formed, consensus is aimed for and at the end almost nothing changes.“⁴² Es bleibt abzuwarten, wie sich die politische Lage, die sich nach den Geschehnissen der letzten Jahre noch in einem gewissen Umbruch befindet, entwickelt und ob sich die Rahmenbedingungen für bedeutende Änderungen am politischen System in der näheren Zukunft ändern werden. In der aktuellen Situation ist festzuhalten, dass die Niederlande, die in Deutschland häufig mit schnellen und effektiven Reformen verbunden werden, hinsichtlich ihrer politischen Ordnung durch ein hohes Maß an Kontinuität geprägt sind und sich Veränderungen in diesem Bereich eher schwierig gestalten.]

⁴⁰ Siehe hierzu VAN DETH / VIS (wie Anm. 2), S. 70ff.

⁴¹ Das Verfahren sieht vor, dass zunächst eine absolute Mehrheit in beiden Kammern der Verfassungsänderung zustimmen muss. Im Anschluss wird diese durch den Monarchen geprüft. Nach der Auflösung beider Kammern ist dann eine Zweidrittelmehrheit unter den Abgeordneten in der Zweiten Kammer und im Senat erforderlich. Durch die Auflösung und die damit einhergehenden Neuwahlen soll die Bevölkerung Einfluss auf die Entscheidung nehmen können. In der Praxis werden die Kammern jedoch zumeist nicht für diesen Zweck aufgelöst, vielmehr findet die neue Zusammensetzung normalerweise im Rahmen der regulären Neuwahlen statt. In den Wahlkämpfen kommt den vorgeschlagenen Verfassungsänderungen kaum eine Bedeutung zu.

⁴² H. VAN DER KOLK / J. THOMASSEN, *The dutch electoral system on trial*, in: *Acta politica* 41 (2006), S. 125.

III. De Eerste en de Tweede Wereldoorlog (in België en in Nederland)

1. Lectuur in de reader

- Hellinga, Gerben G. "De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)." *Geschiedenis van Vlaanderen: De canon van het Vlaams Verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. Zutphen: Walburg Pers, 2010. 169-172.
- Hellinga, Gerben G. "De Tweede Wereldoorlog (1940-1945)." *Geschiedenis van Vlaanderen: De canon van het Vlaams Verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. Zutphen: Walburg Pers, 2010. 177-180.
- Hellinga, Gerben G. "De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)." *Een geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands Verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 135-138.
- Hellinga, Gerben G. "De Tweede Wereldoorlog (1940-1945)." *Een geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands Verleden*. Ed. Gerben G. Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 145-148.

2. Taak voor iedereen (aan ID toevoegen)

- Som de belangrijkste data van WO I voor België op.
- Som de belangrijkste data van WO II voor Nederland op.

3. Mogelijke thema's voor referaten

- Activisme en frontbeweging tijdens WO I in België.
- Vergelijking van de Zivil- (NL) en Militärverwaltung (B) tijdens WO II en gevolgen ervan.
- Vergelijking van de jodenvervolging in België en Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog.

4. Verdere lectuur en informatiebronnen

- Deneckere, Gita: "België tijdens de Eerste Wereldoorlog." *Een geschiedenis van België*. Ed. Gita Deneckere, Tom de Paepe & Bruno de Wever. Gent: Academia Press, 2013. 135-145.
- Moeyes, Paul. *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*. 3e dr. Utrecht: Uitg. De Arbeiderspers, 2014.
- Reynbeau, Marc. *Een geschiedenis van België*. Tielt: Lannoo, 2003.
- Schaepdrijver, Sophie de. *De Groote Oorlog: Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. 5e dr. Amsterdam: Atlas, 1999.
- Wijngaert, Mark Van den et al. *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen: Standaard Uitg., 2004.

40 De Eerste Wereldoorlog

1914-1918

Tijdens de eerste Wereldoorlog werd de Duitse opmars gestuit bij de rivier de IJzer. Daar vond een moordende loopgravenoorlog plaats waarbij koning Albert I zich zeer standvastig betoonde.

De kogel die op 28 juni 1914 in Serajewo de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije het leven ontnam, ontregelde tevens grondig het politieke evenwicht in Europa. Het ene land na het andere sloot zich aan bij een van de aanvankelijke tegenstanders Oostenrijk-Hongarije en Servië, en binnen enkele maanden stond West-Europa in brand. In het kader van deze massale ('wereld')oorlog verklaarde Duitsland Frankrijk en Rusland de oorlog. Teneinde Frankrijk snel te verslaan, nog voordat Rusland volledig zou kunnen mobiliseren, vielen de Duitse troepen België binnen. Zij konden namelijk niet rechtstreeks oprukken naar Parijs, want de Fransen hadden aan hun grens met Duitsland zeer sterke verdedigingswerken aangelegd. België was zo goed als weerloos, want volgens de XXIV artikelen was bij de stichting van het koninkrijk vastgelegd dat het land altijd neutraal zou blijven en Duitsland had die artikelen mede ondertekend. Er was wel een Belgisch leger en Koning Leopold I had bij Antwerpen een aantal forten laten bouwen en zijn zoon Leopold II had hetzelfde gedaan bij Luik en Namen, maar tegen de grote Duitse legers konden de Belgische troepen niet op.

De troepen van Von Moltke en Von Schlieffen vielen op 4 augustus 1914 België binnen en hadden weinig moeite met de forten rond Luik, waarna de Belgische verdedigers zich terugtrokken achter de forten rond Antwerpen. Terwijl zij daar belegerd werden gingen de Duitse soldaten zich in het gebied dat zij veroverd hadden te buiten aan plundering en moordpartijen. Op 19 augustus 1914 executeerden zij in Aarschot 183 burgers nadat een Duitser dodelijk getroffen was door een verdwaalde kogel. Nadat de Duitsers op

In de jaren 1914-1915 vluchtten tallozen naar Nederland, Frankrijk en Engeland. Pentekening van A. Hahn in *De Notenkraker*, 17 okt. 1914. (Amsterdam, Nederlands Perlmuseum)

19 augustus Leuven hadden ingenomen verwoestten zij de stad in de nacht van 25 op 26 augustus. 1.120 gebouwen gingen in vlammen op, 218 burgers kwamen om het leven.

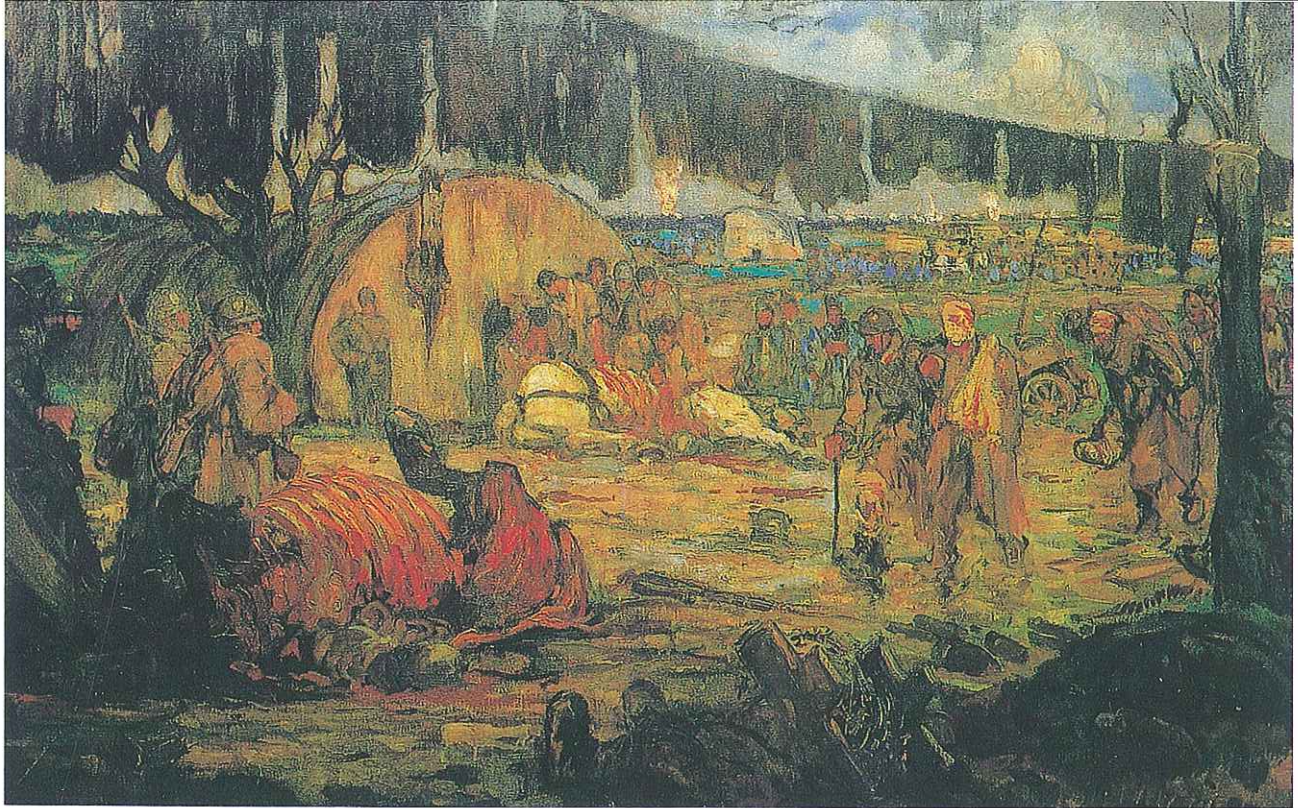
In het buitenland riep dat weliswaar verontwaardigde reacties op, maar het was oorlog, dus dát moest kunnen. De reputatie van de Duitsers liep echter blijvende schade op vanwege het feit dat zij bij deze gelegenheid de bibliotheek van de universiteit van Leuven vernietigden. Het verlies van duizenden eeuwenoude, onvervangbare boeken werd door de internationale gemeenschap pas echt barbaars gevonden.

Ook Antwerpen hield het niet lang vol. Koning Albert I, die onmiddellijk na de overval het bevel over de troepen op zich had genomen, trok eind september een groot deel van zijn leger terug tot achter de rivier de IJzer en op 10 oktober werd de stad door de Duitsers bezet. 30.000 militairen weken uit naar Nederland, waar zij tot het einde van de oorlog in speciale kampen werden geïnterneerd. De val van Antwerpen werd door bijna iedereen gezien als het einde van de vrijheid van België, en omdat de Duitsers zich in elke stad die zij innamen zo misdroegen zochten zeer veel burgers hun toevlucht in het neutraal gebleven Nederland. Bijna één miljoen vluchtelingen werden door de Nederlanders zo goed mogelijk over hun land verdeeld. Een zo groot aantal ontheemden was voor de zes miljoen Nederlanders een zeer grote belasting. Na het vastlopen van de oorlog keerden veel van deze vluchtelingen terug naar hun land. En vanaf de zomer van 1915 werd vluchten naar het noorden vrijwel onmogelijk gemaakt, want de Duitsers legden van Knokke tot Vaals een elektrische draadversperring aan. Men schat dat bijna 500 mensen die toch nog probeerden de grens te passeren dat met de dood hebben bekocht. Ook naar andere landen weken grote aantallen Belgen uit, vooral naar Frankrijk en Engeland.

Twee impressies van het IJzerfront. Door H. Meunier en F. Allard. (Brussel, Koninklijk Museum voor het Leger)

Maar België werd niet helemaal veroverd. Het leger van Albert I dat naar de IJzer was uitgeweken was doodmoe, slecht toegerust en ontmoedigd en niet in staat om mee te doen aan de aanvallen van de geallieerden op de Duitsers. De Belgen trokken zich nog enkele kilometers verder terug, tot de spoorlijn Diksmuiden-Nieuwpoort en groeven zich daar in. De Duitsers konden hen niet bereiken, want men doorstak de dijken en liet het land ten oosten van de IJzer onder water lopen. Maar dat was niet het enige front. De Duitse opmars liep bij Ieper vast op hardnekkige tegenstand van Franse en Engelse troepen. De Duitsers bombardeerden de stad op 22 november 1914 maar kwamen niet verder, waarna een loopgravenoorlog volgde die symbolisch werd voor de waanzin van de oorlog.

In de wijde omgeving van de loopgraven werden de burgers geëvacueerd. Zij voegden zich bij de al eerder gevluchte Belgen – uiteindelijk zijn ongeveer anderhalf miljoen mensen gedurende korte of lange tijd op de vlucht geweest, één op de vijf inwoners van het land. Maar de soldaten in de loopgraven konden niet vluchten. Vanuit hun ingegraven posities keken Duitse en geallieerde soldaten naar elkaar, vaak maar enige tientallen meters van elkaar verwijderd, en op gezette tijden klonk dan het bevel 'Aanvallen!'. Dan stormden zij naar voren, door het van prikkeldraad en exploderende granaten vergeven terrein, dwars door de kogelregen van de vijand. Zoals tijdens de Derde Slag bij Ieper, die duurde van 31 juli tot 10 november 1917. Die

leverde voor de geallieerden een terreinwinst op van tien kilometer, ten koste van een kwart miljoen mensenlevens. Een paar maanden later voerden de Duitsers in april 1918 een voorjaarsoffensief uit waarbij zij het verloren terrein weer terugwonnen.

Deze oorlog werd des te gruwelijker omdat hierbij de eerste massavernietigingswapens werden ingezet. De eerste chloorgasaanval op Franse soldaten in hun loopgraven vond plaats op 22 april 1915, ook bij Ieper. Andere wapens die in die tijd werden geïntroduceerd waren dieptemijnen, vlammenwerpers en mosterdgas ('Yperiet').

In de Westhoek, het deel van België waar de oorlog vier jaar lang woedde, zijn honderden begraafplaatsen en monumenten opgezet ter nagedachtenis aan de in totaal ongeveer tien miljoen mensen die aan beide zijden sneuvelden. En hoewel daaronder vele Belgen waren, waren het in merendeel mensen die uit alle delen van de wereld werden aangevoerd. Alleen al op de muren van de Menenpoort in Ieper staan de namen van 55.000 soldaten uit het Britse Rijk: mannen uit Groot-Brittannië, Ierland, Canada, Australië, Zuid-Afrika, het Caribische gebied, India...

Tijdens de jaren durende patstelling aan het front roofden de Duitsers België leeg. Zij eisten voor hun legers de totale steenkool- en landbouwproductie op en al het vee, en legden bovendien zeer zware belastingen op. Levensmiddelen werden gerantsoeneerd en alleen dankzij voedselhulp vanuit het buitenland die effectief onder de bevolking werd verdeeld, kon massale hongersnood voorkomen worden. De bevolking was zo verzwakt dat de mensen zeer kwetsbaar waren voor besmettelijke ziekten zoals tuberculose,

tyfus en de 'Spaanse griep', een ziekte die over de hele wereld woedde en waaraan 20 miljoen mensen wereldwijd zijn overleden. En wie gezond bleef werd afgevoerd naar Duitsland voor het verrichten van dwangarbeid. Dat overkwam 120.000 mannen en jongens, van wie er 2600 omkwamen.

Na de oorlog was België totaal ontreed, maar in de jaren daarna vonden enkele ontwikkelingen plaats die uiteindelijk ook iets positiefs opleverden. Iedereen werkte, met een voor België zelden geziene eensgezindheid, keihard aan de wederopbouw, onder andere dankzij hulp uit het buitenland ook al werd die veel kariger geleverd dan tijdens de oorlog was beloofd. De liberalen en de katholieken merkten nu dat de socialisten die zij altijd argwanend hadden bekeken uit vrees dat zij de stabiliteit van het land zouden willen verstoren, in feite zeer betrokken waren bij het herstel van het land en zich daar geheel voor inzetten. Er kwam algemeen enkelvoudig kiesrecht voor alle mannen, wat er bij de verkiezingen van 1919 toe leidde dat de socialisten de tweede partij in het land werden. De rooms-katholieken waren toen niet langer in de meerderheid, wat zij tientallen jaren lang waren geweest, en vanaf die periode werd België altijd geregeerd door coalitieregeringen. De eerste regering na de oorlog introduceerde meteen wetten die een eind maakten aan de ergste sociale misstanden. De achturige werkdag werd ingesteld, de lonen werden via collectieve arbeidsovereenkomsten opgetrokken naar een aanvaardbaar peil. En natuurlijk leidden de ervaringen van de Vlaamse soldaten onder hun uitsluitend Frans sprekende officieren tot de nodige verschuivingen binnen de beweging van de flaminganten (41).

Propaganda voor de elfde IJzerbedevaart naar Diksmuide in 1930. (Gent, Bibliotheek Riksuniversiteit)

Op deze massale bijeenkomst (IJzerbedevaart Diksmuide 1931) zweren de deelnemers trouw aan Vlaanderen. Het beeld roept associaties op aan de massabijeenkomsten van de Nazi's in Duitsland. (ParticuliereCollectie)

42 De Tweede Wereldoorlog

1940–1945

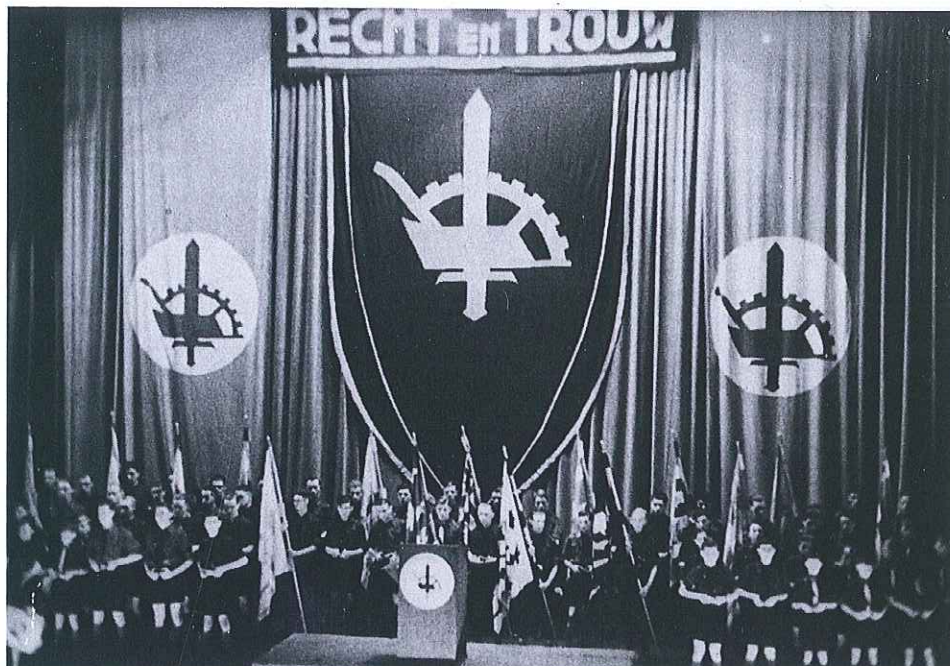
Na de tweede inval van Duitse troepen collaboreerden rechts-radicalen organisaties op vrij grote schaal met de bezetter, vooral in Vlaanderen omdat de 'bevriende' Fransen zich niets gelegen lieten liggen aan de belangen van de Vlamingen en de Duitsers hen steun beloofden.

Op 10 mei 1940 vielen Duitse troepen zonder oorlogsverklaring of ultimatum tegelijkertijd Nederland, België en Luxemburg binnen. Dat werd al wel verwacht – de inlichtingendienst in Berlijn had er al vele malen voor gewaarschuwd – en België had om die reden meer dan 600.000 man gemobiliseerd. Maar het leger was slecht uitgerust en volstrekt niet opgewassen tegen de vele vliegtuigen en tanks van de Duitsers. Onder dreiging van massale bombardementen op grote steden, met het vernietigen van de binnenstad van Rotterdam op 14 mei als waarschuwend voorbeeld, gaf Nederland de verdediging op 15 mei op. België hield het vol tot 28 mei. Tijdens die eerste achttien dagen van de oorlog veroverde Duitsland al na een dag de eerste onneembaar geachte vesting, Eben-Emael, en korte tijd later viel een aantal bruggen over het Albertkanaal in hun handen. Koning Leopold III trok zijn troepen daarna terug op de verdedigingslijn Antwerpen-Namen, maar op 14 en 15 mei braken de Duitsers door het Franse Maasfront. De Engelse troepen trokken zich ijlings terug naar Duinkerken om vandaar geëvacueerd te worden, en de Franse troepen trokken af naar het zuiden. Daarna stonden de Belgen er alleen voor. Om niet compleet omsingeld te worden trokken de Belgische troepen zich terug tot achter de Schelde. Hoewel zij van geen enkele kant hulp konden verwachten, bleven zij moedig doorvechten tot koning Leopold III besloot te capituleren. Tijdens de 'Achttdaagse veldtocht' kwamen ongeveer 12.000 Belgische burgers en soldaten om het leven.

Hoe de Tweede Wereldoorlog in het buitenland verliep valt buiten het bestek van dit boek; wij zullen ons beperken

Duitse propaganda, affiche ontworpen door Claudius, ca. 1943.
(Brussel, Navorschings- en studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog)

Bijeenkomst van het Verdinaso.
(Brussel, Navorschings- en studie-
centrum voor de Geschiedenis van
de Tweede Wereldoorlog)

tot wat in de jaren '40-'45 in Vlaanderen is gebeurd. Koning Leopold III gaf na de capitulatie geen gehoor aan de wens van de regeringscoalitie om uit te wijken, zoals koningin Wilhelmina van Nederland deed. Wat de consequenties van die beslissing waren voor de relatie met zijn land en volk, komt in venster 43 aan de orde. Het kabinet week wel uit, naar Frankrijk, waar de ministers onderling verdeeld raakten over het te voeren beleid en een zwervend bestaan leidden zonder erg serieus genomen te worden. Later vormde een aantal van hen in Londen een regering in ballingschap. Die werd in Engeland wel erkend, maar had weinig aanzien, ondervond veel tegenstand van andere kabinetsleden en werd door de Belgen in ballingschap gewantrouwd. En pogingen om met de koning in contact te komen werden door hem afgewezen.

Intussen was België geheel door de Duitsers bezet. Die stelden een militair bestuur in, waaronder de Belgische administratieve diensten bleven functioneren. De complete Belgische industrie werd ingeschakeld voor de Duitse oorlogsmachine en vanaf 1942 gebeurde dat ook met de bevolking. De *Arbeitseinsatz* begon al in 1940 op vrijwillige basis, werd in maart 1942 verplicht voor werklozen en vanaf oktober 1942 konden alle mannen van 18 tot 50 jaar en alle vrouwen van 21 tot 35 jaar in Duitsland tewerkgesteld worden. Vanaf maart 1943 werden ook alle eerstejaarsstudenten verplicht zich aan te melden voor de *Arbeitseinsatz*. Op weigering en onderduiken stond de doodstraf. Hoewel al die maatregelen op grote schaal ontdoken werden, zijn uiteindelijk zo'n 300.000 Belgen in Duitsland tewerkgesteld.

In het begin van de bezetting waren de Duitsers redelijk welkom. Ten eerste gedroegen zij zich aanvankelijk betrek-

kelijk correct, en ten tweede was er, vooral in Vlaanderen, zoveel ontevredenheid over het functioneren van de regering vanwege het zwakke driepartijen-kabinet en verschillende politieke schandalen binnen en tussen de partijen, dat de 'Nieuwe Orde' een verbetering beloofde. Er waren voor de oorlog al verschillende groeperingen die sympathiek stonden tegenover het fascisme (41). De autoritaire organisatie van de Kerk had in bepaalde opzichten al fascistoïde trekken en in de jaren dertig waren de bewegingen Verdinaso, Rex en DeVlag opgericht.

De politieke partij VERDINASO, het Verbond van Dietseche Nationaal Solidaristen, werd in 1931 opgericht met een antikapitalistisch, antimarxistisch en antisemitisch programma. De beweging streefde naar een eenheidsstaat van Vlaanderen, Nederland en Frans-Vlaanderen, later zelfs naar incorporatie van heel België en Luxemburg in een 'Dietsche Volksstaat'. In mei 1940 had de partij zo'n 3000 militante aanhangers, die militaire marsen hielden en zich min of meer gedroegen zoals Hitlers aanhangers al jaren in Duitsland hadden gedaan, maar wat ingetogener omdat de grote meerderheid van de bevolking zich tegen hen afzette. Binnen deze groep kozen meerdere leden voor collaboratie, wat leidde tot versplintering van de partij. In mei 1941 werd wat van Verdinaso over was opgenomen in het Vlaamsch Nationaal Verbond dat, zoals in venster 41 beschreven werd, ook al lange tijd sterk had gesympathiseerd met het fascisme.

REX was aanvankelijk een jongerenbeweging uit katholieke kringen die onder de leuze Christus Rex, Christus Koning, binnen de katholieke partij een nieuw programma wilde introduceren. Deze politieke partij die gebaseerd was

op totalitaire en autoritaire beginselen had vooral aanhang in Wallonië, maar er was ook een Vlaamse tak, Rex-Vlaanderen. Bij de verkiezingen van 1936 veroverde Rex 21 kamerzetels, maar in 1939 vielen zij terug op vier. Na de Duitse inval kozen de meeste leden voor collaboratie.

DEVLAG was een afkorting van *Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft*, een in 1936 opgerichte culturele organisatie waarin Vlaamse en Duitse academici zich verbonden om de culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen de twee groeperingen te versterken door middel van studiereizen, voordrachten en symposia. Tijdens de bezetting ging deze groep door met zijn activiteiten en ze begon geleidelijk aan een politieke rol te spelen, met steun van de SS. Als organisatie koos ze voor een verregaande vorm van collaboratie: ze rekruteerde soldaten voor de *Waffen-SS*, voerde anti-Joodse campagnes en stuurde aan op annexatie van Vlaanderen bij het Derde Rijk. Dat was het VNV, dat streefde naar een eigen Dietse natie, te gortig wat leidde tot scherpe confrontaties met die partij.

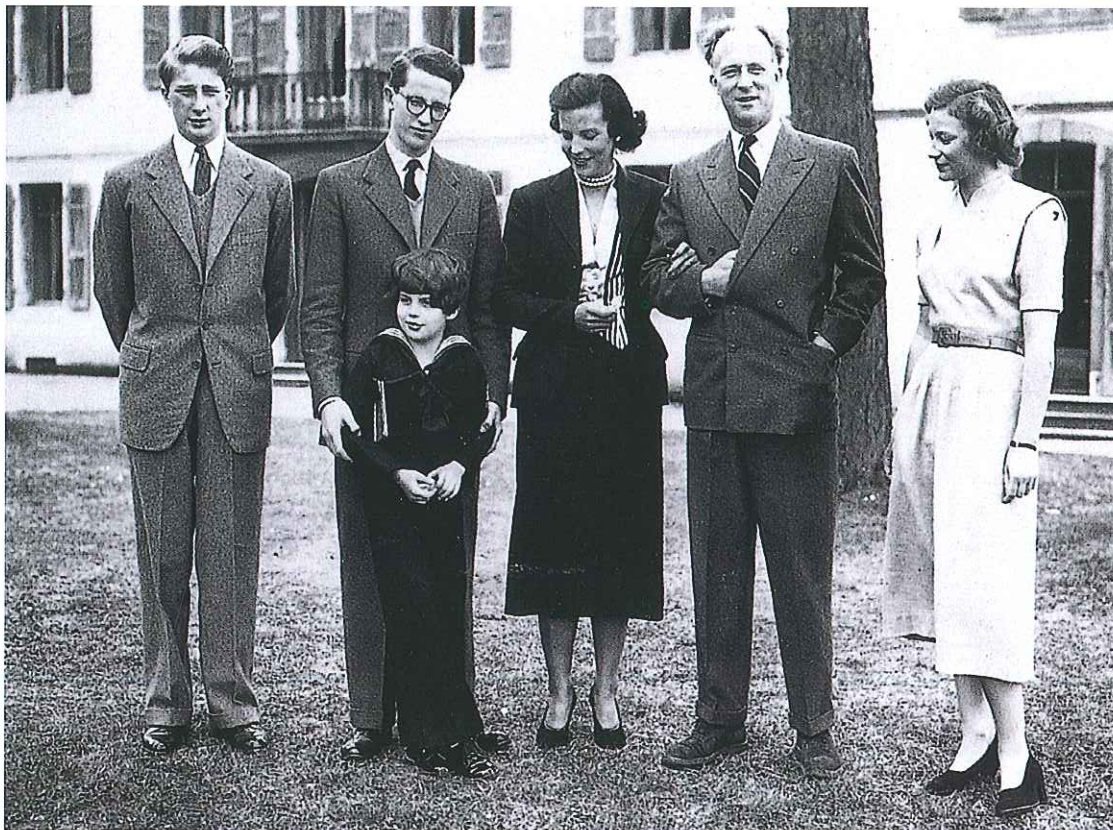
Er was in het begin van de oorlog ook sprake van groot-schalige economische collaboratie. Duitsland was altijd een belangrijke handelspartner voor België geweest. Als de grote industriëlen hadden geweigerd nog langer zaken te doen met Duitsland, zou dat de economie enorme schade toegebracht hebben en tot massale werkloosheid hebben geleid. Maar geleidelijk aan bleek dat voor alles wat de Belgen naar Duitsland bleven uitvoeren bitter weinig terugkwam, waarna de houding van veel industriëlen sterk veranderde.

Al met al waren er zeer veel Belgen die in enige mate collaboreren. De motieven waarom en de mate waarin zij dat deden varieerden sterk. Er waren er, die hoopten België een betere overlevingskans als natie te geven als zij met de Duitsers op goede voet konden blijven, anderen hoopten juist dat Vlaanderen met hulp van de Duitsers losgemaakt kon worden uit België. Er waren er, die alleen het fascistische staatsbestel waardeerden, anderen hielpen fanatiek mee met de vervolging van joden en zigeuners en namen dienst in de *Waffen-SS*. Sommigen keerden zich na aanvankelijk enthousiasme voor de Nieuwe Orde gedesillusioneerde af van de Duitse bezetter, anderen bleven tot het einde toe actief collaboreren. Het was een zeer heterogeen gezelschap, maar wel een groot gezelschap. In de jaren 1944-1949 behandelden de zuiveringscomités meer dan 400.000 dossiers, die voor 30% Walen betroffen, voor 14% Brusselaars en voor maar liefst 56% Vlamingen. Men spreekt wel van 40.000 veroordelingen. Bijna 3000 doodvonnissen werden uitgesproken, waarvan overigens slechts 242 daadwerkelijk ten uitvoer zijn gebracht.

Maar België kan ook terugzien op een periode van moedig verzet. In de winter 1940-1941 verloren veel Belgen hun sympathie voor de Duitsers, als zij die al ooit hadden gehad. De bevolking begon gebrek te lijden, de Duitsers eisten alle voorraden op, er werden zware oorlogsbelastingen geïntroduceerd en de deportatie van joden en dwangarbeiders maakte ook wel duidelijk dat het in België vóór de oorlog zo slecht nog niet was geweest. Er waren al vanaf het begin van de oorlog mensen geweest die zich verzetten tegen de verovering van hun land, maar nu groeide het aantal verzetsstrijders snel.

De motieven van de verzetsstrijders waren al even divers als die van de collaborateurs. Allereerst waren er veel mensen die joden hielpen onder te duiken. 34.000 Belgische joden hebben de oorlog overleefd, meer dan de helft van het totale aantal. Dat is een veel groter percentage dan in Nederland. Het is wel zo, dat de jodenvervolging in Nederland in handen was gegeven van de SS, die met draconische terreurmaatregelen reageerde tegen *Judenhilfer*, terwijl in België het leger met die taak belast was. Daardoor liepen in België mensen die joden hielpen onder te duiken minder gevaar dan in Nederland, maar toch mag België heel wat trotser zijn op de steun die de joden kregen dan Nederland. Verder waren er de tallozen die weigerden zich naar Duitsland te laten afvoeren voor de *Arbeitseinsatz*, naar Duitse schattingen zo'n 80.000 Belgen.

De Rooms-katholieke Kerk heeft actief meegeholpen met de steun aan de joden. De communisten, die na het sluiten van het niet-aanvalsverdrag tussen Duitsland en Rusland in België nog maar weinig aanhangers hadden, herwonnen tijdens de oorlog hun invloed en namen voorname posities in in de twee belangrijkste illegale organisaties. Dat waren het ONAFHANKELIJKHEIDSFRONT en het GEHEIM LEGER, en ze hadden een eigen organisatie, het BELGISCH LEGER DER PARTIZANEN, dat een voorhoederol speelde bij het gewapend verzet. Men schat het totaal aantal Belgen die in het georganiseerde verzet gezeten hebben op 70.000. Dat is veel minder dan het aantal van 400.000 collaborateurs, maar buiten de echte organisaties waren veel mensen bereid zich te laten inschakelen bij incidentele zaken, of die hun woning beschikbaar stelden als onderduikadres. Wie bedenkt hoe gevaarlijk hun werk was, zal toch onder de indruk moeten zijn van het grote aantal verzetsstrijders. Ook was er een zeer actieve en uitgebreide illegale pers. Nog voor het einde van 1940 waren er 79 Franstalige, 9 tweetalige en 7 Nederlandstalige illegale bladen. Ook in deze getallen komt overigens weer tot uiting dat in Vlaanderen niet alleen de collaboratie groter was dan in Wallonië, maar het verzet veel beperkter.

Koning Leopold III, zijn gezin en zijn tweede echtgenote Liliane Baels tijdens hun verblijf in Zwitserland van 1945 tot 1950. (Collectie Cyrille Boulay)

Tijdens de rellen naar aanleiding van de terugkeer van Leopold liepen de gemoederen hoog op. (Foto rechts uit: *Zondagsvriend*)

35 De Eerste Wereldoorlog

1914-1918

Het was niet eenvoudig voor Nederland om

tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal te blijven. En ook al is dat gelukt, die oorlog

heeft toch veel schade toegebracht aan de economie van ons land omdat de noodzakelijk

geachte algemene mobilisatie en de opvang van zeer veel vluchtelingen uit België veel

kostten, juist terwijl de internationale handel vrijwel stil lag.

ORLOG EN NEUTRALITEIT

De internationale betrekkingen van de toonaangevende Europese landen werden sinds 1907 bepaald

door verdragen en andere onderlinge afspraken. Er was een machtsstructuur ontstaan waarin twee grote machtsblokken opereerden. Het Duitse Rijk, Italië en Oostenrijk-Hongarije vormden met elkaar de 'Triple Alliantie', terwijl Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië met elkaar de 'Triple Entente' vormden. Tussen die twee bondgenootschappen heersten vaak aanzienlijke spanningen. In 1908 lijfde Oostenrijk-Hongarije in strijd met internationale afspraken het tot de Russische invloedssfeer behorende Bosnië-Herzegovina in, tot grote verontwaardiging van Rusland dat zich echter in deze kwestie niet gesteund zag door zijn bondgenoten. Deze annexatie werd de belangrijkste basis voor het Groot-Servische nationalisme dat nog heel kort geleden heeft bijgedragen aan het ontstaan van de Joegoslavische oorlogen en in 1914 de aanleiding vormde voor de Eerste Wereldoorlog.

Op 28 juni 1914 vermoordde een Servische nationalist met een aantal pistoolschoten de Oostenrijkse troonopvolger en diens vrouw, die beiden een officieel bezoek aan Sarajevo brachten. Hoewel geen enkele Europese mogendheid echt op oorlog uit was, volgde op deze aanslag een hele reeks eisen tot genoegdoening, ultimatum en uiteindelijk oorlogsverklaringen. Binnen korte tijd stond de hele wereld in vuur en vlam doordat beide partijen steeds meer landen als bondgenoot aantrokken. Aan de ene kant (de

Hoewel Nederland erin slaagde buiten de strijd te blijven, leidde de algemene mobilisatie wel tot veel verdriet...

„WIE IS BEGONNEN ?”

„HIJ !”

In een Europa waar op machts- en gebiedsuitbreiding beluste vorsten en generaals de toon aangaven, kon één moordaanslag leiden tot een oorlog waarbij iedereen een ander de schuld kon geven. (Atlas van Stolk, Rotterdam)

‘Centrale Groep’ waren dat Oostenrijk-Hongarije (vanaf 28 juli 1914), Duitsland (1 augustus), Turkije (1 november) en Bulgarije (23 september 1915). Aan de andere kant, die de ‘Geallieerden’ werden genoemd, stonden Servië (vanaf 28 juli 1914), Rusland (1 augustus), Frankrijk (3 augustus), België (4 augustus), Groot Brittannië (4 augustus), Japan (23 augustus), Italië (23 mei 1915), Roemenië (28 augustus 1916), de Verenigde Staten (2 april 1917) en Griekenland (juni 1917). Niet al die landen kozen er bewust voor zich in de strijd te mengen. België bijvoorbeeld had zich uitdrukkelijk neutraal verklaard, maar werd in augustus 1914 door Duitsland binnengevallen ondanks de Duitse verzekering dat die neutraliteit gerespecteerd zou worden. De Fransen hadden het grensgebied tussen Frankrijk en Duitsland namelijk zo sterk verdedigd dat de Duitsers Parijs alleen meenden te kunnen veroveren als ze hun vijand onverwacht vanuit het noorden aanvielen.

Wij zullen hier niet gedetailleerd ingaan op het verloop van deze Eerste Wereldoorlog, want dit is een boek over de vaderlandse geschiedenis. Maar hoewel Nederland er in geslaagd is neutraal te blijven, kreeg het toch op allerlei

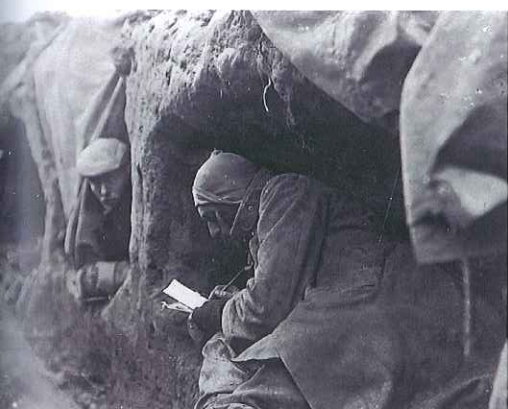
manieren te maken met de wereldbrand die om ons heen woedde. Voor de Nederlandse keuze voor neutraliteit waren goede redenen. Als ons land voor de geallieerden had gekozen zou het een bruggenhoofd gevormd hebben voor de Engelsen, en zou Duitsland ons land onmiddellijk veroveren. Als Nederland voor de andere partij gekozen zou hebben, had Groot-Brittannië onze kolonies ingenomen.

Onze regering koos dus nadrukkelijk geen partij, maar kon Nederland wel neutraal blijven? Velen wijzen erop dat de regering niets heeft gedaan om de Duitsers te verhinderen onze grens te schenden. Bij hun inval in België stootten de Duitsers namelijk op het zwaar verdedigde en versterkte Luik. Ze moesten ten noorden van die stad een omtrekkende beweging maken en dat kon alleen door gebruik te maken van een grensweg die Nederland en België in Zuid-Limburg van elkaar scheidt. De Duitse troepen marcheerden dus over een weg waarvan de helft bij Nederland hoorde.

De Nederlandse neutraliteitspolitiek beviel de geallieerden niet. Onze havens stonden iedereen ter beschikking en dat hield in dat Duitsland zeer grote hoeveelheden materiaal voor de eigen vestingwerken en versterkingen (wel anderhalf miljoen ton per maand) via onze haven kon doorvoeren. De Engelsen oefenden grote druk uit op Nederland om dat te verbieden, maar de Duitsers oefenden een even grote druk uit om het te blijven toestaan. Nog een punt van spanning ontstond toen de Duitsers een onbeperkte onderzeebootoorlog afkondigden (1 februari 1917), waarbij ook neutrale schepen getor-

Keizer Wilhelm II.

De Eerste Wereldoorlog kostte meer dan een miljoen soldaten het leven. Het front bestond uit loopgraafstellingen die over en weer bestormd moesten worden. Duizenden sneuvelden bij zo'n aanval, die een paar meter terreinwinst kon opleveren. Terreinwinst die later bij een tegenaanval weer verloren kon gaan.

pedeerd werden – een beleidswijziging die dus ook Nederlandse handelsschepen trof. Toen twee Duitse onderzeeërs per ongeluk in Nederlands vaarwater terecht kwamen, legde Nederland ze aan de ketting en dat was bijna voldoende reden voor de Duitse legerleiding om Nederland toch aan te vallen. Onder andere een brief van koningin Wilhelmina aan haar 'goede vriend' keizer Wilhelm van Duitsland leidde ertoe dat Wilhelm het bevel gaf Nederland 'met rust te laten'. Dat was ook in militair opzicht het beste voor Duitsland. Nederland had een 'waterlinie' die het westen moeilijk te veroveren maakte. En als Wilhelms generaals er inderdaad toe waren overgegaan ons land aan te vallen, zou Groot-Brittannië ongetwijfeld via West-Nederland het vasteland van Europa zijn binnengevallen.

Het was een lastig balanceren tussen twee grootmachten, vandaar dat voor Nederland een algemene mobilisatie gold. Binnen 24 uur na de eerste oproep waren 200.000 mannen onder de wapenen, op een bevolking van 6 miljoen mensen. Na een eerste fase van grote dreiging ontwikkelde de paraatheid van de troepen zich zeker niet onberispelijk. Er gebeurde zo lang niets, dat veel soldaten af en toe naar huis gingen, ook al was dat niet

toegestaan. Het paraat houden van zoveel mannen die niets anders deden dan wachten op een aanval die nooit zou komen was een erg kostbare aangelegenheid, zeker in deze in economisch opzicht moeilijke tijd, waarin de zeevaart levensgevaarlijk was zodat de internationale handel van ons land grote moeilijkheden ondervond.

Een extra kostenpost vormden de vluchtelingen. Vanuit het zeer onder de oorlog lijdende België stroomden honderdduizenden vluchtelingen ons land in. Uiteindelijk waren het er ongeveer een miljoen, dat was één Belg op elke zes Nederlanders. Veel van onze landgenoten deden wat ze konden. De vluchtelingen werden over het hele land verspreid, en talloze particuliere initiatieven werden genomen om hen te helpen. Om chaos te voorkomen werden die initiatieven door de regering overgenomen, gebundeld en gecoördineerd. Een van de artsen die in Amsterdam de vluchtelingen opwachten was **ALETTA JACOBS** (34), die volgens ooggetuigen tranen in haar ogen had toen ze de ellende van de vluchtelingen zag. Na het einde van de oorlog gingen verreweg de meeste vluchtelingen weer naar huis, maar er bleven tienduizenden achter.

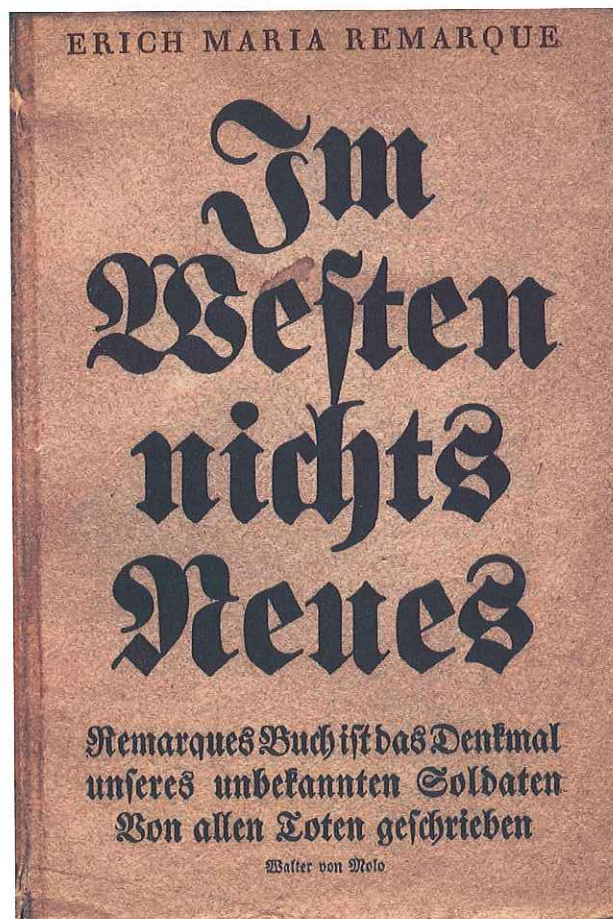
De daling van de inkomsten uit de internationale handel, het dure leger en de vele vluchtelingen leidden

Belgische vluchtelingen aan de maaltijd in het neutrale Nederland.

tot forse economische problemen, wat een nijpende voedselschaarste tot gevolg had. Er was zo weinig voedsel beschikbaar dat het gerantsoeneerd moest worden, en in 1917 en 1918 plunderden wanhopige huisvrouwen voedselpakhuizen in Amsterdam en Rotterdam.

De oorlog had echter ook positieve effecten op onze verzuilde samenleving, die verdeeld was in politieke en godsdienstige groepen die maar weinig geneigd waren concessies aan elkaar te doen. Tijdens deze algemene crisis vervaagden de grenzen tussen al die ongemakkelijk met elkaar samenlevende mensen, net zoals dat in de **TWEDE WERELDOORLOG** (38) zou gebeuren. En dit maakte het politici mogelijk een aantal besluiten te nemen over onderwerpen waarover men het al heel lang niet eens had kunnen worden. De 'confessionelen' wensden overheidssubsidie voor scholen die op christelijke basis werkten. De liberalen en de socialisten wilden daarentegen alleen subsidie geven aan openbare scholen. Een ander twistpunt was, dat de confessionelen zich verzetten tegen algemeen kiesrecht (voor mannen, maar dat zou al een hele stap zijn in de richting van een echte democratie). Nu konden beide kampen water in de wijn doen en dat resulteerde in een schoolwet waarbij ook het bijzonder onderwijs gesubsidieerd werd, en in een kieswet waarin alle mannen het actieve en passieve kiesrecht werd verleend en vrouwen alleen het passieve kiesrecht (zie > **ALETTA JACOBS**). De grote grondwetswijziging die daarvoor nodig was werd geëffectueerd in 1917.

'Im Westen nichts Neues' van Erich Maria Remarque. Eén van de bekendste boeken over de Eerste Wereldoorlog.

38 De Tweede Wereldoorlog

1940-1945

Voor Nederland begon de Tweede Wereldoorlog

met de onaangekondigde aanval van een reusachtige overmacht vanuit Duitsland.

In de volgende vijf jaren kwam ons land steeds meer onder een terreurregime te staan.

Tijdens de hongerwinter werd Nederland door de bezetter stelselmatig leeggeroofd en stierven tienduizenden mensen van honger of ontbering.

BEZETTING EN BEVRIJDING

Evenals bij de bespreking van de **EERSTE WERELDOORLOG** (35), zullen we kort zijn over de internationale

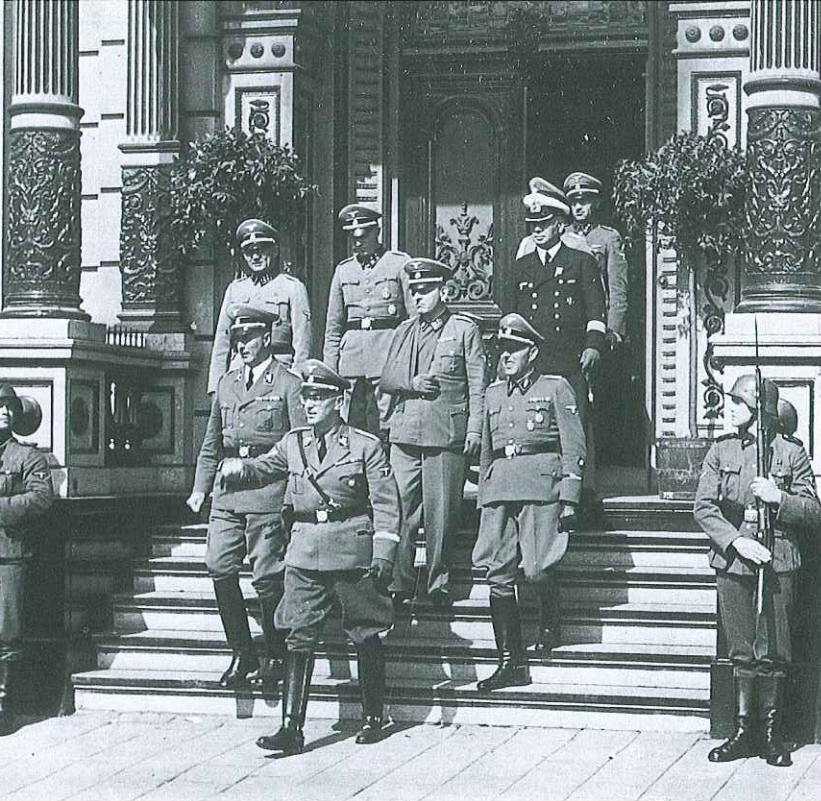
situatie die leidde tot de Tweede Wereldoorlog en over het verloop van die oorlog in het algemeen. We zullen ons vooral beperken tot datgene wat de oorlog voor ons land heeft betekend. Een oorzaak van de Tweede Wereldoorlog werd gevormd door de zeer vernederende voorwaarden zoals die in het Verdrag van Versailles aan het einde van de Eerste Wereldoorlog aan het verslagen Duitsland werden opgelegd. Daardoor leidden de **CRISISJAREN** (37), die toch al overal in de westerse wereld grote ellende met zich meebrachten, in Duitsland tot nog veel meer ellende. Zoiets kan gemakkelijk leiden tot een roep om een sterke man, en die was er: Adolf Hitler. Hoe hij erin slaagde in Duitsland aan de macht te komen en hoe hij de twijfelzuchtige politici van Groot-Brittannië en andere West-Europese landen tegen elkaar wist uit te spelen en een tijdlang straffeloos andere landen kon annexeren, valt buiten het bestek van dit boek. Waar het hier om gaat is dat Nederland er deze keer niet in slaagde om buiten de strijd te blijven.

In het kader van de door Hitler uitgeroepen 'totale oorlog' vielen de Duitsers op 10 mei 1940 met een reusachtige overmacht ons land binnen. Vele jaren lang hadden zij in het geheim op 'schietverenigingen' troepen opgeleid en in 1935 was Hitler, openlijk de voorwaarden van het Verdrag van Versailles negerend, begonnen met de produc-

Tegen de onaangekondigde aanval kon ons leger niet veel inbrengen – en tegen het eerste terreurbombardement in de wereldgeschiedenis al helemaal niet.

tie van grote aantallen tanks en vliegtuigen. Het Nederlandse leger stond zo goed als machteloos tegenover de invasie, maar deed wel wat het kon. Gedurende drie dagen vochten onze soldaten moedig bij de Grebbeberg, maar toen sloeg Duitsland toe met zijn luchtmacht. Een groot aantal vliegtuigen vloog naar Rotterdam en bombardeerde de binnenstad zo goed als volledig plat. En het Duitse opperbevel liet onze regering vervolgens weten dat bij

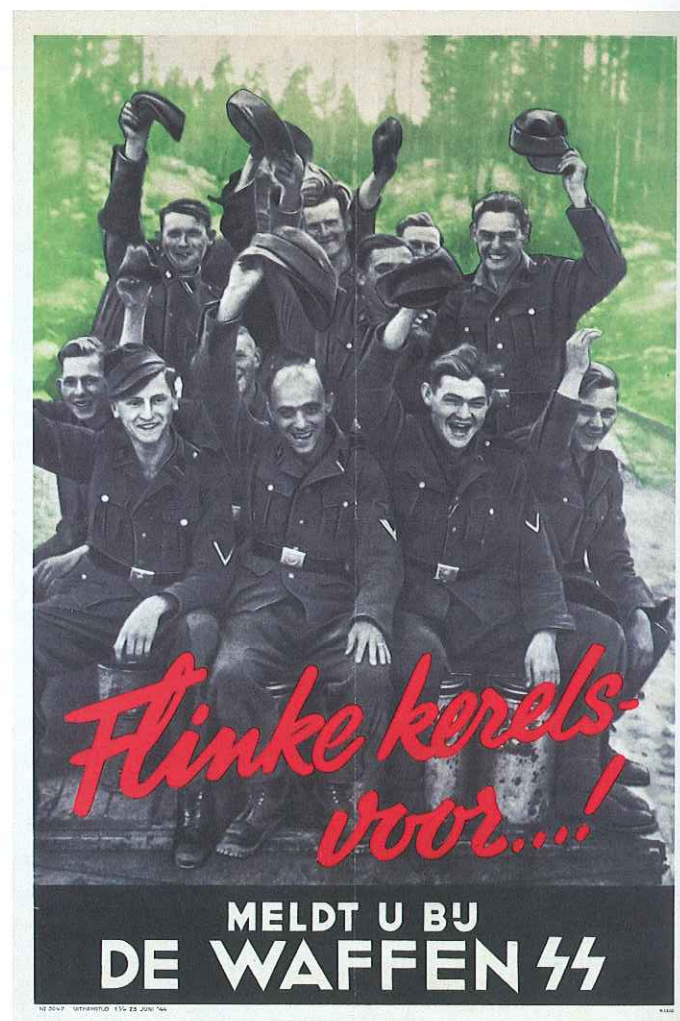
De nieuwe machthebbers: Vooraan loopt Seyss-Inquart, Rijkscommissaris voor het bezette Nederland. Rechts van hem loopt Hans Rauter, die in 1943 zei: 'Er zal in Europa geen jood meer overblijven'. Hij was vaak de opdrachtgever voor het laten doden van willekeurige burgers als represaille voor aanslagen op Duitsers en NSB-ers.

verder verzet elke dag een andere stad hetzelfde lot zou ondergaan. Nederland capituleerde op 14 mei. Koningin Wilhelmina was toen al met haar regering uitgeweken naar Groot-Brittannië. Nederland werd nu door Duitse autoriteiten bestuurd.

Er waren mensen die de Duitsers graag zagen komen: de nationaalsocialisten, georganiseerd in de NSB. Zij voelden zich verwant met de ideologie van de Duitse nationaalsocialisten, de nazi's, met hun stelling dat het volk ondergeschikt diende te zijn aan een grote, almachtige leider en met hun rassenwaan (alleen Ariërs waren in hun ogen volwaardige mensen). Vrijwel alle andere mensen zagen de nazi's echter als een bedreiging voor de democratie en zagen de toekomst somber in. Maar gedurende de eerste maanden van de bezetting gedroegen de Duitsers zich voorbeeldig. Ze wilden dat de Nederlanders zich zo snel mogelijk schikten naar de nieuwe situatie. Ze probeerden niet en zagen veel uitingen van passief of lijdelijk verzet door de vingers, in de hoop dat de strijd bij de Grebbeberg en het bombardement op Rotterdam betrekkelijk snel vergeten zouden worden. De illegale pers, die al in een vroeg stadium kranten en pamfletten verspreidde en de opstandigheid van de Nederlanders aanwakkerde, werd wel vanaf het begin fel aangepakt.

Pas in de herfst van 1940 kwam de bevolking massaal in opstand, toen de eerste anti-joodse maatregelen genomen werden (zie > **ANNE FRANK** (39)). De NSB formeerde knokploegen (de WA'ers, leden van de Weerafdeling) die joodse wijken ingingen en gevechten uitlokten. Toen daarbij een WA'er om het leven kwam grepen de Duitsers hard in. Ze arresteerden meer dan 400 joden en voerden hen af naar Mauthausen waar ze bijna allemaal door mishandeling of ontbering omkwamen. Uit protest daartegen volgde in februari 1941 een massalestaking, die al op de tweede dag door gewelddadig optreden van de Duitsers werd gebroken.

Overigens bleef het leven voor de meeste Nederlanders gedurende vrij lange tijd redelijk. De strenge verduisteringsmaatregelen met het oog op het gevaar van Britse bombardementen, het verplichte identiteitsbewijs en de avondklok maakten alles wel ingewikkeld, maar

Een Nederlands affiche dat werd gebruikt om Nederlanders te werven voor de Waffen SS.

Het mislukken van de aanval van de geallieerden op de brug bij Arnhem had een vertraging van de opmars naar het noorden tot gevolg.

wie zich gedeisd hield, en dat deden heel veel mensen, kon ook toen een acceptabel bestaan leiden. En voor NSB'ers, collaborateurs en zwarthandelaars was het zelfs een gouden tijd, ook al was er steeds meer gebrek aan een groot aantal producten, vooral aan voedsel. Dat maakte een distributiesysteem noodzakelijk: alle levensbehoeften gingen 'op de bon'. Het bonnensysteem maakte het lastiger voor mensen die onderduikers in huis hadden om voldoende voedsel voor hen te bemachtigen; een van de activiteiten van de verzetsbeweging was het vervalsen of stelen van distributiebonnen.

Geleidelijk aan begonnen de Duitsers harder op te treden, niet alleen tegen joden en zigeuners, maar ook tegen iedereen die niet onvoorwaardelijk met hen samenwerkte. Alle politieke partijen behalve de NSB werden op 5 juli 1941 verboden. Hierop nam het verzet tegen de onderdrukkers juist toe. De hulp aan onderduikers werd steeds beter georganiseerd, er werden knokploegen georganiseerd, mensen spioneerden voor de geallieerden en seinden hun gegevens door naar Groot-Brittannië en collaborateurs werden vermoord. Zo'n 25.000 mensen hebben in de illegaliteit geopereerd, van wie 9.500 door

de Duitsers geëxecuteerd zijn. In deze strijd vervielen de grenzen die de Nederlanders gewoonlijk van elkaar scheidden. Atheïstische communisten werkten samen met strenge calvinisten en intellectuelen en arbeiders vormden samen ondergrondse cellen.

De Duitsers reageerden met contraterreur. In april 1943 kregen alle 300.000 mensen die bij het uitbreken van de oorlog in het leger hadden gezeten het bevel zich als krijgsgevangene te melden. Uit protest dreigde men te staken, maar iedereen die dat daadwerkelijk deed werd na een kort proces gefusilleerd, waardoor die staking niet van de grond kwam. Op elke actie van de ondergrondse volgden nu represailles. Dan pakten de Duitsers willekeurig mensen van de straat op en fusilleerden hen. Na een aanslag op een Duitse militaire auto op 30 september 1944 werden alle mannen van het dorp Putten (ongeveer 600) afgevoerd. Slechts enkele tientallen van hen kwamen later terug.

Gedurende vele jaren heeft in Nederland de mening geheerst dat 'wij' ons helemaal zo slecht nog niet hebben gedragen tijdens de oorlog. Maar nu wij wat meer afstand kunnen nemen tot die periode, moet erkend worden dat het aantal mensen dat actief in het verzet gezeten heeft

Embleem van de NSB. De NSB-kleuren zijn rood en zwart net als de favoriete kleuren van de Duitse nazi's. Rood staat voor 'bloed' en zwart voor 'bodem'. Het eigen volk (bloed) en vaderland (bodem) gaan boven alles.

en het aantal mensen dat onderduikers heeft verborgen, of neergeschoten Britse vliegeniers naar Groot-Brittannië hielp reizen echt niet zo groot geweest is. En het aantal joden dat de oorlog niet overleefd heeft is relatief hoger dan waar ook in Europa (zie > **ANNE FRANK** (39)). Bijna alle Nederlanders waren er vooral op uit de oorlog met zo min mogelijk kleerscheuren door te komen en een groot aantal mensen heeft zich schuldig gemaakt aan uitgesproken collaboratie met de bezetter. Misschien zijn dat beschamende feiten, maar men moet zich realiseren hoe machteloos de gewone mensen stonden toen ze geconfronteerd werden met de draconische strafmaatregelen van de bezetter.

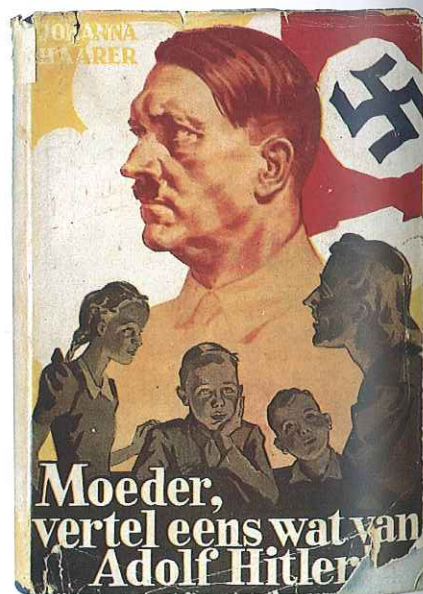
Het einde van de oorlog was het ergst voor Nederland ten noorden van de grote rivieren. Na de invasie in Normandië waren de geallieerde troepen razendsnel doorgestoten, maar hun opmars stakte in september 1944 bij de grens tussen België en Nederland omdat de bevoorradingslijnen te lang dreigden te worden. Twee weken later probeerden de geallieerden de brug over de Rijn bij Arnhem te veroveren met een luchtlanding, om daarmee het verdere optrekken van de troepen mogelijk te maken. De slag om Arnhem werd echter door de Duitsers gewonnen, zodat de geallieerden er in de weken daarna slechts in slaagden het gebied ten zuiden van de grote rivieren te bevrijden. De Duitsers reageerden door in het najaar van 1944 massaal mannen van 18 tot 40 jaar op te pakken om als dwangarbeider dienst te doen in de Duitse oorlogsindustrie. Bij een razzia op 10 november 1944 werden 50.000 Rotterdammers afgevoerd. In totaal hebben tijdens de oorlog 500.000 Nederlandse mannen in het kader van de Arbeitseinsatz in Duitsland gewerkt – dat is een op de achttien Nederlanders. Omdat in Duitsland zelf zo langzamerhand ook aan alles gebrek ontstond, begonnen de Duitsers Nederland min of meer leeg te roven. Bovendien werd het beleid ten aanzien

van het verzet steeds harder. Gevangengenomen verzetslieden kregen niet eens meer een schijnproces, maar werden meteen na hun arrestatie gefusilleerd.

Voor de gewone burgers in Nederland boven de rivieren werd het leven buitengewoon moeilijk. Er kwam zo'n groot gebrek aan voedsel dat men zich moest voeden met suikerbieten, tulpenbollen, ratten en huisdieren. Ook steenkool werd steeds schaarser, waardoor men bomen langs straten en in parken en bossen ging omhakken om thuis de kachel te laten branden. Tienduizenden zijn tijdens de ook nog eens bijzonder strenge en koude 'Hongerwinter' overleden. Pas eind maart 1945 slaagden de geallieerden erin de rivieren over te steken, waarna de Duitse weerstand snel gebroken werd. Half april waren Drenthe, Groningen en Friesland bevrijd, op 1 mei pleegde Hitler zelfmoord en op 4 mei gaven de Duitse troepen zich over.

Hitler had zijn eigen land en vrijwel geheel West-Europa aan de rand van de afgrond gebracht. De Amerikanen beseften dat niet alleen de inwoners van West-Europa, maar ook zichzelf er wel bij zouden varen als Europa weer een koopkrachtige handelspartner zou worden. Met enorme financiële steun (het Marshallplan) begonnen zij onmiddellijk na de oorlog alle landen, Duitsland en zijn bondgenoot Italië net zo goed als de bevrijde gebieden, economisch op de been te helpen. De lessen van de Eerste Wereldoorlog waren geleerd. Duitsland zou nog wel lange tijd bezet blijven door de vier belangrijkste overwinnaars: de Sovjet-Unie, Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, maar het kreeg geen vernederende voorwaarden opgelegd. Een welvaarend Duitsland zou veiliger voor zijn burens zijn dan een wraakzuchtige, vernederde natie.

'Moeder, vertel eens wat van Adolf Hitler' (1942) is een uit het Duits vertaald boek van de auteur Johanna Haarer. Het boek was bedoeld voor kinderen van NSB-ouders en vertelt allerlei anekdotes met een duidelijke boodschap. Hitler is de messias die de arme boeren van de armoede redt en het zwoegen om brood op de plank te krijgen verlicht door de jongens en meisjes van de arbeidsdienst mee te laten helpen. Joden zijn 'kromme kleine mannetjes met een gebogen neus die met hun gewichtige papieren en kruiperige beleefdheid mensen in geldnood nog dieper in de ellende proberen te krijgen'.

IV. Kunst en cultuur

1. Lectuur in de reader

- Hellinga, Gerben Graddesz. "De Vlaamse Primitieven." *Geschiedenis van Vlaanderen: De canon van het Vlaams Verleden*. Ed. Gerben Graddesz Hellinga. Zutphen: Walburg Pers, 2010. 51-54.
- Hellinga, Gerben Graddesz. "De Antwerpse schilderschool." *Geschiedenis van Vlaanderen: De canon van het Vlaams Verleden*. Ed. Gerben Graddesz Hellinga. Zutphen: Walburg Pers, 2010. 115-118.
- Hellinga, Gerben Graddesz. "Rembrandt." *Geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands verleden*. Ed. Gerben Graddesz Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 73-76.
- Hellinga, Gerben Graddesz. "De Stijl." *Geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands verleden*. Ed. Gerben Graddesz Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 139-141.

2. Taak voor iedereen (aan ID toevoegen)

- Zoek voor elk land (B en NL) een schilder (behalve die die in de artikelen worden vermeld), noem een van hun kunstwerken en geef aan voor welke kunstperiode ze bekend zijn.

3. Mogelijke thema's voor referaten

- Vlaamse schilderkunst in de 17^e eeuw (rol van katholieke religie, schilders, voorbeelden).
- Hollandse schilderkunst in de 17^e eeuw (economische inebbeding, belangrijke schilders, voorbeelden).
- Architectuur in België/ Nederland:
 - o Jugendstil
 - o Bauhaus
 - o de Stijl
 - o moderne architectuur

4. Verdere lectuur en informatiebronnen

- Grijzenhout, Frans. *De Gouden Eeuw in perspectief: het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst in later tijd*. Nijmegen: SUN, 1992.
- Haak, Bob. "Inleiding." *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw*. Ed. Bob Haak. Amsterdam: Meulenhoff/Landshoff, 1984. 11-35.
- Hellinga, Gerben Graddesz. "Vincent van Gogh." *Geschiedenis van Nederland: De canon van ons Vaderlands verleden*. Ed. Gerben Graddesz Hellinga. 5e dr. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 129-131.
- Ibelings, Hans. *Nederlandse architectuur van de 20ste eeuw*. Rotterdam: NAI, 1995.
- Illés, Vera. *De Nederlandse kunstgeschiedenis in een notendop: wat iedereen van de Nederlandse kunst moet weten*. Amsterdam: Prometheus, 2000.

10 De Vlaamse primitieven

CA. 1430–1500

Als gevolg van de rijkdom van de grote steden in Vlaanderen en Brabant

en de periode van betrekkelijke veiligheid konden kunst en cultuur tot bloei komen.

In de 15de eeuw ontstond zo de schilderschool van de Vlaamse Primitieven.

In de eerste helft van de 15de eeuw kwam een schilderij op gang die Italiaanse invloeden combineerde met geheel eigen aspecten: de school van de Vlaamse Primitieven. Tot de 15de eeuw kende men twee soorten schilderkunst: muurschilderingen of fresco's, en miniaturen. Wandschilderingen vormden een integraal onderdeel van een klooster, kerk of ander gebouw. Ze waren vooral decoratief van aard en niet zozeer bedoeld inhoudelijk iets te vertellen, al stelden ze natuurlijk wel iets voor dat paste bij *de aard* van het gebouw dat ze versierden. De miniaturen die psalters, getijdenboeken en bijbels verlichtten stelden wel degelijk iets voor dat aansloot bij *de inhoud* van de tekst die ze illustreerden. Ze gaven op een klein oppervlak een grote hoeveelheid visuele informatie en waren als het ware venstertjes waardoor de beschouwer een landschap, een scène of een gebeurtenis kon bekijken. Het is dus niet zo vreemd dat de nieuwe vorm van schilderkunst die rond 1400 opkwam, het schilderij, zich ontwikkelde uit de miniatuurkunst.

Het was niet echt een grote stap om over te gaan van schilderen op een bladzijde in een boek naar schilderen op een houten paneeltje. En daar was een ruime markt voor. De nieuwe stand die zich ontwikkelde tussen de adel en het Gemeen – de stedelijke burgerij die vooral bestond uit handelaars en geslaagde ambachtslieden – vormde de klantenkring. Veel rijke burgers en een periode van betrekkelijke veiligheid vormden een goede basis voor de ontplooiing van een vrij groot aantal bekwame schilders. Want men vond het prettig om een schilderij te hebben dat als apart object verkocht werd, als belegging kon worden doorverkocht, of meegenomen kon worden als men van adres ver-

anderde. En dat, zonder dat men er een duur boek voor hoefde te kopen. Het maken van schilderijen begon in Noord-Europa vooral aan het Franse hof, maar het centrum van de productie verschoof rond 1430 naar het noorden, toen de Bourgondische hertogen hun residentie vestigden in de Lage Landen.

Maar er was nog wel wat tijd nodig voordat niet alleen het medium, maar ook de voorstellingen zelf de kwaliteit ontwikkelden waar de Vlaamse Primitieven beroemd om zijn geworden. Al in de 14de eeuw waren de miniaturisten meer en meer realistisch gaan werken. Vanuit Italië kwamen nieuwe inzichten betreffende perspectief en compositie die ook in het noorden van Europa aansloegen, en later zou daar nog het werken met licht-donker effecten bijkomen. Maar het duurde wel even voordat die invloeden ook werden toegepast op 'losstaande' schilderijen. Een van de eersten die het deden, ROBERT CAMPIN (1378-1444) schilderde al zeer realistisch, maar hij slaagde er nog niet in het oplopend perspectief in overeenstemming te brengen met de realistisch weergegeven objecten. Zijn figuren stonden nog als het ware 'opgeplakt' op de fraai uitgewerkte achtergrond, ze vormden er geen integraal onderdeel van. Jan van Eyck zou dat probleem oplossen. Hij wordt dan ook beschouwd als de eerste van de Vlaamse Primitieven.

Van de schilders in de 15de eeuw kan over het geheel genomen gezegd worden dat zij niet veel anders werkten dan de Italiaanse schilders van die tijd. Zij hielden zich minder bezig met mythologische en antieke onderwerpen en pas in de 16de eeuw zouden de schilders in het noorden echt goed

Het lam Gods is een polyptiek gemaakt door Jan en Hubert van Eyck, 1432.
(Gent, Sint-Bataafskathedraal)

weten om te gaan met het perspectief en een goed inzicht krijgen in de anatomie van het menselijk lichaam. Maar hun werk onderscheidde zich van dat van hun Italiaanse collega's door de beleving en de emoties die hun schilderijen nog steeds bij de toeschouwer oproepen.

Er waren natuurlijk veel schilders die in de loop van de 15de eeuw overgingen tot het werken op de nieuwe manier, zoals bijvoorbeeld het gebruik van een bolle spiegel of een camera obscura als hulpmiddel voor het weergeven van perspectief. Maar omdat dit geen boek over kunsthistorie is zullen wij ons moeten beperken tot de vier belangrijkste: Jan van Eyck, Rogier van der Weyden, Hans Memling en Hugo van der Goes.

JAN VAN EYCK (ca. 1390-1441) was een leerling van zijn oudere broer Hubert van Eyck (ca. 1370-ca. 1426). Hij werkte voor de ruwaard van Holland tot diens dood in 1425, waarna hij hofschilder werd van Filips de Goede. Van Eyck wordt gezien als een van de grootste vernieuwers van de schilderkunst omdat hij een volmaakt natuurgetrouwe weergave van een landschap combineerde met het vermogen zijn figuren en gebouwen daarin echt op te nemen. En zijn portretten waren zeer realistisch, op het onbarmhartige af. Hij bezat het vermogen scherp en doordringend waar te nemen, én het waargenomen tot in alle details weer te geven. Daartoe leende zich de nog maar kort tevoren uitgevonden olieverf beter dan de kleurstoffen die men daarvoor gebruikte, en lange tijd werd zelfs aangenomen dat Van Eyck of zijn broer de uitvinder van de olieverf was. Maar die theorie is inmiddels achterhaald. Van Eyck werkte

Portret door Rogier van der Weyden. (Uit: *Dominicus Lampsonius 'Pictorum Aliquot Celebrium Germaniae Inferioris Effigies', Antwerpen, Hieronimus Cock, 1572*)

vrijwel uitsluitend voor het Bourgondische hof en de adel, maar niet alleen in opdracht van de hertog. Filips stond hem toe om voor eigen rekening te werken, bijvoorbeeld voor de hoge clerus en rijke burgers, en nam hem zelfs in bescherming tegen wanbetalers. Filips stelde overigens niet alleen Van Eycks gaven als schilder op prijs maar ook zijn bekwaamheden als diplomaat. Hij stuurde Van Eyck meermalen naar Zuid-Europa voor onderhandelingen, onder andere een keer naar Portugal waar hij voor Filips om de hand moest vragen van de koningsdochter Isabella.

ROGIER VAN DER WEYDEN (ca. 1400-1464) was een leerling van Campin in Doornik. In 1435 verhuisde hij naar Brussel waar hij verder bleef werken, niet zozeer voor het hof en de adel, maar vooral voor de gewone burgers van de

stad. Hij wist het sacrale van de middeleeuwse kunstenaars te combineren met het realisme en naturalisme van Campin en Van Eyck. Uit zijn geabstraheerde beeltenissen komt een diepe ernst op de toeschouwer over, door de dramatische uitdrukkingen en de plastische gespannenheid. Van der Weyden's schilderijen zijn weliswaar enigszins stereotypisch, maar ze zijn van grote invloed geweest op zijn tijdgenoten en op hen die later kwamen, schilders én beeldhouwers, in Italië en in Frankrijk.

HANS MEMLING (ca. 1435-1494) was van oorsprong Duitser, maar trok al op jonge leeftijd naar Brussel, aange trokken door de faam van de Vlaamse schilders. Hij is daar vermoedelijk een leerling van Rogier van der Weyden geweest. Hij verhuisde na de dood van Van der Weyden naar Brugge, stond in die stad in groot aanzien en is rijk gestorven. Hij was een van de laatste grote paneelschilders van de Bourgondische periode, vervolmaakte de techniek van het schilderen met olieverf en gaf het sterk humaniserende religieuze gevoel dat Van Eyck zo beroemd maakte nog beter weer. Maar zijn werk miste de geestelijke kracht van zijn voorgangers, zijn veralgemeniserende mystieke sentiment doofde als het ware elke psychologische individualiteit. Dat was anders met zijn portretten, waarin hij zijn subjecten schitterend kon karakteriseren.

HUGO VAN DER GOES (ca. 1440-1482) werkte in Gent. Meer dan wie ook in de 15de eeuw wist hij intentie en realisatie met elkaar te verbinden. Andere schilders gaven hun figuren een houding of een gebaar dat moest duidelijk maken wat zij voelden of aan het doen waren. Van der Goes deed het zo, dat de toeschouwer de beweging als het ware ziet plaatsvinden. Hij kroop in de huid van de mensen die hij afbeeldde, leefde zich volledig in hen in. Hij koos vooral boerentypes met grove handen, stoppelbaarden en oude koppen. Zijn landschappen beeldden kale herfsttaferelen uit, met diepe, zware kleuren waarbij hij veel gebruik maakte van clair-obscur. Soms doet zijn werk denken aan dat van Vincent van Gogh.

Lange tijd volgden de schilders in de 15de en 16de eeuw de hierboven genoemde grote voorbeelden. Pas in de loop van de 16de eeuw gingen Italiaanse invloeden als het maniërisme in onze streken een rol spelen. Zelfs een opmerkelijk schilder als de Brabander HIËRONYMUS BOSCH (ca. 1450-1516) werkte technisch vrij traditioneel. Het waren zijn hallucinerende voorstellingen die hem als een eenling uit de massa doet oprijzen. Hij wilde zoveel informatie en zoveel symboliek in zijn encyclopedische taferelen verwerken dat dat alleen kon door een hoog standpunt, boven de gebeurtenissen, in te nemen en dat had een nogal tweedimensionale indruk als gevolg. Zijn werk doet in dat opzicht middel-

De zeven vreugden van Maria. Door Hans Memling, 1480. (München, Alte Pinakothek)

De aanbidding der Herders. Door Hugo van der Goes, 1476-1478.
(Florence, Galleria degli Uffizi)

eeuwer aan dan dat van de Vlaamse Primitieven. Van een echt nieuwe ontwikkeling op brede schaal in de schilderkunst van de Lage Landen kan na de periode van de Vlaamse Primitieven pas weer gesproken worden bij PIETER BRUEGEL DE OUDE, en bij PETER PAUL RUBENS waarover in venster 26 meer gezegd zal worden.

26 De Antwerpse schilderschool

1600–1650

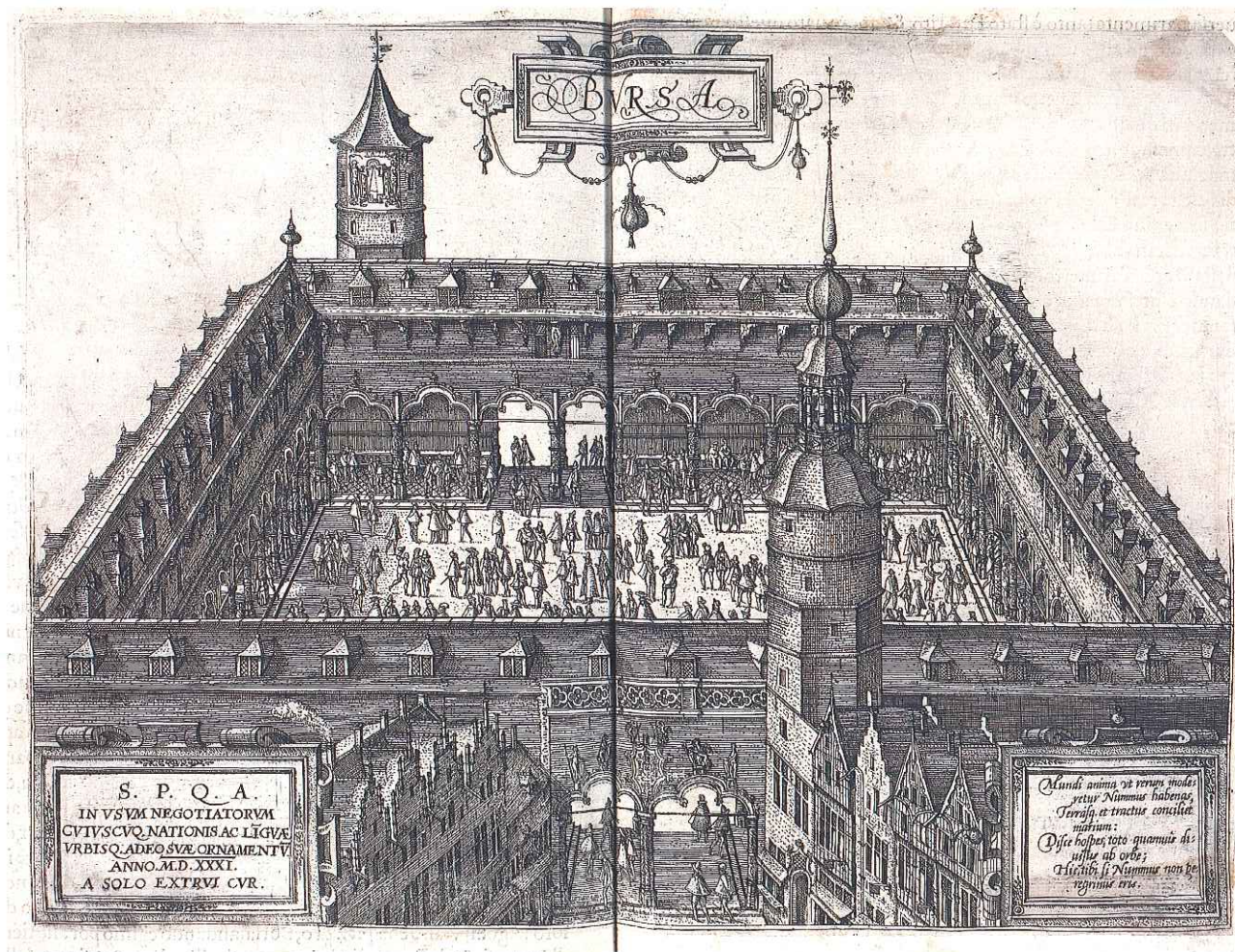
Er bleven nog wel creatieve mensen in het zuiden. Met name in Antwerpen werkten een aantal schilders met een geheel eigen stijl – voor kunstenaars was tijdens het regime van de aartshertogen veel emplooi, vooral voor het versieren van kerken en overheidsgebouwen.

Lang niet alle begaafde individuen verlieten de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de 16de eeuw. Vooral schilders konden hun werk gewoon blijven doen zonder dat de censuur of de inquisitie hen lastig vielen. Sommigen van hen hadden weliswaar grote bezwaren tegen wat er in hun land gebeurde, maar zij konden er soms commentaar op geven zonder gevaar te lopen, zoals Pieter Breughel de Oude bijvoorbeeld deed in 1566 en 1567 door de massaslachtingen van de Spanjaarden of de hagepreken te schilderen vermomd als bijbelse scènes (zie pagina's 101 en 104). Anderen pasten zich zonder moeite aan aan de politieke en religieuze toestand omdat zij zelf overtuigd katholiek waren, zoals PETER PAUL RUBENS (1577-1640).

Rubens schijnt een gelukkig mens geweest te zijn, die volop genoot van kleuren, vormen, beweging en schoonheid in al haar variaties, vooral die van het menselijk lichaam. En het plezier dat hij daaraan beleefde wist hij over te brengen in zijn schilderijen. Hij was een diepgelovig rooms-katholiek maar niet onverdraagzaam, en zich wel degelijk bewust van de vreselijke dingen die in zijn tijd schering en inslag waren. Hij stond er echter niet te zeer bij stil en concentreerde zich op wat hem aantrok. Hij had zelf een mild temperament, was degelijk en methodisch, intelligent en buitengewoon charmant. Zijn hervormde vader en katholieke moeder leerden hem dat er mogelijk meer waarheden waar konden zijn. Toen zijn vader, een Antwerpse advocaat en schepen die in 1570 naar Keulen vluchtte vanwege zijn hervormde overtuiging, in de gevangenis belandde vanwege een seksuele relatie met de tweede echtgenote van Willem van Oranje, bleef zij hem trouw en

Jan-Karel della Faille door Antoon van Dyck, 1629.

De Antwerpse beurs. Door Petrus van der Borch, 1581.
(Rotterdam, Maritiem Museum)

slaagde erin hem na twee jaar vrij te krijgen. Het gezin verhuisde daarna naar Siegen, waar Peter Paul op 28 juni 1577 geboren werd. Rubens kwam dus niet uit een rooms-katholiek nest. Maar zijn moeder was katholiek gebleven en vestigde zich na de dood van haar man in 1589 definitief in Antwerpen.

Rubens' moeder plaatste haar zoon als page in de huishouding van een gravin, wat doorgaans een opstap was voor kinderen uit niet-welgestelde kringen om hogerop te komen. Maar hij wilde schilder worden en na een paar maanden, waarin hij overigens veel hoofse manieren en goed gedrag leerde, gaf zijn moeder toe. Hij werd leerling van achtereenvolgens de schilders Verhaecht, Abraham van Noort en Van Veen, werd in 1598 na het behalen van zijn meestertitel lid van het gilde van kunstenaars en schilders, het Sint-Lucas Gilde, en reisde twee jaar later met zijn oudere broer Filips naar Italië, waar hij hofschilder werd van de hertog van Mantua. Hij zou acht jaar in Italië blijven

werken. Een deel van zijn werk bestond uit het maken van portretten en volledige afbeeldingen van mooie vrouwen, en uit het naschilderen van mooie schilderijen – het werd in die tijd volstrekt normaal gevonden als van een schilderij vele kopieën werden gemaakt – waarvoor hij door grote delen van Italië reisde. Hij bezocht Venetië, Florence, Genua en Rome, verbleef enige tijd aan het hof van de Spaanse koning Filips III en leerde het werk van alle grote schilders van zijn tijd goed kennen.

Het was de tijd van het Italiaanse maniërisme en dat is in Rubens' werk uit zijn eerste jaren goed herkenbaar. Maar hij oversteeg al snel het niveau van leerling en imitator. De psychologische uitdrukking van zijn portretten is beter dan in het werk van zijn leermeesters, en hij wist de evenwichtigheid van Rafaël, de dramatische bewogenheid van Michelangelo en het kleurgebruik van de Venetiaanse meesters op een geheel eigen wijze te combineren. In 1608 meldde men hem dat zijn moeder ernstig ziek was. Hij ging terug naar huis, aanvankelijk met de bedoeling later terug te gaan naar Mantua, maar eenmaal in Antwerpen koos hij ervoor daar te blijven.

Schilderij 'De aanbidding der wijzen' door Peter Paul Rubens, 1625.
(Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten)

Korte tijd later werd hij officieel stadsschilder en illustratie-ontwerper voor de drukkerij van Plantijn-Moretus (19) en in oktober 1609 benoemden 'de aartshertogen' (24) hem tot hun hofschilder. Naast de opdrachten die hij van Albrecht en Isabella kreeg, mocht hij ook voor anderen werken. Uit deze tijd zijn veel reusachtige altaarstukken, jachtaferelen en mythologische voorstellingen bewaard gebleven. Het was, gezien zijn opvoeding door een sterk in het humanisme geïnteresseerde vader, niet vreemd dat naast de in de bijbel beschreven gebeurtenissen de verhalen uit de oudheid hem intrigeerden. We zien die combinatie van belangstellingen ook bij andere schilders, bijvoorbeeld bij de beroemde Nederlandse schilder Rembrandt van Rijn, op wiens ontwikkeling Rubens overigens duidelijk veel

invloed heeft gehad. Veel van die schilderijen zijn buitengewoon knap gevuld met dieren en mensen die in heftige interactie zijn. Qua compositie zijn ze ingenieus; hij weet ondanks de ogenschijnlijke overdaad aan details de ogen van de toeschouwer steeds te trekken naar de meest relevante zaken. Tallozen wilden bij hem in de leer gaan, soms moest hij er wel honderd afwijzen omdat hij domweg geen ruimte voor hen had in zijn toch grote atelier. Zo werd hij een welvarend man. Zijn huis en atelier in Antwerpen liet hij enkele malen uitbreiden tot een gebouwencomplex dat tegenwoordig het Rubenshuis heet en een museum herbergt. In 1635 kocht hij een fraai buitengoed, 'Het Steen' in Elewijt, waar hij zijn laatste jaren doorbracht. Na de dood van Albrecht in 1621 bleef hij in dienst van Isabella, die hem vanaf 1643 inschakelde voor diplomatieke activiteiten. Hij had zulk werk al gedaan voor de hertog van Mantua, want hij kon als schilder vaak naar andere hoven afreizen zonder argwaan te wekken en dan in het geheim over verdragen onderhandelen. Voor Isabella onderhandelde hij bijvoorbeeld in 1623-25 met de Republiek over voortzetting van het Bestand en in 1628 en 1629 verbleef hij in Spanje en Engeland waar hij de basis legde voor het vredesverdrag dat die twee landen in 1630 sloten. Toen nieuwe onderhandelingen met de Republiek in 1631-1633 geen resultaat hadden stopte hij met zijn diplomatieke werk.

In deze periode, 1618-1630, de zogenaamde middenperiode, werden Rubens' schilderijen beheerster, en hier en daar wat pralerig, mogelijk onder de invloed van de barokke pracht en praal die door de aartshertogen zo sterk in het religieuze, en dus ook in het openbare leven werd geïntroduceerd. In zijn laatste periode valt op dat zijn stemmige landschappen en bucolische taferelen lyrisch zijn door hun schitterende, lichte koloriet.

Rubens werd al tijdens zijn leven beroemd in heel Europa, niet alleen vanwege zijn vele internationale contacten en opdrachtgevers, maar ook omdat hij van zijn werken gravures liet maken die op grote schaal verspreid werden. Hij was een geniaal vernieuwer van de Vlaamse kunst, en heeft in feite in zijn eentje de barok in de Noordwest-Europese schilderkunst geïntroduceerd. En bovendien was hij de leermeester van een andere bijna even beroemd geworden schilder: ANTOON VAN DYCK.

Van Dyck (1599-1641) was een leerling van Hendrik van Balen en werd in 1618 als meesterschilder toegelaten in het Sint-Joris Gilde. Vanaf 1616 of 1617 werkte hij in het atelier van Rubens. Hij werkte schilderijen van Rubens uit tot tekeningen voor graveurs, maakte schilderijen naar model van werk van Rubens en ook zijn eigen schilderijen hadden lange tijd schilderstukken van Rubens als uitgangspunt. Die fase eindigde in 1620, toen hij naar Engeland ging waar

Schilderij 'Zoals de ouden zongen, piepen de jongen' door Jacob Jordaens, 1638. (Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten)

hij hofschilder werd van koning Jacobus I. Na een paar maanden ging hij terug naar Antwerpen en kort daarna reisde hij naar Italië waar hij bleef tot 1627 en in veel steden indrukken en ervaring opdeed. Hij maakte portretten en altaarstukken en lijkt zich vooral aangetrokken gevoeld te hebben tot de Venetiaanse schilders, zoals Titiaan. Evenals Rubens werd ook hij sterk beïnvloed door het werk van Caravaggio, de meester van het clair-obscur.

Toen Van Dyck in 1627 terugkeerde naar Antwerpen kreeg hij daar zeer veel opdrachten, gedeeltelijk omdat in die tijd Rubens, de onbetwiste meester, veel van huis was vanwege zijn diplomatieke activiteiten. In 1632 ging hij weer naar het Engelse hof, misschien wel omdat Rubens toen veel vaker thuis was, en werd hofschilder van Karel I. Hij portretteerde daar veel hooggeplaatste lieden in de stijl die in Engeland toen gangbaar was: met een hautaine blik, eerder eropuit iemands hoge status aan te geven dan een indruk te geven van het karakter dat achter de fraaie pose en de dure kleren schuilging. De stoffen van die kleren kon

hij heel fraai weergeven en dat was belangrijk, want kleren maakten in de 17de eeuw nog meer de man dan tegenwoordig. Na de dood van Peter Paul Rubens ging Van Dyck terug naar Antwerpen in de hoop en verwachting dat hij Rubens' opvolger zou kunnen worden. Maar hij kreeg geen belangrijke vorstelijke opdrachten en ging ontgoocheld en ziek terug naar Londen, waar hij in december 1641 overleed.

De derde grote schilder van het drietal dat de 'meesters van de Antwerpse schilderschool' genoemd wordt, was JACOB JORDAENS (1593-1678). Hij was een leerling van Abraham van Noort en werd meesterschilder in 1615. Hoewel hij sterk beïnvloed werd door Rubens, maakte hij zijn figuren aardser dan Rubens deed. Zijn latere werk is van mindere kwaliteit, vermoedelijk omdat hij zeer veel leerlingen had die hij delen van zijn schilderijen liet maken, en omdat hij slordiger en gehaaster ging werken. Hij had namelijk altijd zeer veel opdrachten, ook van vorsten in het buitenland. Misschien had hij iets vaker 'nee' moeten verkopen.

18 Rembrandt

1606-1669

Onder de vele honderden min of meer begaafde kunstschilders uit de Gouden Eeuw neemt Rembrandt van Rijn een speciale plaats in. Hij was in zijn eigen tijd al beroemd als portretschilder, en zijn grote schutterstuk De Nachtwacht is naast de Mona Lisa van Da Vinci het beroemdste schilderij van de wereld.

DE GROTE SCHILDERS

Gedurende het eerste dierkwart van de 17de eeuw maakte de schilderkunst in ons land een grote bloei

door. Het begon rond 1600, een periode waarin vooral Frans Hals min of meer als wegbereider fungeerde, en het ging tientallen jaren door met een productie van schilderijen van hoog niveau, die toen al over de hele wereld beroemd werden. Rembrandt van Rijn geldt als de grootste schilder van die middenfase. De periode van ongeveer 1655 tot ongeveer 1675 geldt als de eindfase. Na de dood in 1675 van de grootste genreschilder van die tijd, Johannes Vermeer, zijn nog maar heel weinig meesterwerken vervaardigd. Het ging toen economisch slecht met de Republiek, de meeste mensen hadden wel wat anders aan hun hoofd dan hun geld te besteden aan 'ijdelheden'.

De meesters van de 'Hollandse School' ontwikkelden nieuwe technieken en stijlen, beeldden nieuwe onderwerpen af en brachten een opmerkelijk groot aantal meesterwerken voort. Dat is in belangrijke mate het gevolg geweest van de omstandigheden waarin zij leefden. Het katholicisme en de adel waren voorheen altijd de belangrijkste opdrachtgevers van schilders geweest, maar het calvinisme had niets op met kunst in de kerken en de adel werd steeds minder invloedrijk. Het ging er nu om, oorlogen te winnen, geld te verdienen, dingen te onderzoeken. Waarneming en ervaring namen de plaats in van mysterie en bijgeloof. De nieuwe klanten werden dus de rijke burgers, kooplieden en regenten, en die hadden niet

meer zoveel behoefte aan schilderijen met bijbelse, mythologische of allegorische voorstellingen. Ze zaten middenin het hier-en-nu en wilden dat weten ook. Velen van hen konden als goede calvinisten hun rijkdom niet openlijk ten toon spreiden door weelderige huizen te bouwen, en kozen er dus voor hun interieur op te sieren. Daarbij dienden schilderijen een dubbel doel: ze dienden namelijk ook als belegging in een tijd waarin grote winsten gemaakt konden worden, maar waarin men ook bij tegenslag grote verliezen te verwerken kon krijgen. Er was dus een grote vraag naar kunstschilders.

Dat waren er bijzonder veel: rond 1650 alleen al in Amsterdam zo'n 175. Verreweg de meesten waren niet bijzonder begaafd en probeerden als vrije ondernemers in felle concurrentie aan de kost te komen. Zij maakten eenvoudige schilderijen voor de grote markt, goedkoop en dus voor veel mensen wel te betalen. In de 17de eeuw zouden zo'n vijf miljoen schilderijen vervaardigd zijn, maar slechts weinig kunstschilders verdienden er een goede boterham mee; zeer velen van hen moesten er een baan of andere activiteit naast hebben. Ze waren naast schilder ook kroegbaas, lakenverkoper, kunsthandelaar. Velen van hen ontdekten vroeger of later met wat voor soort schilderijen zij het meeste succes hadden omdat zij een bepaalde stijl goed beheersten en er klanten voor konden vinden, en gingen zich specialiseren. Zo ontwikkelden zich vier min of meer aparte groepen schilders: de makers van *stillevens*, van *landschappen* en *zeegezichten*, van *genrestukken* en van *portretten*.

*Rembrandt van Rijn, zelfportret als de apostel Paulus uit 1661.
(Rijksmuseum, Amsterdam)*

Stillevens verwezen in het begin naar het vergankelijke van alle dingen of het betrekkelijke van rijkdom ('vanitas stillevens'). Veel kopers waren nu eenmaal calvinisten. Maar allengs ging het alleen nog maar om het verheerlijken van het goede leven, om het weergeven van mooie dingen zoals prachtige bloemstukken, of om het uitbeelden van voorwerpen die typerend waren voor het leven van de opdrachtgever, die daarmee zijn eruditie en zijn rijkdom kon laten zien. Biologen en wetenschappers schakelden bovendien vaak schilders in om hun natuurwetenschappelijke verhandelingen te illustreren met natuurgetrouwe illustraties.

Van de *landschapschilders* was Jacob van Ruysdael de onbetwiste meester, maar er waren honderden anderen die het platteland (vaak geïdealiseerd, of juist dreigend, dramatisch en imposant) afbeeldden, of stadsgezichten, de duinen, landweggetjes en straten of gebouwen schilderden. Bekend zijn de schilderijen met stieren en koeien van Paulus Potter en de panoramaschilderijen van Jan van Goyen. De *zeegezichten* van de Van de Veldes, Ludolph Backhuysen en vele anderen stelden dramatische zeeslagen en stormen voor en werden zo gedetailleerd gemaakt dat wij er nu nog een indruk door kunnen krijgen van het

leven op zee. Moderne historici gebruiken hun schilderijen nog steeds om informatie over de tuigage etc. te krijgen.

Erg populair waren de *genreschilders*. Mensen wilden in hun huis graag afbeeldingen aan de muur hebben die het dagelijkse leven voorstelden. Dat konden voorstellingen zijn van het ruwe leven van de landman, met zijn eenvoudige pleziertjes, zijn dronkemansgevechten en zijn boertige lol, mogelijk omdat het contrast met de eigen als véél beschaafder beleefde levensstijl daarmee werd aangegeven. Maar als de koper dat wenste, konden het ook verhalende schilderijen zijn, die verdrietige of plechtige gebeurtenissen weergaven, of amusante taferelen zoals de rommelige huishoudens van Jan Steen, de 'verslaggever van het dagelijkse leven', of voorstellingen die alleen maar idyllische rust uitstraalden. Er zijn tientallen beroemde genreschilders geweest, maar de grootste van allen was Johannes Vermeer.

Er waren vooral ook veel *portretschilders*. Portretten hadden vele functies. Men kon ermee laten zien hoe goed men geslaagd was in het leven, men kon ze gebruiken om de herinnering aan overledenen te bewaren, men kon ze schenken aan vrienden of familieleden die ver weg woonden, zodat ze in zekere zin lijfelijk in de buurt konden zijn. Gilden en schutterijen hingen graag groepsportretten aan de muur van hun gebouwen. Meesters als Frans

Een van de bekendste genreschilders was Jan Steen (1626-1679), wiens schilderijen van rommelige interieurs aanleiding gaven tot de uitdrukking 'Een huishouden van Jan Steen'. (Rijksmuseum, Amsterdam)

De anatomische les van doctor Nicholaes Tulp uit 1632 leidde tot het begin van Rembrandts faam als portretschilder. (Mauritshuis, Den Haag)

Hals en Adriaen van Ostade hebben schilderijen nagelaten die tegenwoordig tot de absolute top van de wereldkunst gerekend worden. Maar de grootmeester op dat gebied was zonder twijfel Rembrandt van Rijn, die overigens veel ander werk geschapen heeft: groepsportretten, genrestukken, bijbelse afbeeldingen en werken met een mythologische of historische inhoud.

Er is opmerkelijk weinig bekend over het leven van Nederlands grootste kunstenaar. Hij werd in 1606 geboren in Leiden, waar hij een tijdlang aan de Latijnse school onderricht ontving en daarna als zelfstandig schilder heeft gewerkt tot hij zich in 1632 vestigde in Amsterdam, waar een veel koopkrachtiger publiek woonde. Daar trouwde hij met Saskia van Uylenburgh, bij wie hij vier kinderen kreeg. Slechts één daarvan bleef in leven: hun zoontje Titus. Saskia overleed in 1642. Een relatie met een andere vrouw eindigde toen Hendrickje Stoffels bij hem introk (1645) en dat leverde Rembrandt een proces op wegens trouwbreuk. Hij raakte in ernstige financiële moeilijkheden, vooral ook omdat hij slordig omging met zijn geld en boven zijn stand leefde. Tijdens zijn eerste huwelijk woonde hij in een groot huis aan de Jodenbreestraat, belast met een forse hypotheek (het huidige Rembrandthuis) maar nu moest hij goedkoper gaan wonen. In 1656 werd hij failliet verklaard, althans: al zijn bezittingen werden geïnventariseerd en verkocht. Om

hem verder tegen zijn schuldeisers te beschermen stichtten Hendrickje en Titus in hun huis aan de Rozengracht een kunsthandel onder vennootschap op, waarvoor Rembrandt in het vervolg werkte. Aangezien hij daarna nog verscheidene belangrijke opdrachten heeft gekregen zal hij niet in armoede gestorven zijn, maar de dagen waarin hij als Amsterdams meest gevraagde portrettist goed geld verdiende waren voorbij.

In het begin was het hem in Amsterdam wel voor de wind gegaan. Hij schilderde in 1632 *De anatomische les van dr. Tulp*. Dat schilderij maakte hem in één klap beroemd vanwege de opmerkelijke gelijkenis van de gezichten. Het leverde hem veel bestellingen op voor portretten van welgestelde Amsterdammers, die hij vaak zwierig en met bravoure afbeeldde. Hij werd al snel een veel gevraagde en internationaal bekende schilder.

Wat maakte Rembrandts werk nu zo apart dat hij algemeen beschouwd wordt als de grootste schilder van de Gouden Eeuw? Allereerst natuurlijk zijn vakmanschap. In zijn etsen en gravures uit zijn eerste periode, de Leidse, is een snelle groei te zien van grof naar uiterst gedetailleerd en levensecht werk. Daarin is ook al te zien hoe zorgvuldig hij de karakters en eigenaardigheden bestudeerde van de mensen die hij portretteerde. Maar dat was niet alles. Hij werkte op een voor die tijd nieuwe manier met het effect dat licht kan hebben als het van de zijkant op een gezicht valt, en met het contrast tussen licht en donker. Die techniek van 'clair-obscur', of 'chiaroscuro' was al wel bekend, maar in plaats van de gebruikelijke vrij scherpe overgangen tussen licht en donker maakte Rembrandt die veel vloeiender.

Hij heeft een enorme productie nagelaten. Ongeveer 600 schilderijen, 1400 tekeningen en 300 etsen. Sommige van zijn grootste stukken dateren uit de laatste jaren van zijn leven, waarin hij meer rust vond dan in de woelige perioden daarvoor: *De Staalmeesters* (1662), *David en Saul* (1665) en *Het Joodse Bruidje* (ca. 1665) zijn daarvan voorbeelden. Maar *De Schuttersoptocht*, zijnde *het Corporaal-schap van kapitein Frans Banning Cocq en Luitenant Willem van Ruytenburch*, uit 1642, is verreweg het beroemdste geworden. Het kunstwerk, waarvoor hij 1600 florijnen kreeg en dat tegenwoordig onbetaalbaar is geworden, is bekender onder de naam *de Nachtwacht*. Het trekt de aandacht om nog andere redenen dan die waarvoor Rembrandts werk toch al zo beroemd gebleven is. Schuttersstukken, van groepen mannen die stoer en krijgsvaardig, maar ook vaak half beschonken tijdens een schuttersmaaltijd werden afgebeeld, waren veel gevraagd voor openbare gebouwen. Maar de manier waarop Rembrandt de mannen van de schutterij van Cocq afbeeldde was

*De Nachtwacht van Rembrandt van Rijn.
(Rijksmuseum, Amsterdam)*

hoogst ongewoon. Het is een overrompelend dramatisch stuk geworden. Lang niet alle afgebeelde figuren zullen blij geweest zijn met de plaats die Rembrandt hen gegeven heeft (ze mochten niet klagen want zij hadden niets betaald), maar het is een schilderij geworden waar men heel lang genietend naar kan kijken. Alleen... het roept wel allerlei vragen op. Wie is dat meisje met die witte vogel aan haar gordel? Qua compositie doet haar felgekleurde jurkje het heel mooi tussen al die ruwe soldaten, maar wat heeft zij met die lui te maken? En wat doet dat hondje daar? Een theorie wil, dat de opstelling van de

schutters van de Nachtwacht de openingsscène weergeeft van Vondels toneelstuk *Gysbreght van Aemstel* (1637), maar die theorie wordt door anderen weer bestreden. Dus niet alleen over onze beroemdste schilder weten we opmerkelijk weinig, ook zijn beroemdste schilderij roept vragen op die wel nooit beantwoord zullen worden

36 De Stijl

1917-1931

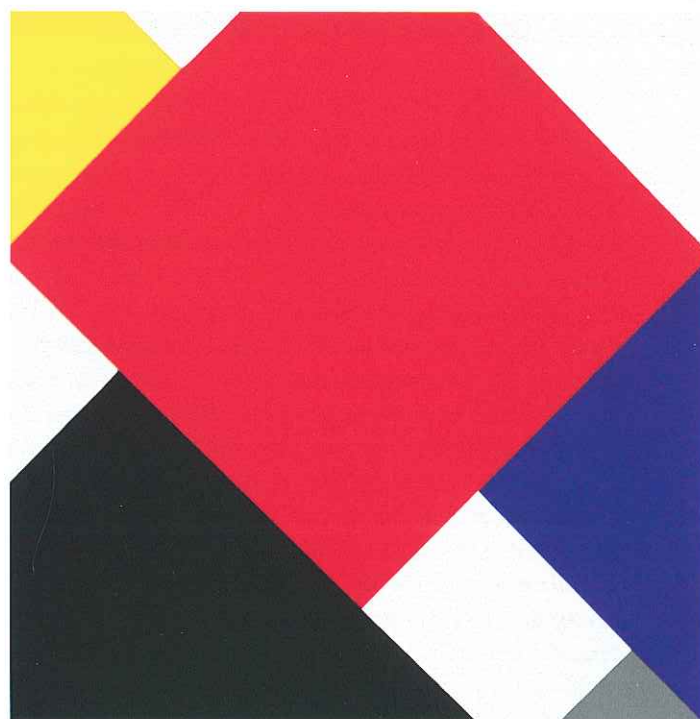
De kunstwerken die werden gemaakt door de leden van de stroming De Stijl, zowel schilderstukken als meubels, huizen en poëzie, waren zeer vernieuwend en in kunsthistorisch opzicht zeer belangrijk. Maar ze roepen bij leken wel vragen op, onder andere vanwege de enorme bedragen die soms zijn uitgegeven om zulke kunstwerken te verwerven.

REVOLUTIE IN VORMGEVING

Wie een schilderij van Piet Mondriaan bekijkt en niets weet van de visie die achter dat werk schuilgaat, zal

misschien zijn schouders ophalen en zeggen: 'Dat kan mijn dochtertje van negen ook.' En wie in een stoel van Gerrit Rietveld gaat zitten zal misschien denken dat de man een sadist geweest moet zijn, of ten minste timmerles had moeten nemen. Maar wie op de hoogte is van de bedoeling van deze twee bekendste vertegenwoordigers van de Stijlgroep, zal dat anders zien. De Stijlgroep werd in 1917 opgericht door een groep kunstenaars in Leiden: drie schilders, twee architecten, een beeldhouwer en een schrijver. Zij gingen werken volgens heel aparte regels en richtten een maandblad op, *De Stijl*, waarin zij hun ideeën, gedachten en motieven openbaar maakten. De groep werd internationaal bekend en trok kunstenaars uit andere landen aan, maar is altijd een los verband geweest. De bekendste vertegenwoordigers, Rietveld en Mondriaan, hebben elkaar zelfs nooit ontmoet. Toen Theo van Doesburg, de redacteur en uitgever van dat tijdschrift, in 1931 overleed viel de groep uiteen.

De Stijlgroep werd opgericht tijdens de Eerste Wereldoorlog. Dat was een periode van chaos, een tijd waarin naar het gevoel van veel mensen alles onbeheersbaar was geworden. In die periode ontstond een verlangen naar harmonie. De kunstenaars van de Stijlgroep gingen daarin nog verder: ervan uitgaande dat harmonie de wet van het heelal moest zijn, gingen zij in hun werk zoeken naar de

Counter Composition V (1924) van Theo van Doesburg.

basis die achter alle dingen schuilgaat. Zij meenden dat achter alle (min of meer toevallig tot stand gekomen) verschijningen in de natuur wetten schuilgaan volgens welke de natuur werkt. Die wetten vormen de opbouw van de werkelijkheid, en die moesten ze zien weer te geven. Kunstenaars waren er in de loop van de afgelopen

Rood-blauwe stoel, uit 1918, door G. Rietveld. (Amsterdam, Stedelijk Museum).

eeuwen steeds beter in geslaagd om zeer natuurgetrouw weer te geven wat onze ogen zien: gezichten, voorwerpen, landschappen, alle individuele uitingen van de natuur. En met de kort tevoren ontdekte fotografie kon dat nog gemakkelijker gedaan worden. Maar dat was het juist: individuele uitingen. De chaotische toestand van de wereld kwam (vonden de leden van de Stijlgroep) omdat de mensen zich alleen richtten op die individuele uitingen. Terwijl juist in die tijd veel grotere verbanden zichtbaar werden: de groei van grote steden, de industriële productie, de organisatie van politieke partijen en vakbonden. In al die dingen nam een algemeen plan de plaats in van individuele, vaak willekeurig genomen beslissingen.

Universele waarden, de absolute harmonie, maximale abstractie, uitbanning van alles wat een weergave zou kunnen zijn van voorwerpen of wezens: dat alles zou, vonden de kunstenaars van de Stijlgroep, ook een leidraad moeten worden voor het dagelijkse leven. En de kunst moest daarbij dienen als inspiratiebron voor de toeschouwers. Zo kwamen zij tot het besluit te zoeken naar de harmonie die achter alle dingen schuilgaat. Ze zouden in het vervolg alleen nog maar met rechte hoeken

en lijnen werken, en de primaire kleuren rood, blauw en geel gebruiken, plus de tinten zwart, grijs en wit. Dat heeft geleid tot het scheppen van kunstwerken die nu nog steeds beroemd (en in de ogen van velen nogal controversieel) gebleven zijn. Een stoel van Rietveld is niet bedoeld om in te zitten, maar om het wezen van een stoel weer te geven. De schilderijen van Mondriaan zijn exercities in evenwichtigheid en harmonie, het is niet de bedoeling dat ze iets voorstellen. Een gedicht van Theo van Doesburg is niet echt bedoeld om een gedicht te zijn dat iets vertelt. Overigens werd door de kunstenaars van de groep nogal eens afgeweken van de strenge beperking van het kleurgebruik. En als er echt concessies gedaan moesten worden aan de bruikbaarheid van een creatie, zoals bij een huis, werd ook op andere manieren wel 'gezondigd' tegen de uitgangspunten.

Als een reactie op het impressionisme ontwikkelde zich in het begin van de 20ste eeuw het kubisme, waarbij alles wordt teruggevoerd op geometrische vormen. Men kan het werk van de schilders van de Stijlgroep zien als een consequent uitvloeisel van wat de kubisten deden, en het is misschien geen toeval dat deze beweging juist in Nederland ontstond. Sommige kunsthistorici wijzen erop dat de Nederlanders de natuur al eeuwenlang naar hun hand hebben gezet met rechte dijken en kanalen, en met de strakke verdeling van hun polders in percelen (zie ook > **DE BEEMSTER** (15)). Ook bij de planning van straten en pleinen bij een stadsuitbreiding ging men soms volgens zulke patronen te werk, zoals bij **DE GRACHTENGORDEL** (16) wordt beschreven. Er waren in Nederland precedents genoeg voor wat de Stijlgroep voor ogen stond. Misschien dat ook het streven naar zuiverheid, het zich beperken tot de essentie zonder franje, iets te maken had met de calvinistische

Blikken trommel

Blikken trommel

Blikken trommel

RANSEL

Blikken trommel

Blikken trommel

Ransel

Blikken trommel

Ransel

Blikken trommel

RAN

Rui schen

Rui schen

Rui schen

Rui schen

Ruischen

Ruisch ...

Rui ...

Ru ...

Ru ...

R ...

R ...

r ...

'Letterklankbeelden', door T. van Doesburg in *De Stijl* IV, 1921.

Het Rietveld-Schröder-huis in Utrecht werd in 1924 ontworpen door de architect Gerrit Rietveld. Het huis is gebouwd volgens de ideeën van De Stijl, waartoe ook Mondriaan en Van Doesburg behoorden.

Nederlandse volksaard. In de filosofie van **SPINOZA** (22), uit de 17de eeuw, zien we al hetzelfde streven: die wijsgeer koos voor een wiskundige methode van bewijsvoering om te voorkomen dat willekeur en toevallige verklaringen in zijn betoog zouden sluipen.

Alle creaties van de Stijlgroep voldoen aan dezelfde criteria: ze zijn gemaakt om de mensen aan het denken te zetten, grenzen te verleggen. Of ze 'mooi' zijn? Lang niet in de ogen van iedereen, maar het scheppen van schoonheid kan op twee manieren worden uitgewerkt. Men kan iets maken dat 'mooi' is, 'schoon', zoals eeuwenlang alle kunstenaars hadden nagestreefd, maar men kan ook iets ontdoen van alle ballast, alle franje. Dan haalt men als het ware al het vuil er vanaf en maakt het schoon. En in dié betekenis zal iedereen moeten beamen dat de Stijlgroep schone kunst gemaakt heeft.

Maar dit soort kunst roept ook wel vragen op, zoals toen er miljoenen werden uitgegeven aan de restauratie van het grote schilderstuk *Who's afraid of Red, Yellow and Blue?*, dat door een vandaal ernstig was beschadigd. De restauratie moest zoveel kosten omdat het kunstwerk verfstreekje voor verfstreekje gerepareerd moest worden, want ook de penseelvoering zou een aspect van het kunst-

werk zijn. Later bleek dat de restaurateur de nieuwe verf gedeeltelijk met een verfroller had aangebracht, wat veel mensen deed denken dat hier misschien sprake was van de 'kleren van de keizer'. Ook het bedrag van veertig miljoen dollar dat in augustus 1998 door de overheid betaald werd om *Victory Boogie Woogie*, het nooit voltooide laatste schilderstuk van Piet Mondriaan, naar Nederland te halen was in de ogen van veel mensen wel erg hoog.

V. Beeldvorming en nationale identiteit

1. Lectuur in de reader

- Leerssen, Joep. "Culturele identiteit en nationale beeldvorming." *De onmacht van het grote: cultuur in Europa*. Ed. Johan C.H. Blom e.a. Amsterdam: Univ. Press, 1993. 7-19.
- Reynebeau, Marc. "We zijn dus een natie." *De Standaard*, 26-28 mei 2012.
- "Ligt het echt aan Calvijn?" *De Standaard*, 30 mei – 1 juni 2009.
- Dierickx, Wine. "Rusteloos." *Beste burens: Belgen over Nederland en Nederlanders over België*. David Reybrouck & Hadewijch Ceulemans (ed.). Antwerpen: Luster, 2011. 56-60.
- Matena, Dick. "Doe maar gek, dan doe je gewoon genoeg." *Beste burens: Belgen over Nederland en Nederlanders over België*. Antwerpen: Luster, 2011. 158-165.
- Renson, Ine. "Over barbaren en arrogante kaaskoppen." *De Tijd* 28, mei 2005.

2. Taak voor iedereen (aan ID toevoegen)

- Zoek naar typische gebruiken, stereotiepen en eigenaardigheden van Nederlanders en Belgen en maak zes lemma's voor typisch Nederlandse/ typisch Vlaamse zaken.

3. Mogelijke thema's voor de referaten

- Nationale identiteit (Wat is het verschil tussen een natie en een staat? Wat is [nationale] identiteit?)
- Beeldvorming (beschrijf de beeldvorming van Nederlanders over Vlamingen en omgekeerd).

4. Verdere lectuur en informatiebronnen

- Bank, Jan et al. *Plaatsen van herinnering* (Band 1-4). Amsterdam: Bakker, 2006.
- Busse, Gerd. *Typisch niederländisch: Die Niederlande von A bis Z*. Münster: agenda.Verl., 2012.
- Dirks, Bart. „De eer van Salaam: diversiteit in Vlaanderen." *Ons Erfdeel* 50 (2007) 1. 22-37.
- Dirks, Bart. "De laatste auto van de pastoor: Geloof in Vlaanderen." *Ons Erfdeel* 50 (2007) 2. 20-33.
- Dirks, Bart. „Het antigif tegen verzuring: Sociale cohesie in Vlaanderen. *Ons Erfdeel* 50 (2007) 3. 20-35.
- Naegels, Tom. „Alles open en bloot op tafel: diversiteit in Nederland." *Ons Erfdeel* 50 (2007) 1. 6-21.
- Naegels, Tom. "De herkerstening: Geloof in Nederland." *Ons Erfdeel* 50 (2007) 2. 4-19.
- Naegels, Tom. "Sociale cohesie in Nederland." *Ons Erfdeel* 50 (2007) 3. 5-19.

De problematiek van verscheidenheid en eenheid in de Europese cultuur is niet gebonden aan de actualiteit. Zeker voor de Nederlandstalige cultuur geldt dat naarmate zij zich meer moet plaatsen in een grotere Europese context, of die nu iets meer of iets minder door het eenwordingsproces wordt gedictieerd, zij zich moet beraden op de eigen plaats. Aan dat beraad doet de Universiteit van Amsterdam met deze bundel mee.

P.W.M. de Meijer, rector magnificus van de Universiteit van Amsterdam

Culturele identiteit en nationale beeldvorming

Joop Leerssen

Waarom schaffen we Nederland niet af? Die vraag bedoel ik niet, of nauwelijks, retorisch. Ik wil daadwerkelijk weten waarom wij ons instinctief tegen de gedachte verzetten dat we Nederland zouden kunnen afschaffen. Wat is het dat het bestaan van Nederland zo belangrijk en zo vanzelfsprekend voor ons maakt?

Het is een actuele vraag, die de laatste jaren onophoudelijk door de openbare meningsvorming rondwaart. Enerzijds zijn er initiatieven die beogen, Nederland (of althans een aspect daarvan) te laten opgaan in een groter geheel: men denke aan de Europese eenwording, of aan de diverse proefballonetjes van Minister Ritzén omtrent de studie van de moderne talen of het gebruik van de Nederlandse dan wel Engelse taal, aan de universiteiten hier te lande. Anderzijds kunnen zulke initiatieven verontruste nationale gevoelens provoceren.

Als men daadwerkelijk gedwongen wordt om op de vraag te antwoorden: 'Waarom is Nederland nodig?', dan wordt meestal met een ideeel of cultureel argument gewerkt. Nederland is nodig als staat teneinde de Nederlandse natie, de Nederlandse cultuur, in een soeverein politicon te kunnen belichamen en te kunnen hoeden. Als de onafhankelijkheid van Nederland teloor gaat, dan dreigt het gevaar dat ook de Nederlandse taal of de Nederlandse cultuur teloor gaat. Het wegvallen van de Europese binnengrenzen betekent misschien dat Penguin en Gallimard onze Nederlandse uitgeverijen kunnen wegconcurreren en dat een armageddon aanbreekt voor de Nederlandse literatuur. Het uitbesteden van staatsmacht aan onduidelijke ambtenarijen in het Brusselse betekent dat Nederland een Europese provincie wordt, een periferie, en dat onze cultuur en taal in het slop zullen raken.

Die argumenten zijn lange tijd en met grote hardnekkigheid naar voren gebracht, onder andere door een kleine maar invloedrijke lobby, gegroepeerd rond het zogenoemde Comité Buitenlands Cultureel Beleid. Op grond van dit soort bedenkingen in Nederland en elders is een culturele paragraaf toegevoegd aan het Verdrag van Maastricht (artikel 128). Men vond het niet langer voldoende dat de Europese eenwording zichzelf stilzwijgend beperkte tot de economische en juridische sfeer,

neen, het werd tijd om de cultuur expliciet, met zoveel woorden, van de Europese eenwording uit te sluiten. De culturele diversiteit van Europa mocht niet genivelleerd worden als gevolg van de politiek-economische integratie.

Laat ik om te beginnen opmerken dat die cultuurplessistische geluiden mij allerm minst overtuigen. Het zal mij, als Nederlandse lezer, om het even zijn of ik een roman van Mulisch als Nederlandstalige Penguin of als Bezige Bij-uitgave in handen krijg. De Nederlandse taal heeft het eeuwenlang uitstekend gedaan zonder dat er een soevereine Nederlandse regering over waakte – integendeel: pas na de onafhankelijkheid van deze gewesten zien we hoe in de achttiende eeuw een grote verfransing, en in de twintigste eeuw een grote verengelsing van onze woordenschat opkomt. Als ik het aantal Macdonald-restaurants bezie, of het doorsnee programma-aanbod van ons televisiebestel, of het feit dat Amsterdam in de laatste twintig jaar de facto een tweetalige stad is geworden, dan krijg ik sterk de indruk [a] dat ten eerste de Nederlandse cultuur eerder zal veramerikaniseren dan vereuropeïseren; en [b] dat ten tweede de Nederlandse soevereiniteit geen al te beste staat van dienst heeft voor wat betreft de bescherming van ons cultuureigen. Cultureel gezien stonden we sterker toen we nog onder het gezag stonden van het Heilige Roomse Rijk, van Bourgondië of van Spanje, in de tijden van Hadewych, Van Maerlant, *Vanden Vos Reinaerde*, tot en met Valerius' *Gedenckclank*, Rembrandt en Rubens. Na het verkrijgen van onze soevereiniteit bij de Westfaalse Vrede in 1648 is het eigenlijk bergafwaarts gegaan met onze cultuur. Van de Gouden Eeuw naar de veel bekritiseerde Jan Salie-geest en de spruitjeslucht. De Nederlandse staat als beschermengel van de Nederlandse cultuur heeft geen *track record* om over naar huis te schrijven.

Maar dat terzijde. Wat ik het interessantste vind in ons hedendaags nationaliteitsbesef is dat wij de politieke, staatkundige onafhankelijkheid zien als een belichaming van een nationaal-cultureel besef, van het feit dat wij Nederlanders een natie zouden zijn. En die natie is voor ons zowel een gegeven in de ruimte als in de tijd: iets dat ons verbindt, op dit ogenblik, met al onze mede-Nederlanders, en iets dat ons verbindt met ons verleden.

Dat nationaal besef, zowel contemporair als historisch, is voor ons een welhaast natuurlijk gegeven. We krijgen het met de paplepel ingegoten en het wordt door iedereen in onze omgeving gedeeld. Het is zo vanzelfsprekend als het feit dat we twee oren hebben of tien tenen. Het is, met andere woorden, zo vanzelfsprekend dat het wel een natuurlijk gegeven lijkt, iets dat er altijd is geweest.

Maar dat is natuurlijk niet zo. De cultuurplessimisten beseffen dat ook heel goed: want hoewel de hoeveelheid oren en tenen per persoon ook na de Europese integratie ongewijzigd zal blijven, is men bezorgd dat ons nationaal besef wel eens zou kunnen sneuvelen. *Zó* natuurlijk en tijdloos en eeuwig is die nationale identiteit dus blijkbaar niet.

Het is dan ook geen verrassing als we terugblikkend in de geschiedenis merken dat onze voorouders er helemaal niet zo'n nationaal besef op nahielden als wij. Ik geef een voorbeeld. Een van de kinderversies van Hieronymus van Alphen draagt als titel *De Liefde tot het Vaderland*. Nu zouden we van de dichter van *Janije zag eens pruimen hangen* mogen verwachten dat dit gedicht bol zou kunnen staan van nationaal sentiment – als het ware een kinderversie van *Waar de Blanke Top der*

Duinen. Maar Van Alphen *De Liefde tot het Vaderland* is integendeel een zeer nuchter, zakelijk versje. Ik citeer:

Al ben ik maar een kind,
Tog wordt mijn Vaderland van mij op 't hoogst bemind;
Ik werd er in geboren;
Ik heb er drank en spijs;
Ik mag er 't onderwijs
Van wijze Meesters hooren.
Ik heb er ouders, vrienden in,
Die ik met al mijn hart bemin;
Ik kan er veilig woonen;
Dies zal ik dankbaar mij betoonen;
En, worde ik eens een man,
Zoo nuttig zijn voor 't land, als ik maar wezen kan.

Het vaderlandslievend knaapje dat hier spreekt heeft een wel zeer pragmatische inborst. Niks verheerlijking van de volksaard of het landschap of van datgene waarin Nederland de rest van de wereld overtreft; geen trots of sentiment, maar een nuchtere overweging dat dit land ons natie en ons droogje biedt, goed onderwijs en gezelligheid. Deze tekst zou letterlijk in Duitse, Franse of om het even welke vertaling door elk kind waar ook ter wereld opgezegd kunnen worden. Er zit niets in dat alleen maar op Nederland van toepassing is. Van Alphen's gedicht is dus een kindervoortzetting van dat pragmatisme dat al door Erasmus werd verkondigd: 'Ubi bene, ibi patria est' (Waar ik het goed heb, daar ligt mijn vaderland).

Wat een verschil met dat gedicht van Tollens dat een tijdlang als volkslied heeft gefungeerd, en dat snorkend snoeft over: 'wien Neerlands bloed in de adren vloeit, van vreemde smetten vrij!' en dat eindigt met de bede 'bewaar, O God, de koning lang, en 't lieve vaderland'.

Tussen Van Alphen en Tollens, en hun respectieve houding jegens 't lieve vaderland, nemen we een opmerkelijk verschil waar; en dat verschil is niet zomaar een toevalligheid. Integendeel, het is een symptoom van een van de belangrijkste structurele verschuivingen in de Europese ideeëngeschiedenis van de nieuwe tijd. Van Alphen's gedicht is achttiende-eeuws, Tollens werkt in de negentiende. En ergens op het breukvlak tussen die eeuwen, afgebakend als ze zijn door Franse Revolutie en Romantiek, ontstaat wat we het 'nationaal denken' noemen.

Die omslag van de achttiende eeuw naar de negentiende kunnen we goed registreren in de betekenisverandering van het woord patriot. Tegenwoordig betekent patriot iemand die zijn vaderland liefheeft à la Tollens; iemand die trots is op zijn land en zich voor de eer en glorie van de natie inzet. Voor 1800 is een patriot ook iemand die zijn vaderland liefheeft, maar dan à la Van Alphen: iemand die tracht een nuttig en verantwoordelijk staatsburger te zijn. Immers, het achttiende-eeuwse patriottisme was niet, zoals we het tegenwoordig begrijpen, een milde vorm van nationalisme, maar een burgerlijk-liberale beweging. Een gedenkwaardige definitie van het begrip 'patriottisme' op zijn achttiende-eeuws komt van de Ierse wijsgeer

George Berkeley: 'A Patriot is one who heartily wisheth the public prosperity, and doth not only wish, but also study and endeavour to promote it'. Die definitie is volledig *maatschappelijk* van woordkeus en heeft niets met nationaliteit of cultuur te maken. Dit soort patriotten gaat niet met vlaggen staan zwaaien maar richt, in de geest van Berkeley, liefdadige verenigingen op zoals de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (1780). Dát filantropische en burgerlijke patriotisme bedoelt Van Alphen in zijn *De Liefde tot het Vaderland*, als het kind voorneemt om later 'zoo nuttig te zijn voor 't land, als hij maar wezen kan'.

Het vaderland is dus voor een dergelijke instelling een maatschappelijk gegeven: een sociaal-economisch systeem waarin de diverse staatsburgers met elkaar verbonden zijn. Het nut van de staat is dan ook primair om de sociale en economische verhoudingen tussen de burgers te regelen: de contractgedachte zoals die opgeld doet sinds John Locke en Jean-Jacques Rousseau.

Na de Franse Revolutie en de Romantiek wordt dat allemaal anders. Nu wordt het vaderland opeens een primair cultureel gegeven. Ernest Gellner heeft in zijn gezaghebbende boek *Nations and Nationalism* het in die tijd opkomende nationale denken gekenschetst als de neiging om staatsgrenzen te doen samenvallen met culturele grenzen. De ideale burgerlijke solidariteit krijgt vorm in het kader van culturele verwantschap: het feit dat men dezelfde taal spreekt, dat men dezelfde culturele bagage meedraagt; en om die reden, vindt men, moet een hechte, levensvatbare staat stelen op die organische, culturele gemeenschappelijkheid. In de praktijk betekent dat het volgende: elke volksgroep met zijn eigen cultuur en zijn eigen taal (met andere woorden: elke natie) dient zelfbeschikking te krijgen in een autonome, soevereine staat; en idealiter bestaat elke staat uit een homogene natie.

Dat nationale denken heeft tot talrijke bewegingen en beroeringen geleid. In de loop van de negentiende eeuw zien we hoe sluimerende of geminoriseerde cultuurtadities en cultuurtalen nieuw leven ingeblazen krijgen: het Vlaams, het Catalaans, het Provençaals, de diverse Keltische talen. We zien voorts hoe bijna elke niet-autonome natie in Europa een poging onderneemt om hun taal in het staatsapparaat erkend te krijgen: de Polen, de Hongaren, de Vlamingen, de Tsjechen. Soms leidt dat tot nationale afscheidingsbewegingen (de Ieren, de Grieken). We zien tevens hoe cultuurnaties die staatkundig verbrokken zijn pogingen ondernemen om zich samen te voegen: zo Italië en Duitsland. Die neiging kan zich voortzetten: verschijnen als het panslavisme, het pangermanisme, het pankeltisme, waarin bepaalde idealisten de vorming van mega-staten nastreven die hele taalfamilies omvatten. Deze ideologie is een van de bronnen voor het nationaal-socialisme; maar de wens om 'taal' en 'staat' als identieke grootheden te zien is niet alleen een zaak van uiterst rechts. In de internationale politiek zien we vanaf de negentiende eeuw alom onvrede met het feit dat een deel van de natie buiten de staatsgrenzen valt, en het verlangen om de staat navenant uit te breiden. In die grensgebieden waar een cultureel gemengde bevolking woont, kan dat tot slepende conflicten leiden: men denke aan het geval Elzas-Lotharingen, dat tot twistappel tussen Duitsland en Frankrijk wordt; of Zuid-Tirol, tussen Oostenrijk en Italië; of de Belgische Oostkantons. De bittere erfenis daarvan volgt op dit ogenblik zijn bloedige verloop in Joegoslavië.

Het leidende principe in de Europese staatsinrichting wordt dus 'nationaliteit', en wel een nationaliteit op basis van culturele criteria zoals bijvoorbeeld de taal. Dat is wat de historische blik ons leert: niet de cultuur heeft de staat nodig om materieel te overleven (zoals de Nederlandse cultuurpessimisten wel beweren), maar de staat heeft de cultuur nodig om zich moreel te legitimeren.

Maar wat is dat nu precies, die nationaliteit, die culturele identiteit die de laatste tweehonderd jaar zo'n belangrijke politieke rol is gaan spelen?

Om te beginnen een enkel woord over het idee van identiteit. Identiteit is datgene waarin we van al het andere verschillen, en datgene waarin we van moment tot moment aan onszelf gelijk zijn. Ook hier weer een synchroon en een diachroon aspect, dus: identiteit is apart-zijn en bestendig-zijn. De filosoof Paul Ricoeur noemt die twee aspecten van identiteit *mémeté* en *ipséité*, wat we zouden kunnen vertalen als jezelf-zijn en dezelfde-blijven. In het geval van nationale of culturele identiteit komt dat neer op twee dingen: een scheiding tussen onze volksenoten en de anderen, en een historisch besef. Om jezelf Nederland te voelen dien je je anders te voelen dan de Duitsers, en dien je je verwant te voelen met voorvaders zoals Thorbecke of Willem de Zwijger. We kunnen die twee aspecten samenvoegen: als we het panorama van het Europese verleden overzien vanuit het oogpunt van onze nationale identiteit, dan zijn sommige figuren uit het verleden eerste persoon meervoud, 'wij' (zoals Thorbecke, of Michiel de Ruyter), en andere zijn derde persoon, 'zij', zoals Gustav Vasa of Wilhelm Tell.

Maar ik heb het al gezegd: nationale identiteit mag dan een centraal element van onze belevingswereld zijn, het is geen natuurlijk gegeven zoals onze lichaamsmerken, bijvoorbeeld het aantal oren of tenen. Het is een kwestie van bewustzijn, van attitude, van mentaliteit. Iemand is Nederlandenaar naarmate hij zich Nederlandenaar voelt. Dat is gebeleden in 1830, toen de helft van alle Nederlanders ophield met Nederland te zijn, omdat ze zich geen Nederland voelden, en zich als Belgen onafhankelijk verklaarden. De aanleiding daarvoor werd gevormd door een operatuitvoering waarin een aria 'l'amour sacré de la patrie' verheerlijkte. Niet alleen is het aardig te zien, wat voor politieke passie na de Romantiek gegenereerd kon worden over dit onderwerp van vaderlandsliefde (zou Van Alphen's kinderversie ooit over 'heilige liefde tot het vaderland' hebben kunnen spreken?); belangrijker is het, dat het Brusselse publiek aan het begrip 'patrie' spontaan een separatistisch-Belgische in plaats van algemeen-Nederlandse betekenis kon geven.

Dus dat ene belangrijke aspect van identiteit, 'anders-zijn-dan-de-andere' moeten we om precies te zijn omformuleren tot 'jezelf anders voelen dan de anderen'. Het is in wezen een kwestie van beeldvorming, en navenant veranderlijk. We voelen onszelf Nederlanders in die mate waarin we onszelf anders voelen dan Duitsers. Belgen zijn geen Nederlanders omdat zij ons anders vinden. Limburgers hebben pas in de laatste honderd jaar geleerd om zichzelf als Nederlanders te beschouwen.¹ Amsterdammers en Rotterdamers hebben pas in de laatste vijftig jaar geleerd om hun vaderland Nederland te noemen in plaats van het gangbaardere Holland. Welk vaderland, welke nationale identiteit we onszelf aanmeten is dus veranderlijk. En ook de beeldvorming waarin we dan wel verschillen van de anderen is veranderlijk.

De tak van wetenschap die zich met dit soort problemen omtrent nationale of culturele identiteit bezighoudt heet de imagologie of beeldvormingskunde. Aan de hand van literair en tekstueel bronnenmateriaal hebben imagologen de laatste decennia diepgaand de beeldvorming omtrent diverse nationale identiteiten bestudeerd en daarbij met name gelet op wat er in de loop der jaren verandert en wat hetzelfde blijft. De imagologie heeft bepaalde standaardpatronen beschreven die in de beeldvorming over culturele identiteit hun invloed voelbaar maken in vaak zeer uiteenlopende perioden of gebieden. Zo is bijvoorbeeld in heel Europa een contrast gangbaar tussen het 'rationele, betrouwbare en saaie' noorden tegenover het 'romantische, gevoelvolle maar onbetrouwbare' zuiden – ongeacht of het gaat om Noord-Nederland tegenover Zuid-Nederland, Noord-Frankrijk tegenover Zuid-Frankrijk, Noord-Italië tegenover Zuid-Italië, of Noord-Europa tegenover Zuid-Europa. Voorts is er een constant stereotype van de 'achtergebleven periferie': dat de periferie van een gegeven cultuursfeer minder ver ontwikkeld is, dichter bij de natuur staat, tijdsloos is, onschuldiger en trager. Dat geldt voor het Nederlandse platteland ten opzichte van de Randstad, en voor mediterrane Europa ten opzichte van Noordwest-Europa, en voor de Derde Wereld ten opzichte van Europa als geheel. Hoe men de blik ook kadreert, welk gebied of samenleving men ook onder de loep neemt, grootschalig of kleinschalig: als er een noord-zuid verloop te onderkennen valt, of een centrum-periferie-tegenstelling, dan staat al een heel arsenaal aan clichés en gemeenplaatsen klaar waarmee onze blik en ons oordeel worden voorgeprogrammeerd.

Het belangrijkste werkterrein van de imagologie is dat van de *nationale* beeldvorming. De Europese naties – dat wil zeggen groepen van mensen die gezamenlijk eenzelfde nationaal zelfbeeld onderschrijven – gebruiken sinds eeuwen een rollenpatroon waarin elk land of volk een eigen temperament, een specifiek karakter, toegeschreven krijgt. Die beeldvorming kan heel triviaal of clichématig zijn: Schotten zijn zuinig, Belgen zijn dom; maar triviaal of niet, die rollenspel-images zitten diep verweven in ons bewustzijn, en grijpen op talloze kleine maniertjes in in onze nationale en culturele plaatsbepaling. Als we onszelf anders vinden dan de Duitsers of de Vlamingen of de rest van Europa, dan is dat goeddeels op grond van zulke onderhuidse percepties: 'ze zijn gewoon anders dan wij'. We passen dit soort gemeenplaatsen voortdurend toe: ook als we naar schilderijen kijken of naar muziekstukken luisteren, dan zal vaak onze appreciatie vervat worden in termen van de nationale herkomst van dat doek of van dat stuk. Oosteuropese muziek is per definitie zwaarmoedig (behalve de Hongaarse, want die is vurig, nietwaar, vanwege de paprika), en Franse elegant. Chopin is zwaarmoedig, want hij was een Pool, maar ook elegant, want hij woonde in Frankrijk en had iets met George Sand.

Ook hier heeft de beeldvormingskunde een dieper liggende structuur onderkend. Het is bij vergelijkend onderzoek naar zulke nationale images frappant, dat deze gemeenplaatsen meestal twee tegenstrijdige karaktereigenschappen bestrijken, zodat in elke situatie wel iets gevonden kan worden dat van toepassing is. Nederlanders kunnen zichzelf zien als ferme aanpakkers of stijve harken, Piet Hein of Pieter Stasok: ze kunnen een voorbeeld van hun karakter zoeken in de tegenstrijdige prototypen van dominee of watergeus. Vlamingen kunnen voor een prototype

van hun karakter terugvallen op Ruusbroec, de verstilde mysticus, of op Pallieter; ze kunnen refereren aan de kalme vroomheid van de Vlaamse primitieven of aan de bruisende levenslust van Breughel of Rubens. En zo geldt dit voor vrijwel elk nationaal stereotype in Europa, dat bijna altijd uit twee tegenpolen bestaat. Spanjaarden zijn vol zelfbeheersing maar ook vurig. Fransen zijn galant en tegelijkertijd afstandelijk. Zweden zijn seksueel vrijmoedigheid, verstandelijk en suïcidaal. Duitsers zijn misch en soldatesk. Elk volk, om even de ultieme gemeenplaats te citeren, is een volk van tegenstellingen.

Die tegenstrijdigheid kan op interessante wijze door de geschiedenis worden gevolgd. Neem de voorbeelden van Spanje en Duitsland.

Vanaf de zestiende eeuw gold Spanje als een pors, hoogmoedig en wreed land; die uiterst negatieve beeldvorming staat in het Spaans bekend als *la leyenda negra*. Edoch, sinds de Romantiek heeft dat beeld plaatsgemaakt voor een exotisch Spanje van stierengevechten, serenades en castagnetten: het Spanje van *Carmen*, zoals in de novelle van Prosper Mérimée, de opera van Bizet, of de film van Saura. In het geval van Duitsland is de beeldvorming rond 1800 pittoresk en romantisch: dichters, wijsgeren, rondzwervende of duellerende studenten in stadjes vol vakwerkbouw en tussen steile, bebooste rivierdalen. Naderhand echter ontstaat een volslagen omgekeerd Duitslandbeeld: dat van technocraten en legerofficieren, van *Gründlichkeit* en rigiditeit.

Bezien in een historisch kader tekent zich in al deze tegenstrijdigheden echter een patroon af. Een pittoresk, exotisch beeld ontstaat ten aanzien van zwakke landen: het Spanje dat na 1750 steeds armer en krachtelozer wordt, het Duitsland van de *Kleinstaaterei* dat rond 1800 nog geen politieke of economische vuist kan maken. Ten aanzien van machtige landen is de beeldvorming meer gereserveerd en negatiever: het Spaanse wereldrijk van de zestiende en zeventiende eeuw, het Duitse rijk van na Bismarck.

Datzelfde patroon (we hebben welwillend interesse voor zwakke landen, staan gereserveerd ten opzichte van sterke landen) geldt ook ten aanzien van de beeldvorming over Europa. Europa is niet langer het gewonde en vertrapte werelddeel van de late veertiende eeuw; het is niet langer de politiek machteloze maar historisch-cultureel prestigieuze bufferzone tussen Amerika en Rusland, zoals in de Koude Oorlog. De toenemend negatieve beeldvorming over Europa (als bureaucratisch, als een Kafkaeske moloch) is rechtstreeks te verklaren uit het Europese succesverhaal, en uit het feit dat Europa een politieke macht wordt die de nationale staat naar de kroon gaat steken. De beduchtheid voor Europa is dus misschien in belangrijke mate een psychologische, een gevoelsmatige projectie. Dat het inderdaad eerder schijnt te gaan om een projectie dan om een zakelijke inschatting van de feiten, wordt bij een nadere beschouwing duidelijk.

Eventualiteiten zoals 'cultuurnivellering' of 'verscheidenheid in de verdrukking' worden meestal genoemd in een Europese context. Maar zou dezelfde vraag niet met evenveel recht, of zelfs met meer recht, kunnen worden gesteld op het nationale niveau? Nederland was tot voor honderd jaar een zeer divers landschap; het feit dat dat gedifferentieerde land één enkele regering en een gecentraliseerd regeringsbe-

leid had heeft het over de laatste honderd jaar doen samengroeien. Dat proces is mooi beschreven in het boek van Knippenberg en De Pater, *De eenwording van Nederland*. Een soortgelijk proces dat zich in Frankrijk heeft afgespeeld, en dat van een grote regionale heterogeniteit tenslotte een straf gecentraliseerde staat heeft gemaakt, is eveneens diepgaand onderzocht. Het aaneensmeden van de nationale staat is gebeurd ten koste van de verscheidenheid. Klederdrachten zijn verdwenen, dialecten en plaatselijke gebruiken zijn verdwenen, bouwstijlen, eet- en leefgewoonten zijn gehomogeniseerd. Dat gebeurde veelal onder de noemer van de modernisering – maar, indachtig mijn eerdere opmerking over de constante beeldvorming ten aanzien van een achtergebleven periferie, betekent modernisering eigenlijk weinig anders dan dat de als ouderwets ervaren eigenaardigheden van het platteland aangepast dienden te worden aan de moderniteit van het centrum. In talig opzicht werd de attitude goed verwoord door de roemruchte Neerlandicus Paardekooper: 'Dialecten zijn er om bestudeerd te worden en dan te verdwijnen'. Is dat geen vorm van cultureel uniformisme dat nog intoleranter tewerk gaat dan wat we van Europa vrezen? Binnen de individuele staten van Europa is de culturele verscheidenheid al twee eeuwen lang genivelleerd. Tussen de staten van Europa daarentegen is een levendige culturele kruisbestuiving en diversificatie aan de gang. Dus waar maken we ons zorgen over?

De eerste persoon meervoud die we in de mond nemen als het gaat over onze nationaliteit moet aan een kritische beschouwing worden onderworpen. Ik noem één voorbeeld. Men herinnert zich waarschijnlijk de ongelukkige uitlating van minister D'Ancona, enkele jaren geleden, dat Nederland toch eigenlijk een andere cultuur had dan Vlaanderen. Dat is veel mensen, de Vlamingen voorop, in het verkeerde keelgat geschoten als teken van een gebrek aan culturele solidariteit. Wat mijzelf in deze affaire het meest frappeerde was de automatische vereenzelviging tussen staat en cultuur. Minister D'Ancona gaat over cultuurbeleid in het Koninkrijk der Nederlanden. Maar is dat wel zo héél precies hetzelfde als *de* Nederlandse cultuur? Ikzelf kom uit Zuid-Limburg; ik ben Nederlands staatsburger, en het cultuurbeleid dat Minister D'Ancona uitstippelt gaat van mijn belastingcenten. Maar ik voel als Zuid-Limburger soms meer verwantschap over de Nederlandse staatsgrens heen, met Tongeren of Hasselt waarmee mij een gemeenschappelijke geschiedenis verbindt, of met mijn vrienden in de Voerstreek met wie ik mijn eigen dialect kan spreken – een Nederlands dialect dat hier, in mijn eigen hoofdstad van mijn eigen Nederland, niet begrepen wordt. Mijn politieke en mijn culturele identiteit zijn beide Nederlands; maar dat woord heeft twee verschillende betekenissen al naar gelang het in een politieke of culturele zin wordt gebezigd.

De reikwijdte van die eerste persoon meervoud 'wij' is uiterst variabel. Ikzelf kan het over 'wij' hebben en daarmee een kleine groep zoals mijn dorpsgenoten bedoelen; of ik kan met 'wij' een iets minder kleine groep zoals mijn provinciegenoten aanspreken, of (bijvoorbeeld tijdens een voetbalwedstrijd) mijn mede-Nederlanders. Er is een vloeiend verloop van het lokale naar het regionale en nationale niveau; die aggregatieniveaus zijn onderling niet scherp afgebakend en staan geenszins met elkaar in tegenstelling. Net zo goed is het mogelijk om een Europees wij-gevoel te ervaren en uit te drukken, bijvoorbeeld als we aan de borreltafel

schamperen over de culturele naïviteit van Amerika. Zodra we beschikken over buitenstaanders, is er ruimte voor een wij-gevoel.

De laatste jaren wordt het Nederlands wij-gevoel vaak gecultiveerd door aan Europa de rol van buitenstaander toe te schrijven; dat vind ik kortzichtig en zorgwekkend. Zorgwekkend, omdat het cultiveren en verheerlijken van een politiek-nationaal wij-gevoel licht kan ontwaarden in ideologische uitwassen; kortzichtig, omdat de instituten van de Europese eenwording allereerst vuige karaktertrekjes in de schoenen worden geschoven die de aandacht afleiden van wat er allemaal mis is met ons eigen land. De weldenkende Nederlander mag graag naar voren brengen dat de EG ondemocratisch is, een bureaucratie vol verkwesting van papier en energie. Maar is het niet primair hier in Nederland dat wij ons zorgen moeten maken over de kloof tussen burger en politiek? Is het niet primair in de landspolitiek, zowel in Nederland als in andere Westeuropese landen, dat de democratische instellingen zienderogen hun status verspelen, steeds meer ondermijnd worden door gezichtsverlies, machteloosheid en desinteresse bij de bevolking? Dat de instanties van de EG ondemocratisch zijn, nodeloos verbureaucratiseerd, en niet stoelen op het politieke engagement van het volk: al die verwijten kunnen met evenveel recht aan onze eigen regeringsinstellingen worden gericht. Door de blik van Den Haag af te wenden en op Brussel te richten bedrijven we een Freudiaanse projectie.

Voorts vind ik het cultiveren van een tegenstelling Nederland-Europa kunstmatig – de diverse reikwijdten van een mogelijk wij-gevoel (waarvan we zojuist zagen dat de diverse aggregatieniveaus, van dorp tot land, niet per definitie onverenigbaar zijn) worden nu als elkaars tegengestelden verwoord. Nederland ziet zichzelf als een land dat nu eenmaal anders is dan de anderen en daarom ook anders dan (de rest van) Europa. Die isolationistische zelfgenoegzaamheid van de polders is een vorm van provincialisme die niet onder doet voor de zo gevreesde marginalisering van ons land in een verenigd Europa.

Bij het recente Franse referendum over de ratificatie van het Verdrag van Maastricht werd het hoogste aantal ja-stemmen gescoord in de Elzas – die streek die lang de twistappel is geweest tussen Frankrijk en Duitsland, en die het meest te lijden heeft gehad onder het nationale eenheidsdenken.

Het is zeer wel mogelijk dat dit verschijnsel een trend weerspiegelt: dat het de periferieën van de oude staten zijn die het meeste voor Europese eenwording openstaan. Zij hebben namelijk de ervaring van marginalisatie al achter zich, zij kunnen bij het vervagen van nationale grenzen alleen maar winnen. Zo ziet de Elzas, om even bij dit voorbeeld te blijven, grote economische kansen in een supranationale, regionale samenwerking met de Duitse deelstaat Baden-Württemberg en met het Zwitserse kanton Basel. De centrale gebieden daarentegen, de hoofdsteden en kernprovincies, schijnen het meest beducht te zijn voor een vervaging van het nationale stelsel waarin zij een centrale positie innamen. Ik waag de gok dat de afschaffing van Nederland minder hard aan zou komen in Maastricht of Arnhem, met hun belangrijke contacten over de landsgrens heen, dan in Den Haag of Hilversum.

Daaruit zou men de conclusie mogen trekken dat de beduchtheid voor Europa, net zoals het geloof in de culturele identiteit als morele grondslag en rechtvaardiging voor staatkundige soevereiniteit, ideologische verschijnselen zijn, subjectieve denkbeelden zonder feitelijke grondslag.

Edoch, daarmee is het probleem wel verhelderd, maar geenszins opgelost; want ideologische verschijnselen en subjectieve denkbeelden mogen dan wel een feitelijke grondslag ontberen, dat neemt niet weg dat ze wel degelijk een tastbare rol spelen in de politieke en maatschappelijke werkelijkheid.

Bovendien moet ik bij het voorgaande betoog een belangrijke restrictie maken. Uitgaande van het boek van Gellner, *Nations and Nationalism*, heb ik gesteld dat de wens om politieke verhoudingen te regelen op de grondslag van culturele identiteit zo'n tweehonderd jaar oud is. Grosso modo is die stelling ook aantoonbaar. Maar niet in alle opzichten. Er is één element waarin het gegeven van de culturele identiteit al véél langer invloed uitoefent op de politiek; en dat is in de interne staatkundige verhoudingen, dat wil zeggen in de verhouding tussen burger en overheid; en voor dit intra-nationaal belang van cultuur heeft Gellner weinig oog – hij houdt zich eerder met inter-nationale ontwikkelingen bezig.

Ik wil één en ander verhelderen door middel van voorbeelden.

In enkele landen hebben in de loop van de negentiende eeuw rechtszaken plaatsgevonden waarin de aangeklaagde geen kennis had van de officiële landstaal. Vlamingen zijn door Franstalige rechters veroordeeld, mensen in Ierland en Wales door Engelstalige rechters, zonder ook maar op de hoogte te zijn van de aard van de aanklacht of van het proces dat zich over hun hoofd afspeelde. Dat soort rechtszaken heeft altijd tot grote verontwaardiging geleid, met name onder culturnationalisten die zich beijerden voor de staatkundige erkenning van hun volkstaal (het Vlaams in België, het Gaelic of het Wels onder de Britse kroon). Maar in dit geval is het geschonden rechtvaardigheidsgevoel méér dan enkel een aspect van negentiende-eeuws, romantisch nationaal denken. Dit soort zorg om de rol van taal en cultuur, met name in de verhouding tussen burger en overheid, heeft veel langere wortels dan de fenomenen die Gellner onderzoekt. Ik zelf heb steekproefsgewijs een overzichtje gemaakt van de rol van de taal in een gebied dat traditioneel onder zeer veel verschillende bestuurders viel: Zuid-Limburg. Dat gebied is sinds de middeleeuwen door Brabantse, Hollandse, Luikse, Franse, Spaanse, Duitse en Oostenrijkse autoriteiten bestuurd. De plaatselijke bevolking heeft al die machtswisselingen tamelijk lijdzaam ondergaan, behalve in één opzicht: van de middeleeuwen tot de Franse Tijd komen we herhaaldelijk de volkswens tegen dat het verkeer tussen bevolking en machtshebber niet in een vreemde taal dient plaats te vinden. Men is er beducht voor te worden bestuurd in een taal die men niet goed begrijpt. Het recht om in de omgang met de overheid de moedertaal te mogen bezigen wordt als een soort grondrecht verdedigd; hiervoor zijn talrijke bronnen te vinden, daterend vanaf de veertiende eeuw. Het dorp Stein komt in 1740 onder Duitstalig gezag maar weigert de 'hoogdeutsche spraek', of juristen uit het 'Roomsche Rijk' te accepteren, hetgeen aanleiding gaf tot een taaltijd die duurde tot aan de Franse Tijd. Het dorp Aubel, dat onder de Spaanse Nederlanden valt als onderdeel van een Franstalige bestuurseenheid, wijst in de zestiende eeuw op het gewoonterecht om bestuurlijke

aangelegenheden in het Nederlands ('Diets') af te handelen; en het Franstalige dorp Cheratte, dat in 1288 aan de Hertog van Brabant komt, wil met diens vertegenwoordigers alleen in *langue romane* communiceren. Zoals deze voorbeelden al aantonen, is deze houding (namelijk dat de rechtsgeldigheid van de eigen taal een grondrecht is) sterk geprononceerd en gaat ze véél verder terug dan dat breukvlak dat Gellner onderzoekt: de Romantiek, de Franse en de Industriële Revolutie.

De conclusie die ik daaruit trek is de volgende: men is beducht voor een cultureel 'vreemde' overheid. Die beduchtheid is meer dan een recent historisch fenomeen en kan ver worden teruggevolgd. En het is uitgerkend die beduchtheid waarmee de Europese overheid rekening zal moeten houden. De enige echt multiculturele staat in Europa, die echt succesvol genoemd mag worden, en die al meer dan zevenhonderd jaar in harmonie en welvaart functioneert, is Zwitserland. Dat land is gekenmerkt, niet alleen door een sterk afhoudende instelling ten opzichte van buitenstaanders, maar ook door een zeer geringe afstand tussen burger en overheid. Men kent directe democratie, en de bestuursorganen zijn sterk gedecentraliseerd in een federaal, kleinschalig bestel. Op die manier is het mogelijk gebleken dat de culturele heterogeniteit van Zwitserland niet heeft geleid tot dat gevoel van vervreemding tussen burger en overheid die in andere multiculturele landen van Europa (Spanje, België of Joegoslavië) aanleiding geeft tot een culturnationalistische desintegratie.

We spreken de laatste tijd veel, en (terecht) met grote bezorgdheid, over de kloof tussen burger en politiek; we spreken eveneens van het opkomende racisme en nationalisme. Welnu, die twee zijn met elkaar verbonden. Daar waar de burger een grote afstand ten opzichte van de overheid ervaart, en de overheid als vreemd begint te zien, zet een soort politieke pleinvrees is, een ideologische agorafobie, en probeert men een beschutend wij-gevoel te creëren. Een direct nevenproduct van dat proces is xenofobie. In die reflex herkennen wij de diepere wortels van de proteststemmen die in West-Europa uitgebracht worden op Le Pen's Front National, op de Republikaner, op het Vlaams Blok, en op de Lega Nord in Italië: uitgerkend die partijen die het scherpst de vermeende teloorgang en uitholling van de staatkundige instellingen aanvallen, bezigen ook het vocabulaire van het 'eigen volk'. Hierin schuilt wellicht ook een diepere reden waarom in Oost-Europa het etnisch nationalisme met zoveel heftigheid herleeft: het is onder andere ook een symptoom van de politieke pleinvrees die na het verdwijnen van een gehate regering is ontstaan, en dat het politiek vacuüm opvult met een cultiveren van de volkse, etnische saamhorigheid.

De les is duidelijk: als Europa het gevaar van nationalistische reflexen wil bezweren, dan zal men zich moeten hoeden voor een al te grote bestuurlijke vervreemding en afstandelijkheid. Europa is grootschalig en multicultureel – alle voorwaarden zijn dus geschapen voor burgerlijk wantrouwen en voor een xenofobe populistische *backlash*.

De Europese eenwording betekent bestuurlijke schaalvergroting en wellicht een sterker gevoelde noodzaak van de kant van de overheid om in een vervagende autonomie toch een modicum aan controle en rechtsuitoefening in beheer te

houden. Een goed voorbeeld hiervoor ligt in de wrange paradox dat het wegvallen van paspoortcontrole aan de grenzen leidde tot identificatieplicht in het gehele staatsgebied; als Nederlander moest ik mezelf aan de landsgrens legitimeren, als Europeaan (die internationaal vrij kan reizen) moet ik dat overal waar het de politiek goeddukt. Het vervagen van de grenzen tussen de landen kan onverwachts leiden tot een grotere afstandelijkheid binnen elk land, tussen bevolking en overheid. Men moet dan ook niet verrast zijn als de burger reageert in die eeuwenoude reflex die zich met culturele argumenten tegen bestuurlijke willekeur wapent, en die zegt: de overheid mag ons niet 'vreemd' zijn, en dient in ons wij-gevoel, in onze cultuur, te wortelen.

Het in die reflex sluimerende nationalistische en xenofobe gevaar kan alleen bezworen worden als Europa denkt aan het Zwitserse voorbeeld. Zwitserland mag niet in alle opzichten als voorbeeld van cosmopolitisme en openheid gelden; maar de Zwitserse les van burgerlijke inspraak en bestuurlijke kleinschaligheid leert ons hoe viertaligheid eeuwenlang gepaard kan blijven gaan aan politieke stabiliteit. Multiculturaliteit vereist decentraliteit, en een regionale subsidiariteit die bestuurlijke aangelegenheden zo dicht mogelijk bij de bevolking brengt. Europa heeft de keus tussen meer nationalisme of meer democratie.

Noot

- 1 Sterker nog, tweehonderd jaar geleden moesten 'Limburg' en de 'Limburger' nog worden uitgevonden: de huidige provincie is in 1795 als kunstmatig Frans departement (département de la Meuse inférieure) ontstaan; de naam 'Limburg' die in 1815 aan dit gebied is toegekend (op grond van een gril van Willem I), had voor het onderhavige gebied geen enkele historische betekenis maar was ontvreemd uit een in de Ardennen gelegen middeleeuws hertogdom. Dat een gebied met zulk een samengeraapt territorium en zulk een quasi-middeleeuwse namaaknaam in enkele eeuwen een zo sterk regionaal identiteitsbesef kon ontwikkelen, kan alleen worden verklaard uit het feit dat men zich hier in zeer sterke mate anders voelde dan de rest van Nederland. Ook hier is identiteit dus het spiegelbeeld van anders-zijn.

Literatuurlijst

- O. Dann & J. Dinwiddy, (eds.), *Nationalism in the Age of the French Revolution*. Londen, 1988.
- Hugo Dyerinck, 'Komparatistische Imagologie. Zur politischen Tragweite einer europäischen Wissenschaft von der Literatur', in: *Europa und das nationale Selbstverständnis. Imagologische Probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts*, Hg. H. Dyerinck & K.U. Syndram. Bonn, 1988.
- W.T. Eijsbouts, 'Borders and Democracy: The Schengen Treaties', *Yearbook of European Studies*, 6 (1993): 57-70, 1993.
- Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983.
- H. Knippenberg & B. de Pater, *De eenwording van Nederland*. Nijmegen, 1988.
- J.Th. Leerssen, 'Macht, afstand en culturele diversiteit: Het geval Overmaas', *Theoretische Geschiedenis*, 18 (1991): 423-433.
- Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*. Parijs, 1992.

Een handvest voor Vlaanderen

26 MEI 2012 | Marc Reynebeau

Is Vlaanderen een natie? Misschien, het hangt er maar van af. Toch is het Vlaams handvest geen banaal document, stelt MARC REYNEBEAU vast. Het is nationalistisch van inspiratie, het voert de 'gulden regel' in en maakt een federale kieskring onmogelijk.

Iedereen kent het tafereel. Een jongetje zet een kookpot op het hoofd en neemt er een pollepel bij. 'Ik ben een ridder', zegt hij. Inderdaad, nu hij dat zegt, zien de huisgenoten het ook. Door die woorden ontstaat een nieuwe realiteit: de pot wordt een helm, de pollepel een knots en het jongetje een ridder. Maar hij had zich net zo goed als cowboy of ninja kunnen verkleden. Het blijft een rollenspel. En de voorstelling duurt net zo lang tot moeder (m/v) zegt dat ze nu graag wil gaan koken.

Zo is het ook met de 'natie' in het ontwerp van handvest van de Vlaamse regering. Of Vlaanderen een natie is, hangt af van de definiëring van die term. En daarover lopen de meningen uiteen. Zeker, Vlamingen vormen een politieke en een communicatiegemeenschap. Maar maakt dat hen tot een natie? Die gemeenschap kan nooit exclusief Vlaams zijn. Al is het maar omdat de meeste Vlamingen, zoals bekend, een gemengd en gelaagd identiteitsbesef koesteren, waarin ze zich in

meerdere gemeenschappen of 'naties' thuis voelen.

Ook juridisch is dat zo. Net dit ontwerp van handvest toont dat aan, want het somt rechten en plichten en normen en waarden op, waaraan maar weinig Vlaamse specificiteit vasthangt. Het is vooral een resumé van Europese en Belgisch-federale regels. Overigens rekent de federale grondwet de Vlamingen al tot een Belgische en institutioneel-democratische 'natie', die waar alle machten van uitgaan.

Het ontwerp van handvest heeft het overigens maar één keer over de Vlaamse natie, en dan nog terloops, in de preambule. Die suggereert een definitie door te gewagen van 'een natie met een eigen taal en cultuur'. In de context van deze bijna-grondwet verradt dat een klassieke nationalistische definitie. Maar bezit de Vlaamse natie wel die 'eigen' taal en cultuur? In algemene termen ongetwijfeld wel, maar die moeten dan wel zo algemeen worden gedefinieerd dat ze inhoudsloos dreigen te worden.

Technisch-juridisch geldt het al niet voor de taal; die deelt Vlaanderen met Nederland. En hoe specifiek is de 'eigen' cultuur? In Vlaanderen verschilt alvast de politieke cultuur, met zijn kabinetten of politieke benoemingen, maar in weinig van wat het ter zake van België erfde. Die claim van een 'eigen' cultuur suggereert het bestaan van een Vlaamse eenheidscultuur, maar hoe valt dat te rijmen met de culturele 'verscheidenheid' die door het ontwerp wordt gewaarborgd? Behoort wie in Vlaanderen tot een culturele minderheid behoort dan niet tot de Vlaamse natie? Of ligt die eigenheid net in de verscheidenheid? Zo ja, dan klopt de nationalistische definitie van het natiebegrip niet meer.

En de Vlaamse Brusselaar?

Het valt allemaal best te verklaren. Al beweert het handvest een internationale roeping te hebben, het kijkt niet verder dan zijn Belgische neus lang is. Met zijn claim op eigenheid wil het Vlaanderen alleen van de rest van het land doen verschillen. Het getuigt dus, in de engste betekenis, van een Vlaams-nationalistische wilsdaad om van dit type eigenheid uit te gaan. Dat leidt tot nog andere dubbelzinnigheden. Zo stelt de preambule nog dat Vlaanderen 'een duidelijk afgebakend grondgebied' heeft, een verwijzing naar de taalgrens. Want een onafhankelijke staat behoeft een eigen territorium. Maar wat dan met Brussel? Wel, daar heeft die afgebakende natie 'een sterke band' mee. Horen de

Vlaamse Brusselaars dan niet tot de Vlaamse natie? Licht de Vlaamse hoofdstad dan buiten het territorium van de natiestaat-in-spe?

Muggenzifterij, zeker, al moet een juridische tekst wel tegen meester Rieder bestand zijn. Maar het zal allemaal vast niet zo zijn bedoeld. Als dit ontwerp Vlaanderen een natie noemt, is dat niet meer dan een conventionele uitspraak. Ze behoort louter tot de politieke retoriek. We spreken het zo onder elkaar af en letten even niet op de details. Volstaan met het noemen van de term is wat in de taal filosofie een *performative speech act* is. Het spreken is de daad zelf. Zoals het jongetje zegt: 'ik ben een ridder', zo is Vlaanderen een natie om geen andere reden dan omdat deze tekst dat stelt.

Zo spraken de Vlaamse meerderheidspartijen dat kennelijk onder elkaar af. Daar gingen lange onderhandelingen aan vooraf, want niet toevallig wilde alleen N-VA die natie er tot elke prijs in. Maar net dat Vlaanderen zo uitdrukkelijk een natie moest worden genoemd, geeft aan dat daar vooral onzekerheid, onduidelijkheid en verdeeldheid over heerst.

Mede daardoor is dit ontwerp niet meer dan een compromis, waarin de drie coalitiegenoten elk hun inbreng wilden hebben. Die is meestal ook herkenbaar. Dat is meteen de erfzonde ervan: veel discussie wilden de drie partijen er niet over - en om een of andere reden moest het plots allemaal snel gaan. Minister-president Kris Peeters vergiste zich dus toen hij dit document 'tijdloos' noemde. Het is slechts een politieke momentopname.

Het had nochtans voor de hand gelegen om zo'n fundamentele tekst te steunen op een brede consensus en niet louter te laten uitgaan van een toevallige meerderheid. Ooit is dat wel de bedoeling geweest. Het Vlaams Parlement riep daarvoor zelfs een bijzondere commissie in het leven, maar die stierf in 2006 een stille dood.

En BHV!

Niet dat er verder niets bijzonders in de tekst staat. Het ontwerp garandeert expliciet het stakingsrecht of de fiscale progressiviteit, wat de SP.A als de eigen inbreng claimt. Politiek nog betekenisvoller is dat de tekst de Europese 'gouden regel' overneemt: de begroting moet 'princiepelijk' in evenwicht zijn. Dat is een Duits ideeetje, dat ook het Italiaanse zakenkabinet tot het zijne maakte. In

Frankrijk heeft de kiezer het dan weer, samen met de grote verdediger ervan, Nicolas Sarkozy, weggestemd omdat het uitgaat van de Europese bezuinigingslogica, die de voorbije weken net steeds meer op kritiek is gestuit.

Even opmerkelijk: 'geen kieskring mag de grenzen van het grondgebied van het Vlaams Gewest overschrijden', stelt het ontwerp. Hiermee neemt het al een voorschot op de splitsing van BHV. Maar het maakt het ook onmogelijk om in België ooit een federale kieskring in te voeren.

En al belooft dit ontwerp van handvest, alweer in zijn preambule, dat het de aanzet is voor een volwaardige Vlaamse 'grondwet' en dus voor een nog grotere Vlaamse autonomie, niemand hoeft te vrezen dat het ooit de basis kan leggen van een Vlaamse onafhankelijkheidsverklaring. Zeker twee artikelen staan dat in de weg: 'de Vlaamse Regering heeft geen andere macht dan die welke haar bij of krachtens de federale Grondwet uitdrukkelijk worden toegekend' (artikel 68), en de verplichting voor Vlaamse parlementsleden om de eed 'Ik zweer de Grondwet na te leven' af te leggen (74) - en daarmee kan alleen de Belgische grondwet zijn bedoeld.

WINE DIERICKX RUSTELOOS

'Wat is het verschil tussen België en Nederland?' Die vraag achtervolgt mij al jaren. Ik stel ze zelf, ze wordt gesteld en ik raak steeds verder verwijderd van het antwoord. Ik krijg het benauwd van die vraag.

Ik kom er niet uit. Ik bel mijn moeder. Toe moeder, zeg iets. Verlos mij alsjeblieft.

Ze zegt: 'Nederlanders zijn veel enthousiaster, ze hebben meer zakelijk talent, praten luider, hebben goedkopere bloemen en kaas, kamperen graag, verhuizen veel vaker, ze rijden allemaal met de fiets en ze bedoelen wat ze zeggen.'

De tijd dat moeders alles konden oplossen is voorbij.

Waarom wijt ik mijn vlagen van eenzaamheid in Wunderbaum soms aan het feit dat ik als enige een Belgische ben? Ben ik niet even eenzaam tussen landgenoten? En waarom verwijt ik hen de drang om eindeloos vaak te vergaderen? Is het niet gewoon mijn banale hunke-ring naar wat meer vrije tijd? Of is het een cultureel verschil?

September 1997. Mijn eerste schooldag op de toneelacademie van Maastricht. Het valt me op dat de meisjes er opgeruimd uitzien. Misschien zelfs een tikeltje plat. Horen kunstenaars er niet artistieker uit te zien? Minder buitenkant, meer binnenkant? Ongewassen haar en rommelige jasjes? En moeten die klaslokalen niet donker zijn en muf van de sigarettenrook en de zwarte gordijnen? Moeten we niet wroeten en loeien als stervende beesten?

Het beeld dat ik mijn hoofd heb, word in één namiddag met de grond gelijk gemaakt. Niks romantiek, maar pure helderheid en nuchterheid. 'Leer eerst maar spelen in een wit vlak. Als het dan overeind blijft, ben je er tenminste zeker van dat het iets is.' Om 10 uur stemles, daarna beweging, spel, muziek, dramaturgie, cultuur- beschouwing. Een strak schema dat mijn identiteit behoorlijk in de war brengt. (Achteraf bekeken eigenlijk meer in evenwicht, maar dat beseft ik toen nog niet.)

Ik studeer af en voel me opgelucht. Eindelijk terug naar mijn vaderland. Eindelijk geen sponsbrood meer met pindakaas en verse jus uit een pak, eindelijk geen mening meer moeten vormen over alles, geen rinkelende fietsbellen, onuitputtelijk enthousiasme, georganiseerde discussies, strakke lessenroosters.

Eindelijk thuis. Cafés zonder sluitingstijd. Geen gezever. Konijn met pruimen, de koers, ongeregelde chaos, koterijen, frieten, vers brood.

Maar ook: troosteloze steenwegen, broodautomaten, fermettes, rolluiken, apothekers, pillenverslaafden, wachttijden aan loketten, de bureaucratie, chagrijnige tramchauffeurs, zwijgende mensen, gesloten mensen. Mensen die niet geïnteresseerd zijn in mijn mening.

Wat jammer, denk ik, want die kan ik nu vormen zonder dat het schaamrood me op de wangen staat. Ik krijg enorm veel zin in een discussie. Ik mis het kringgesprek: wie had dat ooit gedacht.

Na een zoveelste verloren nacht verlang ik naar de sluitingstijden van de cafés. Het valt me zwaar om de grens weer zelf te stellen.

Ik kom erachter dat het niet mijn vaderland was dat ik had gemist, maar mijn vader.

Ik ben in de war en nergens meer thuis.

Ik zoek vriendinnen op van vroeger uit mijn geboortestad. Ze zijn getrouwd. Ze hebben kinderen. Ze hebben een huis gekocht. Ze verbouwen, gaan op vrijdag naar de pilatesles, op zaterdag uit met vrienden, op zondag wandelen met de familie en daarna een bolleke of warme choco drinken in het bruine café dat stampvol zit met andere families.

Dit is het ook niet, denk ik bij mezelf. Maar wat dan wel? Zou ik misschien ergens anders beter aarden? Is er een plek die beter bij mij zou passen?

Of is het iets genetisch? Mijn overgrootmoeder Aline had drie kinderen van drie verschillende mannen. Mijn opa, de oudste zoon, was verwekt door een Italiaanse soldaat, of Sloveen, wordt ook weleens beweerd. Alleszins door een onbekende man die kort na de bevruchting de benen nam. De tweede zoon was van Jules, een kleermaker, waarmee Aline in het huwelijk trad. Toen hun derde zoon geboren werd, bleek dat hij als twee druppels water op Henri leek, een treinconducteur die voor een poosje bij hen inwoonde. Jules verzocht Henri op staande voet te vertrekken, schonk Aline vergiffenis, nam alle zonen onder zijn hoede en zweeg.

(Ik overweeg om een voorstelling te maken over Aline. Dit keer wél met stoffige zwarte gordijnen en sigarettenrook.)

Voel ik mijn daardoor zo rusteloos? Omdat ik mijn roots niet ken.

Of ligt het aan mijn grillige liefdesleven? 'Zeg nog eens iets. Je praat zo schattig met dat Vlaamse accent.' Bruno Janssen uit Utrecht. Ik kan het niet uitstaan, zijn betuttelende houding. Ik wil schreeuwen dat ik wil dat hij luistert naar wát ik zeg en niet steeds naar hoe ik iets zeg. Dat hij moet stoppen met me steeds te vragen 'of we dat in België ook al hebben?' 'Ja Bruno, wij zijn ook geciviliseerde mensen!'

Tegen Sven Vandessel wil ik brullen dat ik het vreselijk vind hoe vanzelfsprekend hij het vindt om een Nederlander met de grond gelijk te maken, terwijl hij er niet eens een kent, of half, van een keer op een feestje in Amsterdam. Dat ik het om te kotsen vond dat hij zichzelf voorstelde als 'domme Belg' en vervolgens een mop vertelde over een gierige Nederlander. Ik wil roepen dat hij de gierigste vent is die ik ooit heb gekend. Dat ik zijn 'ik-ben-een-gezellige-simpele-jongen-met-boerenverstand-en-meer-moet-dat-niet-zijn-dus-ik-doe-maar-gewoon-en-onderscheid-me-vooral-niet-van-de-rest'-mentaliteit walgelijk vind.

Tegen Kees de Vries wil ik gillen dat ik het Spaans benauwd krijg van zijn regelneerij en tegen Dirk van Geel dat ik moordneigingen voel opkomen als hij me vraagt of het 'meevalt' om met een Nederlander samen te zijn.

Ik zit in de auto op weg van Antwerpen naar de repetitie in Rotterdam. Op de radio zingt Bernard Cantat: 'Le vent nous portera.' Voor de grens nog even tanken, achter de grens koffie halen. Niet vergeten om van simkaart te wisselen.

Twee telefoonrekeningen, twee huizen, twee balastingsaangiften, twee kleerkasten, twee nationale feestdagen, twee ziekteverzekeringen, twee sinterklaasfeesten, twee fietsen, twee vriendenkringen, twee landen. Gelukkig één geliefde.

Ik nader de grens. Bernard zingt 'je n'ai pas peur de la route'. De radio begint te ruisen.

Wine Dierickx (*1978) is actrice. Ze is afkomstig uit Sint-Niklaas en studeerde aan de Toneelacademie Maastricht. Sindsdien woont en werkt ze afwisselend in België en Nederland. Ze maakt deel uit van de Nederlandse acteursgroep Wunderbaum, die onder meer *Kamp Jezus* (2008), *Rail Gourmet* (2010), *Natives* (2010) en *Songs at the End of the World* (2011) op de planken bracht. In 2009 won Wine Dierickx de Nederlandse theaterprijs de Columbina, voor haar rol in *Tien geboden* bij NT Gent. Ze is bekend bij het grote publiek dankzij haar rollen in Vlaamse films, waaronder *Dagen zonder lief* (2007), *Smoorverliefd* (2010) en *Het varken van Madonna* (november 2011).

DICK MATENA DOE MAAR GEK, DAN DOE JE GEWOON GENOEG

Van mijn grootvader van moeders kant heb ik Vlaams bloed meekregen. Hij stamde uit een streng katholieke familie, die ergens halverwege de negentiende eeuw vanuit Vlaanderen opgerukt was naar Nederlands Brabant en daar bleef hangen. Ze kwamen uit Lier, wat ook uit de familienaam van mijn grootvader bleek, want hij heette Hendrik van Lier.

Mijn vaders familie is ooit uit Italië naar het Noorden gekomen. De naam 'Matena' is niet, zoals in Nederland vanwege de klank vaak gedacht wordt, Fries, maar komt uit Zuid-Italië, vermoedelijk uit Napels of omstreken. Die voorouders vestigden zich eerst in wat toen

de Zuidelijke Nederlanden heetten, nu België, en verkasten later naar het Noorden.

Ik vermeld dit niet om mezelf een interessante achtergrond te geven, maar om duidelijk te maken dat mijn banden met België al bestonden lang voordat ik zelf de grens weer in zuidelijke richting overstak om me in de Kempen te vestigen, in het Turnhoutse, niet ver van Lier.

Hier volgt een citaat uit *Mijmeringen bij een oeuvre*, een boekje dat ik ooit geschreven heb over de tekenaar Hans Kresse en zijn fameuze strip *Eric de Noorman*. Ik beschrijft hier kort het metier van mijn vader, dat van wezenlijk belang was voor mijn kennismaking met België op al zeer jeugdige leeftijd, en met de Vlaamse stripcultuur, die mijn leven en loopbaan in hoge mate bepaald heeft:

'Mijn vader moest voor zijn werk vaak naar België. Dat werk, waarmee hij van zijn achttiende tot zijn veertigste zijn brood verdiende, was wielrennen. En dan nog specifiek wielrennen achter grote motoren, een tak van sport die vrijwel geheel in de vergetelheid is geraakt. Uit de wind gehouden door in lederen pakken gestoken gangmakers draaiden de renners met een vaart van tachtig tot honderd kilometer per uur hun rondjes. Moed en behendigheid waren vereisten, want als je veel was je meestal dood. Voor en vlak na de Tweede Wereldoorlog, tot diep in de jaren vijftig van de vorige eeuw, liepen de stadions in binnen- en buitenland vol voor deze waaghalzerij.

Veel van die wedstrijden werden verreden in het Antwerpse Sportpaleis waar mijn vader zes maanden van het jaar een cabine huurde. Ik hoef mijn ogen maar even te sluiten en ik ruik weer de penetrante geur van massageolie die in de catacomben van het Paleis hing. Mijn broer en ik scharrelden daar regelmatig rond terwijl mijn vader zijn kunsten op de baan vertoonde. Daar keek ik niet graag naar. Ik was bang voor het startschot en

het gedender van de motoren. Leuker was het op het middenrein, waar wij als zoontjes van een renner vrij mochten rondlopen, en waar ik voor het eerst in mijn leven zag hoe van het vet druipende mannen elkaar achteeloos door een boksring heen en weer wierpen. 'Catch-as-catch-can' heette dat, een vorm van vertier die nog steeds niet onderhevig is aan slijtage, want op de televisie zie ik die mannen nog regelmatig bezig, nu verkleed als superhelden uit een comic.

Het mooiste van België waren de strips. *Suske en Wiske*, *Kuifje*, *Buck Danny*, ik had ze allemaal lang voordat ze in Nederland verkrijgbaar waren. Nooit kwam mijn vader thuis met lege handen en het eerste dat ik deed als we mee mochten naar Antwerpen, was naar een winkeltje of kiosk rennen om een stripalbum te kopen. Dat is nu heel normaal, strips kopen, maar in die preutse jaren was dat allerm minst het geval. Zedelijk vond men zichzelf, vooral in Nederland, zeer hoogstaand en men wilde niet graag dat kindertjes verwilderden, hetgeen, vond men van hogerhand, gebeurde als je strips las. Mijn ouders trokken zich, God zegene hen, van dat bijgeloof niks aan.

Strips en wielrennen: het waren uitingen van de Belgische cultuur die ik met de paplepel ingegoten kreeg. Voeg daarbij dat mijn eerste echte visuele indrukken beelden van de De Keyserlei zijn, en niet van mijn geboorteplaats Den Haag, en u zult begrijpen dat Vlaanderen een grote rol in mijn leven gespeeld heeft, en dan vooral Antwerpen en Gent, want daar waren de wielbanen.

Mijn vader hield van Vlaanderen en wilde zich na zijn loopbaan in Antwerpen vestigen. Mijn moeder gedoopte België maar saboteerde, honkvast als ze was, die emigratieplannen. Tot mijn grote verdriet, want ik was nóg gekker op België dan mijn vader. Ik herinner me nog steeds heel goed de euforie die bezit van mij nam als onze auto vanaf de grote weg de tunnel doorging, die toegang gaf tot Antwerpen. Via de lange straat daarachter kwamen we dan bij

het Koningin Astridplein, gingen daar linksaf en dan rechts de De Keyserlei op, waar we uitstapten voor een kopje koffie voor mijn ouders en een ijsje voor mij en mijn broer. Aan de overkant van het restaurant waren de bioscopen met hun grote geschilderde reclameborden die ik even later van dichtbij ging bekijken, want mijn ouders wilden gewoonlijk wel een uurtje bijkomen van de autorit.

Mijn eerste doel was altijd een kiosk of boekwinkel om te zien of er al een nieuwe *Suske en Wiske* was, zodat ik daar later om kon gaan zeuren; vervolgens begon ik met mijn broer een tocht langs de filmtheaters om de foto's in de vitrines te bekijken. Onze nieuwsgierigheid werd het meest gewekt door twee seksbioscoopjes met kiekjes van min of meer blote dames waar, op strategische plaatsen, strookjes papier overheen geplakt waren, zoals dat bij misdadigers wel voor de ogen gedaan wordt om herkenning te voorkomen. Althans, dat doet men in de Nederlandse kranten; de Belgische zijn daar minder voorzichtig mee en geven criminelen nog altijd alle eer die ze toekomt, met naam en toenaam erbij en als het even kan ook het adres en woonplaats.

Een van die bioscoopjes was op de De Keyserlei in het eerste huizenblok links vanaf het station, het andere was op het Koningin Astridplein vlak naast de Zoo. Wellust was het niet die ons daarheen lokte, daarvoor waren we nog te jong. Het was vooral verbazing, want in Nederland had je zulke theatertjes toen niet. Het bevreemdt mij nu nog dat België na de oorlog gedurende enige jaren ruimdenkender was wat erotiek betreft dan Nederland, waar schijnheilige preutsheid de boventoon voerde.

Het bewijs dát dat zo was kan ik nog altijd aan geïnteresseerden voorleggen. Want de hierboven genoemde *Eric de Noorman* strip, die allereerst in *Het Laatste Nieuws* verscheen en die in het begin eigenlijk meer voor volwassenen was dan voor kinderen, werd door Hans Kresse ruim voorzien van wulpse en schaars geklede vrouwen. De boekjes van de strip die *Het Laatste Nieuws* uitgaf, tonen dat Vlaamse

liberalisme nog steeds als je ze naast de Nederlandse uitgaven van dezelfde verhaaltjes legt: de Hollandse werden zwaar gecensureerd met zwarte inkt over blote buiken en diepe decolletés, en witte verf voor puntige tepeltjes, holle navels en andere in het oog lopende zaken die tot seksuele opwindning konden leiden. Verbazingwekkend.

Een tiental jaren later was de zaak omgekeerd en stroomden de Belgen de Nederlandse grens over, omdat bij hen op erotisch gebied niets meer mocht en in Nederland opeens alles.

Nederland en België, het is altijd een eigenaardige haat-liefdeverhouding geweest tussen die twee. Dat wil zeggen dat in het algemeen Belgen Nederlanders haten en Nederlanders Belgen liefhebben, maar dan wel een beetje zoals sommige ouders een zwak hebben voor een debiel nakomertje. Belgen zijn zo aardig, roepen ze dan, zo beleefd, zo Bourgondisch, zo, ja, zo léuk! Fatale vergissing, voortkomend uit Hollandse hoogmoed, onwetendheid en desinteresse. Zeker, Belgen zijn gewoonlijk beleefd, waardoor ze aardig lijken, maar die beleefdheid c.q. aardigheid zijn geen karaktereigenschappen maar overlevingstactieken. Eeuwenlang hebben ze geleden onder de overheersing van buitenlandse grootmachten, en ze bemerkten al spoedig dat, als ze opstandig waren, ze direct een kogel tussen de ogen kregen als ze geluk hadden, of dood gemarteld, verbrand en gevierendeeld als ze pech hadden.

Die wetenschap heeft een guerrillamentaliteit gekweekt die in de genen is gaan zitten en heden ten dage nog volop actief is. Onderling maken Belgen wel degelijk ruzie. Richt daarentegen een vreemdeling zich op hoge toon tot hen, dan zullen ze zwiingend luisteren, geen weerwerk leveren, beleefd de pet afnemen en de aftocht blazen. Daarna zullen ze alles in het werk stellen om via omtrekkende bewegingen vanuit allerlei hinderlagen degene die ze beleedigd heeft een mes in de rug te steken, vijftig jaar later nog desnoods.

Dat België samengesteld is uit meerdere provincies waarvan de bewoners net zoveel van elkaar verschillen als in hun eigen land bijvoorbeeld Groningers en Limburgers, dat beseffen Nederlanders niet. Zij zien België als één groot Luilekkerland dat per vergissing ooit van het Noorden werd afgesneden waardoor ze het recht denken te hebben daar onbekommerd met hun olifantspoten door de porseleinkast te kunnen wandelen. Ze hebben er ook geen idee van dat ze, als puntje bij paaltje komt, veel Bourgondischer zijn dan de gemiddelde Vlaming. Die werkt voornamelijk hard, is serieus en spaarzaam, terwijl de Nederlander de bloemetjes buiten zet en met geld smijt.

Dat Belgen de idee-fixe hebben dat Hollanders gierig zijn, komt weer door het verschil in horecagewoonten. Eten en drinken buiten de deur is zo ongeveer het enige waarop de Nederlander bezuinigt. Tenslotte, wat je thuis eet en drinkt dat weet je, wat je elders voor je goeie geld voorgezet krijgt dat moet je nog maar afwachten. De beste herinneringen aan voedsel bewaren Nederlanders nog altijd aan moeders eigen stampot. Daar begrijpen Belgen met hun verfijnde eetcultuur dan weer niks van.

Maar niet alleen wat eten en drinken betreft verschillen Hollanders en Vlamingen. Belgen doen alles anders dan Nederlanders: praten, schrijven, ruiken, voelen, plassen, kakken, lezen, fietsen, lopen, kijken, noem maar op: het Vlaamse doen en laten heeft net zoveel met dat van Hollanders te maken als de Hollandse cultuur met die van de Eskimo's. Belgen beseffen dit, Nederlanders zijn daar blind voor. Omdat de Nederlandse taal en de Belgische enige gelijkenis vertonen en men elkaar enigszins kan verstaan, denkt de naïeve Nederlander dat vlakbij, even over de grens, zijn broers en zusters wonen. Niet dus.

Toch, Hollanders zijn realisten. Ze staan, door de bank genomen, met beide benen stevig op de grond. Belgen zijn surrealisten. Die staan ook wel op de grond, maar dan op hun hoofd, wat een geheel ander wereldbeeld oplevert. Waarin dat surrealisme, dat vooral Belgische

politici aangeboren lijkt te zijn, zijn oorsprong vindt, is voor mij in nevelen gehuld, in tegenstelling tot het Hollandse realisme, waarvan de wortels te traceren zijn. Heeft het misschien te maken met het theater van de katholieke kerk dat Vlamingen in de loop der eeuwen zo ontvankelijk gemaakt heeft voor het absurde, terwijl het strenge en fantasieloze calvinisme Nederland tot zo'n kale no-nonsense-gemeenschap maakte? 'Doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg', is de kraak- en smaakloze lijfspreuk van de Nederlander. 'Doe maar gek, dan doe je gewoon genoeg', zou die van de Belg kunnen zijn.

Ik klaag wel eens dat beeldverhalen in Nederland zo'n armzalig stiefkindje van de cultuur blijven, terwijl ze in Vlaanderen, Wallonië en vrijwel in alle andere Latijnse, zeg maar katholieke landen van Europa als een volwassen kunstvorm worden geaccepteerd. Een bevriend schrijver gaf met het volgende antwoord: dat de oorzaak daarvan ligt bij de reformatie, die ooit de noordelijke Nederlanden zuiverde van het Roomse geloof en dat verving door een streng calvinisme. Het werd verboden beelden te aanbidden en in plaats daarvan moest men zich richten op het Woord zoals dat te lezen was in de Bijbel en leven naar dat Woord en dat Woord alleen, terwijl de katholieken hun kerken, kathedralen, kapellen en kloosters bleven volstouwen met heiligenbeelden, schilderijen, statiegangen en altaren. Ik denk dat hij gelijk heeft.

Wat mijzelf betreft, ik ben van het Beeld én het Woord, letterlijk, want ik verdien al vijftig jaar mijn brood met tekenen en schrijven. Wellicht dat ik daarom in beide culturen, de Hollandse en Vlaamse, kan leven, wonen en werken. Al neem ik het mijn ouders nog steeds kwalijk dat ze in de jaren vijftig van de vorige eeuw niet, zoals zovele Nederlanders, geëmigreerd zijn naar Amerika, waar ik het waar-schijnlijk moeiteloos van krantenjongen tot miljonair had kunnen schoppen. Nu blijft het sappelen, in Nederland én in België.

Dick Matena (*1943) is een Nederlandse striptekenaar en -scenarist, en auteur van graphic novels. Hij is afkomstig uit Den Haag en woont vandaag de dag in de Belgische Kempen. Hij begon zijn carrière bij Toonder studio's en maakte jeugdstrips, onder meer voor het striptijdschrift *Pep*. Vanaf 1977 heeft hij zich toegelegd op het maken van strips voor volwassenen, in een eigen soepele en realistische stijl. Zijn werk werd in meer dan dertien talen vertaald, en zijn oeuvre werd bekroond met de Stripschapprijz (1986). Zijn stripversie van *De Avonden* (2003-2004) wordt beschouwd als zijn meesterwerk: Matena herwerkte de volledige roman van Gerard Reve tot beeldverhaal, en won daarvoor in 2003 de Bronzen Adhemar. Hij maakte ook stripversies van *Kort Amerikaans* van Jan Wolkers, en *Kaas* van Willem Elsschot.

PIGMENT

23 KUNST

26 WIELRENNEN

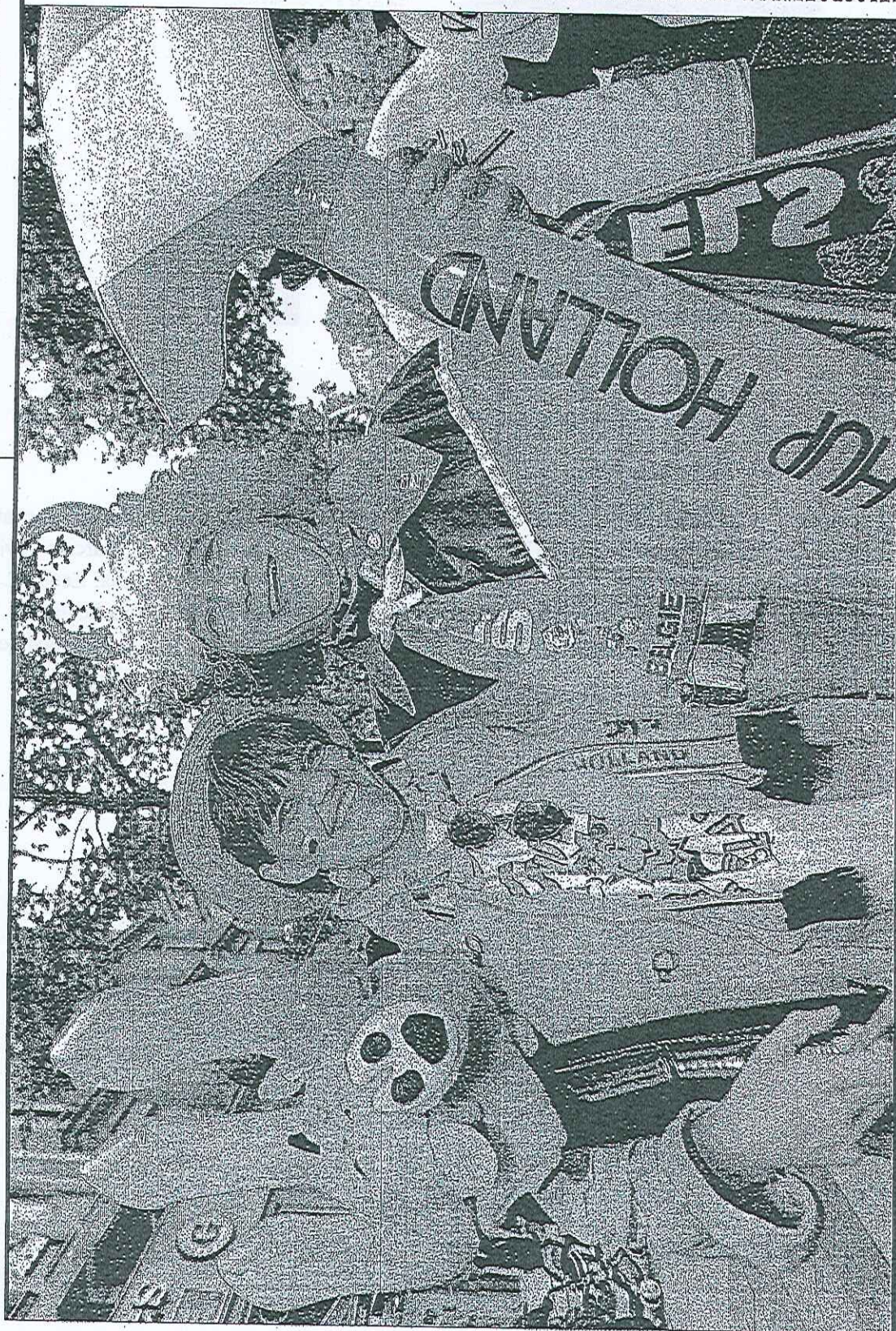
Kommil Foo brengt
nieuwe voorstelling: 'Spaak'

De gestage klim naar de top
van Wim Van Huffel

De TIJD

ZATERDAG 28 MEI 2005

13

'Na provo (de anarchistische beweging die halverwege de jaren 60 de autoriteit van de overheid uitdaagde) is brutaaliteit tot nationale deugde geworden. Men is vrijheid van meninguiting gaan verwerven met pure botvulling krijgt van racisme, wordt het zeer grof. Wat in België nog als extreem rechts wordt beschouwd, is daar normaal geworden. Laatst kwam het gemeentebestuur van Den Haag nog af met het opmerkelijke voorstel van de 'Tokkes' (genoemd naar de baldadige Nederlandse tv-familie): containers die aan de rand van bedrijventerreinen zouden worden geplaatst om asociaal in onder te brengen die voor overlast zorgen. Bij ons zou men terecht gechoqueerd zijn over zo een voorstel.'

Maar, zijn Wouters en Van Istendael het erover eens, dat diepe is waarschijnlijk slechts tijdelijk. Nederland gaat niet herpakken. Structureel staat de klinkt 'Van Wouters' in de tijd die daal', stelt Wouters. 'In de tijd die gaande is in de samenleving is er een intellectuele strijd, waarbij Nederlanders in de multiculturele samenleving een nieuwe invulling zoeken van het idee van burgerschap. De Nederlanders laten hun land niet uit

Barbaren

Stevig merk

De laatste jaren momenteel in zijn greep heeft. De strubbelingen sinds de dood van Pim Fortuyn, de dalende aantallen kiezers, het idee van 'de aanpak van paars' hebben een gevoel van collectieve ontvreemding opgewekt over hoe het land in elkaar zit. Terwijl de individuele Nederlander steeds vindt dat hij het best goed doet. Dat is een paradox.'

...wacht van de
...lde!

Het klopt dat Nederland op dat punt enorm verandert, vindt Van Isendaal. 'Nederland gisdland ligt aan te schuiven. Dat besfeien de Nederlanders zelf ook. Vroeger identificeerde de Nederlandse burger zich heel sterk met zijn overheid. Terwijl Belgen de overheid altijd als de erfvijand hebben gezien. In die zin zijn de Nederlanders nu meer Belgisch geworden, en omgekeerd. De Belgen hebben zich wat

De Nederlandse bedrijfsleven en werd
van Nederland.

'Belgische topmanagers zijn graag gezien omdat ze flexibel en diplomatisch zijn', zegt Wouters. 'Ze passen zich goed aan en gaan zoep om met complexe politieke situaties. Nederlandse managers opereren in het internationale zakenleven niet altijd even handig. Zij vertrekken meer vanuit hun eigen waarden en normen.' Maar volgens de Jong is het fenomeen van Belgen dat op in Nederland ook het zo genoemd wordt: 'de glocalisering' van de wereld-economie. 'Het is een combinatie van door een internationale politieke topmanagers. Of het nu Belgen zijn of niet, dat speelt eigenlijk geen rol. Interessanter is eigenlijk dat de Bel-

de Finnen het beter doen, maar stellen dat zelfs de Belgen, zo bezorgt de Nederlanders gevoel.'¹

De vraag die je dan kunt stellen is de volgende: zijn de Nederlanders gelukkiger dan de Belgen? 'Absoluut', zegt Wouters. 'Dat blijft uit vergelijkende onderzoeken naar het welbe-

Belgen er gewoon aan beginnen en wel zien waar ze uitkomen. De koudwaterrees doet ons Nederlanders de das om. Het is een modernistische illusie dat je alles op voorhand kunt bedenken.

Zijn Nederlanders wat meer over de grenzen gaan kijken? De bestuurders in België geven wat; maar De Jong, 'Julie van Gruspin' van bank wordt met goelende weltevrouwen gelagsgesagen. Niemand wil de Nederlandse ambtenaren en politici zijn, maar daarvoor aan Brussel gezakt. Ook daar kaan test de mogelijkheid om te voorkomen dat wetgeving, initiatieven onnodige administratieve problemen voor bedrijven met zich meebrengen en Copernicus (hervorming administratieve) zijn woorden die in Den Haag de oren doen spitsen. Bij de Nederlandse bestuurder bekenit dit alvast het einde van de Belgenmoer wordt niet meer gelachen. Er is meer respect. Ze beseffen dat ze van de Belgen nog iets kunnen leren!.

Ook de gewone Nederlander wordt niet langer afgestoot door de zuiderse. Het fenomeen van de rijke Nederlanders die neerstrijken in grote villa's in de Kempen is niet nieuw. Maar stilaan duikt ook van Midaal op voor de grens. Afgelopen jaar kwamen 2.200 Nederlanders in België wonen. Niet alleen voor het zachte fiscale klimaat en de aantrekkelijke woningrijen.

'ALS JE ZEGT dat de Noren o
kijkt niemand daarvan op. M

Jorrit de Jong, onderzoeker bij de initiatiefgroep Belgen

slop. Er is de kaalslag in de gezondheidzorg, die voorlopig nog bitter weinig heeft opgeleverd. De multiculturele samenleving is een flop en het integratiedebat gaat er volledig uit de bocht. De vastgoedprijzen zijn tot ongekende hoogtes gestuurd, wat steeds meer zuidelijke Nederlanders de grens over duwt. Terwijl ze vroeger neerkeken op de Belgen, steken Hollandse beleidsmakers en bedrijfsleiders hier nu regelmatig hun licht op.

'Belgen, doen het beter, tielen de Nederlanden onderzoekeers Noor Huilboom en Jorrit de Jong onomgewende hun boek waarin ze 'zse redenen geven om morgen te emigreren'. De Jong en Huilboom, verbonden aan de intellectiessgroep 'Begeendenehetbeten, gingen in 'zse concrete situaties na, want als burger of ondernemer beter te leven in België of in Nederland.' 'Zen Procureerde tiel, 'Inderdaad, geest De Jong no. Maar het is de emigratie manier om mijn landgenoten wakker te schudden. Als je zegt dat de Jong en Huilboom het beter doen, klopt niemand daarvan op. Maar stellen dat zelfs de Belgen een beter bestuur hebben, bezorgt de Nederlanders een bijzonder ongemakkelijk gevoel.

De long geeft toe: 'In de zes situaties die we vergeleken, gaande van de vraag waar je sneller een broodjezaak kunt beginnen tot een onderzoek waar je als patiënt beter af bent, waren de Belgen en de Nederlanders uiteindelijk aan elkaar gewaagd. Maar op lange termijn winnen de Belgen de wedstrijd. De inspanningen het bedrijf te verbeteren zijn groter in België, waardoor jullie in de toekomst in één klap een sprong vooruit zijn op de Nederlanders.'

Nederland heeft last van de wet van de remmende voorsprong, dat kan zijn, nuanceert De Jong. 'Maar het verschil is vooral cultureel bepaald: Nederland is een papieren tijdschrift. Wij 'polderen' tot we erbij neervallen: we blijven praten, vergaderen en tijdschriftjes rapporten publiceren, zonder echt knopen door te hakken. Terwijl

Den Belg vraagt in Amsterdam aan een voorbijganger: 'Pardon meneer, is dit de derde straat links?' Een voorbeeld van een typische Belgenmap zoals er in Nederland nogal wat circuleren. Het cliché: Belgen zijn moeilijk te verstaan, hebben geen goede manieren en gedragen zich met veel respectloosheid. Kortom, er is het vermoeden dat Belgen een beetje achterlijk zijn.

De Belgen daarentegen hebben

teken bij het gestoord aan de grote beelden van de Nederlanders. Alweer een politieke. Nederlanders laten letterlijk aan zich horen. Op de camping, aan in de trein: je zult het geweten hebben van eer Nederlanders in de buurt raken. Het lijkt alsof iedereen hier een medetraining achter de rug heeft, merkt Paul Wouters op. De Belg Wouters is filosoof en organisatiedirecteur, en woont en werkt al ruim twintig jaar in Nederland.

Underdog voor 'blaastank' behielden Belg tegenover arrogant Vlaanderen. Maar stiekem hebben de Vlaamse leiders wel alid opgekeken naar hun Vlaanderen. De Vlaamse leiders vonden de Vlaanderen van Nederland, Nederlanders waren hoffelijker, netter, welbetreuter. Hun economie draaide beter, hun administratie efficiënter en hadden ten minste ruimtelijke ordening in vergelijking met de goved omringende Nederlanders. Het rommel van de Bolognische Belg maar wat, de Keuken was het enige waar, onze noordtoeren met enige aan galsen over de grens keken. Het was een achenlijk, klemburgen landje, zegt Geert van Isten, die met Mijn Nederland' on-

De Nederlandse economie zit nog steeds in het

113